

AZ 1848–1849. ÉVI
ORSZÁGGYŰLÉS
MÁRTÍRJAI

Sorozatszerkesztők

BELLAVICS ISTVÁN ■ KEDVES GYULA

AZ 1848–1849. ÉVI ORSZÁGGYŰLÉS MÁRTÍRJAI

A kötet szerzői

FÓNAGY ZOLTÁN	MELKOVICS TAMÁS
HERMANN RÓBERT	MOLNÁR ANDRÁS
KEDVES GYULA	URBÁN ALADÁR

© Szerzők, 2025

© Országgyűlés Hivatala, 2025

Minden jog fenntartva. Bármilyen másoláshoz, sokszorosításhoz, illetve adatfeldolgozó rendszerben való tároláshoz a kiadó előzetes írásbeli hozzájárulása szükséges.
A kiadásért felel ■ SUCH GYÖRGY az Országgyűlés Hivatalának főigazgatója

A kiadvány az Országgyűlés Hivatala Közgyűjteményi és Közművelődési Igazgatósága szakmai programjainak keretében készült.
Igazgató ■ BELLAVICS ISTVÁN
Az Igazgatóság könyvprogramjának koordinátora ■ NÉMETH CSABA

A kötetet szerkesztették ■ KEDVES GYULA, PELYACH ISTVÁN

Tipográfus, tördelő ■ SZIGLIGETI MÁRIA

Szöveggondozó: ■ SZÉLL SZILVIA

A borítón: Zichy Mihály: A szabadságharc elbukásának allegóriája, 1849. (a reprodukció forrása: Petőfi Album, 1908.)

Nyomta és kötötte ■ ALFÖLDI NYOMDA ZRT., Debrecen
Felelős vezető ■ GYÖRGY GÉZA vezérigazgató

ISBN 978 615 6704 22 1
ISSN: 2498-8065 (nyomtatott)

TARTALOM

Előszó ■ 7

HERMANN RÓBERT

**Az 1849–1850. évi megtorlás
Az elvek és a gyakorlat ■ 9**

URBÁN ALADÁR

**Batthyány Lajos gróf – a magyar Egmont
A miniszterelnöki kinevezéstől
a hadbírószági ítéletig ■ 63**

MOLNÁR ANDRÁS

**Csány László
Pártvezér, kormánybiztos, miniszter ■ 79**

MELKOVICS TAMÁS

**Perényi Zsigmond báró
Bírából vádlott és vértanú ■ 99**

FÓNAGY ZOLTÁN

**Szacsvay Imre
Az elvhűség „példa-áldozata” ■ 127**

KEDVES GYULA

**Jeszenák János báró
Akit egy főhercegasszony sem menthetett meg ■ 155**

ELŐSZÓ

A mártírok tisztelete a civilizált társadalmak egyik leghatékonyabb összetartó ereje hosszú évszázadok óta, a magyar történelem pedig gyakorta készítette mártíromság vállalására honfiai. Ez vezetett oda, hogy nemzettudatunk egyik legszélesebb körben ismert tartópillére a mártírjainkra való emlékezés. Az emlékezet azonban hajlamos az általánosításra, kategorizálásra, és emellett erősen szelektív is. Ez lehet a magyarázata annak, hogy a mártíromság fogalma tudatunkban az aradi tizenhárommal telítődött, s október 6-a a nemzet gyásznapijává, majd a mártírok emlékünnepévé vált. A kivégzés azonos napjával kapcsolódott még az aradiakhoz Batthyány Lajos gróf, s így ők lettek a nemzet történeti emlékezetében a mártíromság megtestesítői, míg másokra – pedig meglehet, saját korszakukban jóval nagyobb jelentőséggel bírtak – legfeljebb a kerek évfordulókon emlékezünk, vagy a helyi emlékezetben jutnak csak szerephez.

Sajátosan alakult az 1848–49-es forradalom és szabadságharc vértanúinak emlékezete is. Bár a 19. századi rendszerváltásra szinte folyamatosan kiemelt figyelem irányult, itt is az aradi tizenhárom és október 6-a kapott megkülönböztetett figyelmet. Még az egyetlen tematikus 1848-as múzeum is Aradon nyílt meg, bár a gyűjtés egy pillanatig sem korlátozódott csupán a mártírokra. Több esetben a helyi emlékezet is „igazodott” Aradhoz, így alakult ki a tizenhármasszimbolikus számhoz kötődve a pozsonyi vértanúk egységbe foglalt tisztelete, bár nem mindegyiküket végezték ki ott, és működésüket, születésüket tekintve még kevesebben kötődtek a városhoz. Az aradi tizenhárom és október 6-a tehát olyan csoportosítássá vált, amely megkerülhetetlen, de nem kiegészíthetetlen. A kiegészítések nemcsak a teljesség, de a sokszínűség felmutatása érdekében is szükségesek, ugyanakkor semmit sem rombolnak le eddigi eszményeinkből, és nem homályosítják el az aradi tizenhárom és Batthyány Lajos gróf történeti emlékezetünkben elfoglalt jól megérdemelt helyét.

A hadtörténetírás mára nemcsak tisztázta, de a közvélemény elé is tárta az aradi tizenhárom aradi mártírtársait. Ma már az előttük és utánuk Aradon kivégzett három katona neve is szerepel a megemlékezéseken, emléktáblákon, kopjafákon. A katonákon kívül létezik egy olyan markánsan körbehatárolható másik csoport is, amely az első népképviselői országgyűlésnek felelős magyar kormány

miniszterelnöke, Batthyány Lajos gróf köré állítható. Ennek tagjai azok az 1849. október 10-e és 24-e között kivégzett politikusok, akik valamennyien az országgyűlés tagjai is voltak. Egységes csoportba emeli az öt embert országgyűlési tagságuk, az Újépületben zajló perük és kivégzésük azonos helyszíné is. Az Országgyűlési Múzeum ezért kiemelt feladatának tekinti e mártírok emlékezetének ápolását, a közfigyelem elé tárását minden olyan eszközzel, amely a közgyűjtemény rendelkezésére áll, és közérdeklődésre tart számot.

Első lépésként az Országgyűlési Múzeum 2015. október 13-án megrendezte az „Országgyűlés mártírjai 1849” című tudományos konferenciát, amellyel a korszakukban meghatározó szerepet játszó politikusok életpályáját részletesen bemutató sorozatot kívánt elindítani. A tavalyi konferencia azt a célt tűzte ki, hogy a csoportot a maga egységében mutassa be, illetve tagjairól átfogó képet adjon.

Kötetünk ezen előadások tudományos igényességgel megírt tanulmányait tartalmazza. Az első írás, Hermann Róbert tanulmánya azt a folyamatot összegzi, melynek során 1848 őszétől állandó módosításokkal a bécsi udvar megfogalmazta és kialakította a majdani megtorlás elveit, meghatározta a felelősségre vonandók körét, és hosszas vívódás után tisztázta azt is, hogy kire bízta annak levezénylését. Az ezt követő öt tanulmány Batthyány Lajos gróf, Jeszenák János báró, Csány László, Szacsavay Imre és Perényi Zsigmond báró életpályájának legfontosabb szakaszait elemzi. Az egyes életpályákat felvillantó írások végén olvasható függelékekben pedig mártíromságuk legfontosabb dokumentumait – ítéletleveleiket, illetve szeretteikhez, barátaikhoz intézett fennmaradt búcsúleveleiket – tesszük közzé.

Az elkövetkező évek október 6-ai megemlékezésein sorra vesszük a mártírokat, és életpályájuk mélyebb elemzésével igyekszünk méltó emléket állítani nekik. Reményeink szerint ezeknek a konferenciáknak az anyagát majd a most induló sorozat következő köteteiben olvashatják.

Bízunk benne, hogy a méltatlanul elfeledett, háttérbe szorult korszakformáló emberek közelebb kerülnek a nagyközönséghez. S ha majd ismerősebben cseng a nevük, talán egy köztéri emlékmű felállításával is alkalmat teremthetünk arra, hogy lerójuk irántuk tiszteletünket mártíromságuk helyszínén.

Az átkos emlékü Újépület lebontása után a laktanyaudvar helyén kialakított tér nem véletlenül kapta a Szabadság tér nevet. Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc hőseinek, mártírjainak szándékoztak itt emlékművet állítani. S bár a tervek elkészültek, a történelem viharai elsodorták őket. A pályaművek egyikének makettje azonban máig megmaradt az egykori Aradi Ereklyemúzeum gyűjteményében...

A szerkesztők

Az 1849–1850. évi megtorlás

AZ ELVEK ÉS A GYAKORLAT

Az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc történetének megírása lényegében már 1849 szeptemberében megkezdődött. Akkor, amikor Kossuth Vidinben megírta híres-hírhedt körlevelét a nyugati magyar diplomáciai ügynökökhöz. Ezt a múltértelmező politikai pamfletet aztán a másik oldalon rövidesen követték az osztrák és orosz hivatalos munkák, a csapattestek és hadvezérek dicsőségét és tetteit elzengő írások. A magyar félnek itthon nemigen volt módja álláspontjának kifejtésére, tehát az emigráns katonák és politikusok vállalták magukra e feladatot – részben egzisztenciális okokból is.

Az osztrák feldolgozások – érthető módon – nem nagyon foglalkoztak az 1848–49-es szerb és román irtó hadjáratok történetével és a császári-királyi hadsereg tisztjeinek ebben játszott szerepével. Annál többet emlegették a magyar „terrorizmust”, Lamberg altábornagy meggyilkolását, a magyar szélsőségesek törvénytelen és forradalmi lépéseit. A magyar fél munkáiban az olvasó sokkal több adatot lelt a nemzetiségi felkelők által rendezett mészárlásokról, a kamarilla kétszínű működéséről és a szabadságharc leverését követő osztrák bosszúhadjáratról.

Adatok hiányában azonban még a neves historikus, a kortársak adatait is hasznosítani próbáló Horváth Mihály is kénytelen volt bevallani: „[...] a kivégzettek nagyobb részének neveit közleni képesek nem vagyunk, részint, mivel azon korbeli hirdetések [hirdetmények] kezeinknél nincsenek, részint mivel maga a katonai uralom sem hirdette mind ki a kivégzettek neveit. A pesti és aradi haditörvényszékeken kívül az országnak külön vidékein 16 haditörvényszék működött, melyek, bár több hazafiakat végeztettek ki, neveiket azonban nyilvánosan nem közölték. Sőt, hiteles hírek szerint Pesten és Aradon is több agyonlövetések történtek, titkon, az Újépület és a vár belsejében. Erdélyből éppen nem bírjuk a kivégzett hazafiak neveit, holott szinte számosan estek hazafiúi hűségök áldozatául. Egyebek között 24 református lelkész lövetett volna agyon.”

Azért idéztük ilyen hosszan Horváth Mihály véleményét, mert jelzi mindazokat a problémákat, amelyekkel a kutatóknak a kivégzettek névsorának összeállításánál szembe kell nézniük. Az első a források hiányossága. Az egyes hadbíróságok ugyan pontos kimutatást vezettek minden egyes perbe fogottról (még az ártatlannak talál-

takról, és így szabadon bocsátottakról is), s a különböző regiszterekben nemcsak az ítéleteket, de azok végrehajtását, módosítását vagy eltörlését is jelezték. A nem a hadbíróságok, hanem alkalmi rögtönítélő törvényszékek, vagy egyszerűen csak egy-egy császári-királyi parancsnok döntései alapján halálra ítéletekről vagy kivégezettekről azonban nincsenek ilyen listák. Ha a kutatónak szerencséje van, a helyi történeti emlékezet, egy császári-királyi katonai jelentés, egy hirdetmény vagy egy naplójegyzet megőrizte ezek emlékét is. A második probléma az, hogy a megtorló gépezet szervezete 1849 januárjától augusztusáig megváltozott, s tudomásunk szerint még az egyes haditörvényszékek ítéleteiről sincsenek pontos összesítések. A harmadik – a két előbbiből fakadó – probléma pedig az, hogy az adatok ilyen hiánya tág teret nyit a legendagyártásnak, a titokban kivégezettekről vagy a 24 agyonlőtt református lelkészről.

A magyar, de az osztrák történetírás sem foglalkozott túlzottan az 1848–49-et követő megtorlással, holott az óriási forrásanyag ezt kétségkívül lehetővé tenné. Ugyanakkor a megtorlás egészéről azért is nehéz teljes képet adni, mert hiányoznak a részleteket tisztázó helytörténeti kutatások. A résztanulmányok egy része a vonatkozó haditörvényszéki anyagok ismerete nélkül született. Az a néhány feldolgozás, amely hasznosította a levéltári anyagot is, nem alkalmas a folyamat egészére vonatkozó következtetések levonására. Szintén tanulságos lehet az egyes perek feldolgozása, márpedig jelenleg e tekintetben is csak a kutatás elején állunk. Eleddig többnyire csak a végrehajtott halálos ítélettel végződő eljárások feldolgozása történt meg, a több száz egyéb eljárásé nem.

A megtorlás jogi megalapozása

1848. október 3-án Lamberg Ferenc altábornagy, a magyarországi csapatok (azaz a magyar és a Jellačić vezette horvát-szlavón hadsereg) kinevezett parancsnoka meggyilkolásának hírére V. Ferdinánd király (I. Ferdinánd néven osztrák császár) feloszlatta a magyar országgyűlést, s megtiltotta, hogy akár annak, akár az általa kiküldött Országos Honvédelmi Bizottmánynak a rendeleteit a katonai és polgári hatóságok teljesítsék. Magyarország teljhatalmú katonai parancsnokává és királyi biztosává azt a Josip Jellačić altábornagyot és horvát bánt nevezte ki, aki ezekben a napokban éppen a Komárom–Győr–Moson útvonalon igyekezett érintkezésbe kerülni a Latour osztrák hadügyminiszter által küldött erősítésekkel. A manifesztum egyedül Lamberg gyilkosai ellen rendelte el a törvények teljes szigorának alkalmazását. (Az eredeti fogalmazvány rögtönítélő eljárással fenyegette meg a Jellačićnak nem engedelmeskedőket, s három órán belül rendelte volna végrehajtani a hozott halálos ítéleteket úgy, hogy kegyelmi kérvényt nem lehetett volna benyújtani.)

Az október 3-i manifesztum adta meg a jelet a nyílt katonai ellenforradalomra Magyarországon és Erdélyben. Ezt követően mondta fel az engedelmességet a te-

mesvári és nagyszombati főhadparancsnokság, s ezáltal a bánági és az erdélyi császári-királyi katonaság nagy része. Ettől az időponttól kezdve – a császári-királyi hatóságok felfogása szerint – minden olyan katona, aki a magyar hadseregben szolgált, a fegyveres lázadás bűnébe esett. Ugyanakkor érdemes megjegyezni, hogy az október 3-i manifesztum ténylegesen nem lépett életbe: a Magyarországon állomásozó magyar alakulatok nem engedelmeskedtek a bánnak, hanem továbbra is az Országos Honvédelmi Bizottmány (OHB) parancsait követték. Jogi szempontból a manifesztum alig két hetet élt meg: október 16-án az uralkodó az itáliai hadsereg kivételével valamennyi haderő fővezérévé Alfred zu Windisch-Grätz tábornagyot nevezte ki. A rendelet nem utalt vissza az október 3-i manifesztumra, s megkerülte azt a kérdést, hogy Jellačić a továbbiakban Magyarország teljhatalmú biztosának és a magyarországi csapatok parancsnokának tekintendő-e vagy sem. A kinevező rendelet csak általában szólt a rend helyreállításáról.

Október 17-én Windisch-Grätz felszólította a magyar hadseregben szolgáló császári-királyi tiszteket, hogy alakulataikkal együtt térjenek vissza a közös zászlóhoz, máskülönben a haditörvények teljes szigorát ígérte velük szemben életbe léptetni. November 12-én Windisch-Grätz újabb felszólítást intézett „Altábornagy Móga és minden, Magyarországon lévő cs. k. generálisok, stabális [törzs-] és katonatisztekhez”. Mint írja, Móga ugyan megígérte a visszatérést a császári zászlóhoz, azonban ez nem következett be, sőt, Móga vezetésével a pártütők seregei benyomultak Ausztriába. „[...] ezen bűnös tettekből azt kellene következtetnem, hogy Ön maga a pártütökhöz kíván csatlakozni, és kötelességéhez való visszatérését maga kívánja lehetetlenné tenni, ha ezen magaviselete azon terrorizmusban, mely hosszabb idő óta Magyarhonban minden józan gondolkozót nyomaszt, és azon körülményben nem találna némű mentséget, hogy minden cs. k. manifesztumok, valamint a történeteknek igaz előadása ugyanezen terrorizmus által lehetetlenné vált.” E szempontból nézve a történeteket, további kíméletnek helye nincs, „mert mindazon támaszpontok, melyeket a magyar pártütés vezérei Őfelsége előbbi rendeleteiben lépéseiknek igazolására találni és felhozni kívánnak, az események szeptemberi események után, miután ők a törvényes tért elhagyták, és az ezekre szükségképp követett legfelsőbb rendelkezések után, katonatisztre, valamint minden becsületes emberre nézve többé nyomatékkal nem bírhatnak”. Windisch-Grätz tehát újabb tizennégy nappal meghosszabbítja azt a határidőt, amíg Móga és csapatai visszatérhetnek kötelességükhöz. „Azok pedig, kik ezen időt, legyen az gyávaságból, vagy rossz lelkeletből, nem használják, és még ezentúl is ő cs. k. Felsége hív hadai ellen fegyvert fognak, azokat pártütők és árulók gyanánt a legszigorúbb haditörvények szerint fogom büntettetni.”

Windisch-Grätz január 12-én újabb felhívásban fordult „a magyar lázadók vezérei alatt jelenleg még létező császári-királyi katonákhoz”. Mint írja, „sok hiteles tanúknak, kik kötelességüknek hívek maradtak, egyhangú bizonyosságuknál fogva” meggyőződött arról, hogy sem az október 3-i és 16-i legfelsőbb manifesztumok, sem az ő november 12-i proklamációja nem jutott el a címzettekhez, minthogy a

pártütők érdekében volt minden hatalmukban lévő módokkal annak tudomását megakadályozni”. Úgy tűnik, hogy a tiszteket „nem szántsándokos hűtlenség, hanem egyedül jövő sorsokróli aggodalom tartóztatja a pártütők elhagyásától és az én parancsnokságomhozi visszatéréstől”. Ezért ismét meghagyja valamennyi, még „a lázadó párt alatt lévő” császári-királyi csapatnak, hogy a lázadók sorait azonnal hagyják el, s csatlakozzanak Windisch-Grätz seregéhez, „vagy magukat a legközelebbi cs. k. katonaparancsnokság előtt jelentsék be, az általuk megszál-
lott erősségeket pedig a cs. k. seregnek azonnal nyissák meg; mire nézve a legény-
ségnek az őrmesterektől és káplárokról kezdve lefelé közbocsánat biztosítatik, fenntartván egyszersmind magamnak valamennyi, ekképp gyorsan visszatérő felsőbb tisztek részére, mihelyest magokat az evégre fölállított vizsgáló bizottmány előtt igazolandják, ő cs. kir. Felsege legmagasabb kegyességéhez folyamodni”.

A politikusokkal kapcsolatos állásfoglalás sem váratott sokáig magára. November 6-án az uralkodó Kossuthot „és az általa támasztott lázadásnak részeseit” pártütőknek (tehát lázadóknak) és hazaárulóknak nyilvánította, és elrendelte, „hogy azok, a megérdemlett fenyték alá vettessenek, egyszersmind mindazok, kik ezen pártütésnek engedelmeskednek, vagy akármiképp segédkezeket nyúj-
tanak, a legszigorúbb büntetés alá vétessenek”. Egyben „a legkeményebb bünte-
tés terhe alatt” felszólított mindenkit, „hogy minden cselekvéstől, mely az ország békeességét továbbra zavarhatná, tartózkodjon”. A december 2-i trónváltozást követően az új uralkodó, I. Ferenc József kijelentette, hogy V. Ferdinánd novem-
ber 6-i és 7-i rendeletei teljesen érvényben maradnak, s azok teljesítéséért minden hatóságot „a legszigorúbb felelősséggel tartozóknak” nyilvání, s meghagyja Win-
disch-Grätznek „minden a közcsend és rend visszaállítására megkívántató eszkö-
zök alkalmazását”.

Windisch-Grätz december 13-án, betörése előtt anyagi felelősségre vonással fenyegette azokat, akik „a korona, az állodalom és testületek, vagy egyesek bir-
tokaiban” a magyar kormányzat „vagy cinkosainak rendeletéből” károkat okoznak. December 26-án azokat, akiket fegyverrel a kezében fognak el, kötél általi halál-
al, a császári-királyi hadsereg egyes csapatait, futárait vagy szállítmányait meg-
támadó községeket pedig „tűzzel-vassal” történő elpusztítással fenyegette. Győr elfoglalása után Kossuthot, az OHB tagjait és az OHB által kiküldött kormány-
biztosokat „törvényen kívülieknek és földönfutóknak” nyilvánította, s elrendelte, hogy a hatóságok „a legszorosabb felelet terhe alatt [...] őket elfogják, és a legkö-
zelebbi katonai osztaléknak általadják”. Azokat pedig, akik ennek ellenére „a
pártütő kormánytól akármi csekély parancsot elfogadni, vagy annak engedel-
meskedni merészelnének”, rögtönítelő bíróság útján történő kivégeztetéssel, az
ellenálló községeket felégetéssel fenyegette. Ehhez 1849. január 1-jén Kócson
kiadott kiáltványában hozzátette, hogy Kossuthnak, cinkosainak és a pártjukon
lévőknek vagyonát zárolni kell. A megtorlás tehát elvileg mindenkire kiterjedhe-
tett, és Windisch-Grätz 1849. január 5-i pesti bevonulása után úgy tűnt, hogy a
herceg kemény kézzel fog rendet csinálni. Windisch-Grätz ugyanis úgy vélte, hogy

Budapest elfoglalásával összeomlik a magyar ellenállás, a hadseregek feloszlanak, és Kossuthéknak menekülniük kell.

Windisch-Grätz 1849. február 8-án utasította a katonai kerületi parancsnokokat, illetve a királyi (császári) biztosokat, hogy kezdjék meg az eljárásokat mindazon képviselők ellen, akik 1848. október 8-a után részt vettek a magyar országgyűlés tárgyalásaiban, s egyúttal vegyék zár alá a vagyonukat. Február 11-én Windisch-Grätz újabb proklamációban közölte, hogy „akinél Kossuth-féle felszólítás, vagy pártjától eredett akárminő iromány, levél, hírlap, sat. találatni fog, rögtönítéleti eljárás alá esend, szintűgy az is, ki fegyvert eltitkol, vagy a népet engedetlenségre ingerli, minden postaigazgató vagy -tiszt, aki olyas Debrecenből keletkezett [valószínűleg: keltezett] irományt, levelet, felszólítást elfogad, vagy tán még odább is szállít, kötéllal fog büntettetni”. Március 9-én elrendelte a „pártütők” által megszállt vidékekkel a kereskedelmi és egyéb kapcsolatok megszüntetését, s valamennyi, a demarkációs vonalon áthaladó szállítmány lefoglalását. Március 10-én a rekvizíciók terhét kárpótlás nélkül „a pártütésben részt vevő magyar nemesség és polgárság” vállára hárította, s ugyanezzel fenyegette a pártütökhöz csatlakozó vagy felkelő településeket, illetve a császári-királyi csapatok közeledésére állásukat elhagyó tisztviselőket.

Windisch-Grätz egymást erős rendeletei azonban nem annyira az erő, mint inkább a gyengeség jelei voltak, s a tavaszi hadjárat első kudarcai után a tábornagynak mennie kellett. Utódának, báró Ludwig Welden tábornagynak pedig nemigen volt módja arra, hogy részletes rendeletekkel fenyegetse Magyarország lakosságát: először azért nem, mert a válságos hadi helyzet következtében kisebb gondja is nagyobb volt ennél, aztán meg azért nem, mert hatalma csupán a nyugati határsávra terjedt ki.

Az orosz intervenció bekövetkezése és a császári-királyi csapatok újabb támadása után dolgozták ki a megtorlás egységes irányelveit. A császári-királyi és az orosz hadsereg mellé kirendelt biztosok feladatává tették, hogy a megszállt országrészekben hajtsák végre az „általános lefegyverkeztetést”, s a községeket tegyék felelőssé végrehajtásáért. A fegyverek eltitkolása haditörvényszéki és rögtönítélő bírósági eljárást vonhat maga után, a községeket, hatóságokat és magánszemélyeket pénzbeli büntetéssel kell fenyegetni, s azt be is kell hajtani rajtuk. A biztosok kötelessége „a veszedelmes és [...] kompromittálva lévő” egyének felkutatása, s ellenük az eljárás megindítása. Ezeken kívül azokat az egyéneket is le kell tartóztatni és őrizet alatt tartani, „kik pártütők által kész eszközökül magokat használtatták, és szabadságokat azokkali folytonos egyetértésre és a nép bujtogatására a hadsereg háta megett használhatják”. Ezeknek iratait szintén le kell foglalni. A fentebb említett személyek javait zár alá kell venni, ingó vagyonaikat le kell foglalni. Évéggett a biztosok mellé királyi ügyészeket fognak kirendelni. Emellett „minden kompromittált vagy bizonytalan” egyént el kell távolítani a megyei és városi hivatalokból, sőt, „a lejjebb szolgálatokból, ú[gy]m[int] esküdtek, jegyzők, falusi bírák, tanítók sat., fenntartva bűnösségök mértékétől függő további bánásmódot”. Ezek helyét „be-

csületes, a kormánynak hódoló és biztos személyekkel” kell betölteni. Ez utóbbiak között nem lehetnek olyanok, akik „az előbbeni magyar nyelv iránti erőszakos törvények végrehajtásában” magukat gyűlöletessé tették. A biztosoknak gondoskodniuk kell a magyar bankjegyek beszolgáltatásáról és megsemmisítéséről, a bankjegyek rejtegetőit, mint a lázadás előmozdítóit, haditörvényszéki eljárás alá kell vonni.

Az osztrák kormány 1849. május 14-én – immáron az orosz segítség biztos tudatában – tárgyalta meg a magyar „lázadás elfogott vezetőivel úgyszintén közelebbi és távolabbi résztvevőivel szemben foganatosítandó eljárást”. Alexander Bach belügyminiszter a halál-, a börtön- és pénzbüntetést, vagyonelkobzást, sőt még az egy Európán kívüli országba való elszállítást is javasolta, „minthogy a bűnösök nagy száma azok őrzését nehezé tenné”. Ezt a hadijog és a szükséges védelem állása is igazolná. Schwarzenberg úgy vélte, a bűnösök Amerikába szállítása sem nyújtana számára biztosítékot azok rövidesen történő visszatérése ellen, ezért az Észak-Ázsiába – Kamcsatkára vagy Szibériába – történő szállítást tartotta egyedül megnyugtatónak. Bach és Kraus pénzügyminiszter ehhez a javaslathoz hozzáfűzték, miszerint az osztrák bűnösök orosz büntetőtelepekre szállítása sok szempontból „nem lenne aggályok nélküli”, s ezért – még ha az oroszok erre netán hajlandóak is lennének – jobb lenne Oroszországtól megfelelő területet kérni, hogy ekképp a magyar száműzöttek „osztrák területen és osztrák csapatok őrizete alatt tartózkodjanak ott”. Kraus pénzügyminiszter ugyanakkor kijelentette, hogy az osztrák kormány szelíd szellemének jobban megfelelne, ha a kevésbé büntetendő esetekben, ahol vagyonelkobzást nem lehet alkalmazni, felfüggesztett börtönbüntetést szabnának ki. Ugyanakkor nincs nyoma annak, hogy akár az orosz területre történő deportálás, akár az Észak-Ázsiában orosz felségterületté alakítandó büntetőtelep ötletét az orosz–osztrák tárgyalásokon hivatalosan felvetették volna.

Bach a május 14-i minisztertanácsi határozat alapján június 28-án terjesztette elő közvetlenül az uralkodónak azt a proklamációt, amely a magyar felkelőkkel szembeni rögtönítélő és haditörvényszéki eljárások szabályairól intézkedett. A császár július 2-án vette tudomásul a szöveget, amely aztán Haynau aláírásával, Győrben 1849. július 1-jei dátummal jelent meg.

Eszerint a Magyarországon 1848. október 8-a, Erdélyben 1848. október 18-a után „a magyar pártütéssel összeköttetésben” elkövetett „minden büntettek és vétségek” a haditörvények hatályai alá esnek. A határnapokat az magyarázta, hogy a magyar országgyűlésen 1848. október 8-án olvasták fel az uralkodó október 3-i manifestumát (s ekkor nyilvánították azt törvénytelennek); Erdélyben pedig Puchner Antal altábornagy ezen a napon hirdette ki az ostromállapotot. (Mindez azt is jelentette, hogy Haynau és megbízói érvénytelennek tekintették Magyarország és Erdély unióját; hiszen Erdély képviselői ott voltak a magyar országgyűlésen is. Igaz, ez a tíz nap némi haladékot adott az erdélyi illetőségű „vétkeseknek”).

Haynau ezért elrendelte haditörvényszékek felállítását, amelyek sommásan, tehát gyorsított eljárással ítékeznek. E haditörvényszékek joghatósága katonákra

és polgáriakra egyaránt kiterjedt. A haditörvényszékek a következő ítéleteket hozhatták: 1.) halál, kötél vagy lőpor és golyó által; 2.) deportálás az országon kívülre; 3) sáncfogság nehéz vagy könnyű vasban, vár-, fogház- vagy porkoláb-fogság vasban vagy anélkül; 4.) pénzbüntetés: a felségsértés miatti elítélésnél a vagyonelkobzás automatikusan a büntetéssel jár.

A haditörvényszéki eljárás kiterjed azokra a képviselőkre és felsőházi tagokra, akik 1848. október 8-a után részt vettek a magyar országgyűlés munkájában; az OHB tagjaira (ezt főlegesen volt külön kitenni, hiszen a testület valamennyi tagja képviselő- vagy felsőházi tag volt) és az OHB, illetve a Szemere-kormány által kinevezett kormánybiztosokra. Ez utóbbi kategória a képviselőkön és főispánokon kívül már érintette a megyei és városi tisztviselőket (alispánok, polgármesterek) egy részét is. Haynau működésének ismeretében nem volt megnagyító az a pont sem, amely szerint „kik viseletüket igazolhatni vélik, erre az alkalom a haditörvényszékek előtt tovább is fennmarad”.

A proklamáció 3. pontja a rögtönítélő eljárás alá eső személyek körét határozta meg. Ilyen eljárást lehetett lefolytatni mindazon képviselők és felsőházi tagok ellen, akik részt vettek az 1849. április 14-i trónfosztási és függetlenségi határozat meghozatalában. Ilyen eljárás alá esett: 1.) aki a népet lázadásra csábította; 2.) aki a császári-királyi vagy az orosz csapatok ellen fegyverrel támad, és nem tartozik a reguláris magyar csapatokhoz; 3.) aki a magyar kormánytól vagy a kormánybiztosoktól kapott parancsot elfogadja, és annak engedelmeskedik; 4.) „aki árulásban, egyetértésben vagy ellenséges megrohanás vezetésében részt vesz” (tehát a kémek, hírszerzők és gerillák); 5.) aki a császári-királyi katonai és polgári hatóságoktól kapott rendeleteket, „melyeket közhírré tenni hivatalos állásánál fogva köteles, kihirdetni elmulasztja vagy azokat elsikkasztja”; 6.) aki „fegyveres pártütő hadtesteket fogad vagy vezérel” (tehát önkéntes csapatot szervez vagy vezet); 7.) aki népfelkelést hirdet, szervez vagy vezérel a császári-királyi és az orosz katonaság ellen; 8.) aki császári-királyi vagy orosz katonát „hítségére” (átállásra) csábít; 9.) aki a császári-királyi vagy orosz csapatok futárait, szállítmányait, egységeit vagy szolgálatukban lévő személyeket megtámadja vagy nekik kárt okoz, mozgásukat akadályozza; 10.) aki a császár kormányához hűséges személyek elítélésében, megbüntetésében, vagyonuk elkobzásában, zár alá vételében vagy eladásában részt vesz. Haditörvényszéki vagy rögtönítélő eljárás alá esnek a fegyver- és lőszerrejtegetők is. Azok a császári-királyi tisztek, katonai vagy polgári hivatalnokok, akiknek fiai a magyar hadseregben az ő megegyezésükkel szolgálnak, haditörvényszék elé kerülnek, hivatalukat, fizetésüket vagy nyugdíjukat felfüggesztik. A császári-királyi vagy orosz csapatokat, szállítmányokat vagy futárokat megtámadó, mozgásukat akadályozó, azoknak kárt okozó helységeket felgyújtják. Azok a zsidó községek, amelyek tagjai a magyar kormány által elkobzott javakat vásárolnak, vagy amelyek tagjai a magyaroknak kémszolgálatot teljesítenek, pénzbüntetést fizetnek.

Amint ebből az unalmas felsorolásból kiderül, gyakorlatilag mindenki, aki nem segítette a császári-királyi és orosz intervenciók erőket, vagy nem húzódott teljes

passzivitásba, büntethető volt. A kiáltvány célja a lakosság elrettentése, a forradalom közigazgatásának megbénítása volt, s Haynau és beosztott parancsnokai a továbbiakban ebben a szellemben cselekedtek. Érdekességgént megjegyzendő, hogy a kiáltvány nem részletezte a magyar hadsereg tisztjeivel, különösen a volt császári-királyi tisztekkel szembeni eljárást.

A kiáltvány kibocsátásának másnapján Haynau részletesen szabályozta a „Magyar és Erdély koronai tartományokban felállítandó haditörvényszékek” működését. Ebben a haditörvényszékek teendőit politikai és fenyítő (büntető) törvényszékiekre osztotta. A politikai törvényszéki teendők közé az 1848. október 8-a, illetve 18-a után szolgálatot nem teljesítő, s ezt igazolni képes katonák és hivatalnokok igazolási ügyei, illetve azon személyek iránti nyomozások tartoztak, „kiknek büntette a haditörvényszék elébe állíttatásukkor azonnal világos nem volt”. A második csoportba tartozott minden más személy ügye. Az ítéletek ellen fellebbezni nem lehetett. Az ítéleteknél a különböző büntetési módokat (börtön- és pénzbüntetés) kombinálni lehetett. A kisebb vétkek esetében Haynau a vagyonosabbaknál a pénz-, a vagyontalanoknál a sánctagságot vagy börtönbüntetést javasolta.

Haynau a július 1-jei kiáltványt ismételte meg rövidebb formában pesti bevonulása után, július 19-én. Eszerint mindenki „életét veszti, és pedig bűne elkövetésének helyén, rang- és nem-különbség nélkül legrövidebb idő alatt”, aki „szóval tettel, vagy forradalmi jelek viselésével a pártütés ügyét elősegíteni merészli”; aki a császári-királyi vagy orosz katonákat megtámadná; aki őket szóval vagy tettel megsértené; aki „a korona ellenségeivel magát árulási szövetségbe teszi, vagy rossz szándékú híresztelések által a pártütés szikráját élesztani próbálná”; végül, aki a kiszabott határidőig nem szolgáltatná be fegyverét.

Az 1849. augusztus 13-i szőlősi (világosi) fegyverletétel hírének megérkezését követően a Bad Ischlben tartózkodó I. Ferenc József visszatért Bécsbe, s augusztus 20-án reggel 7 órára minisztertanácsot hívott össze. Ezen Felix Schwarzenberg miniszterelnök felolvasta a korábbi minisztertanácsokon a magyar felkelőkkel való bánásmódról megfogalmazott tervezeteket, és a miniszterek „a figyelembe veendő körülmények érett megfontolása után” a következő eljárást javasolták I. Ferenc Józsefnek:

A honvédsereg valamennyi, a Magyar Királyság területén született legénységi állományú tagja büntetlenséget kap; a katonai szolgálatra alkalmatlanok elbocsátandók. A további legénység felhasználásával kapcsolatban Haynau-nak kell ideiglenes intézkedéseket hoznia, és a végleges rendszabályokra javaslatot tennie. A birodalom más koronatarományjaiból beállt altisztekből és közbírákiból büntetőszázadokat kell létrehozni, és erősítési munkákra kell őket felhasználni.

Azokat a nem osztrák alattvalókat, akik nem törzstiszti vagy tábornoki rangban szolgáltak a magyar hadseregben, át kell adni szülőhazájuk hatóságainak; azokat, akiknek átadása nehézségbe ütközne, szintén be kell sorozni a büntetőszázadokba.

A felkelők vezetőit (tábornokait) és törzstisztjeit őrizetbe kell venni, és ellenük az eljárást haladéktalanul meg kell indítani. Ugyanígy kell eljárni azokkal a főtisztekkel szemben, akik „a fegyveres lázadás előtt tisztként szolgáltak a cs. kir. hadseregben”. A többi tisztet úgy kell kezelni, mint a legénységet.

Bármely kategóriába tartozó személyek ellen nem katonai természetű cselekedeteikért „különleges esetekben vizsgálat megindítása nem elképzelhetetlen”. Azokkal szemben, akik a „lázadó kormány” kormányzati tevékenységében részt vettek, Haynau július 1-jei kiáltványa szellemében kell eljárni. A császár még a minisztertanácson megadta jóváhagyását ezekhez az elvekhez, azzal a kiegészítéssel, „hogy Haynau a már meghozott ítéletek végrehajtásával várjon, míg az erre vonatkozó legfelsőbb különleges utasítások meg nem érkeznek”. Egyben utasította Schwarzenberget, hogy a fentiek értelmében fogalmazza meg a Haynau-nak szóló értesítést.

A miniszterelnök még aznap megírta a minisztertanácsi határozat szövegét szinte szó szerint átvevő levelét, azzal a kiegészítéssel, hogy az uralkodó a legrövidebb időn belül várja a javaslatot, „hogy az időközben bekövetkezett megadást figyelembe véve a büntethetőségre vonatkozóan milyen kategóriákba kellene osztani a hadbírószági eljárás során azokat az egyéneket, akik a felkelésben – akár a lázadó kormány, akár a felkelő hadsereg soraiban – részt vettek, és eszerint az utasítás szerint büntetlen nem maradhatnak”.

Noha az augusztus 20-i határozatok jóval keményebbek voltak, mint Schwarzenberg augusztus 15–16-i előterjesztései, amelyekben a politikai vétkekben nem bűnös honvédtisztek életének megkíméléséről volt szó, paradox módon a határozatok – minden keménységük ellenére – enyhébb rendszabályokat tartalmaztak, mint akár Windisch-Grätz 1848 decembere és 1849 áprilisa között kiadott kiáltványai, akár Haynau 1849. július 1-jei kiáltványa. Azok alapján ugyanis még a honvédség legénységi, vagy korábban a császári-királyi hadseregben nem szolgált, de főtiszti (hadnagy, főhadnagy, százados) rangban lévő tagjai ellen is haditörvényszéki eljárást lehetett volna indítani azon egyszerű oknál fogva, hogy a császári-királyi vagy az orosz hadsereg ellen harcoltak. (Így került korábban a vértanúk közé az 1849. június 5-én Pozsonyban kivégzett Gruber Fülöp honvédszázados, aki 1848 előtt őrmesteri, tehát nem tiszti, hanem altiszti rangban szolgált a császári-királyi hadseregben.)

I. Ferenc József augusztus 29-én kelt utasításában elégedetten nyugtázta, hogy Haynau amnesztiát adott a magyar hadseregben szolgált legénységi állományú, illetve a császári-királyi hadseregben korábban tisztként nem szolgált tisztok számára, s hogy a volt császári-királyi tisztok ellen eljárást indított. A fenti kategorizálás alapján három csoportba sorolta a még perbe fogandókat: 1.) az ideiglenes kormány, az OHB tagjai, az április 14-i határozat részesei és a kormánybiztosok; 2.) a felkelő hadsereg minden tábornoka, még ha korábban nem is volt császári-királyi tiszt (ebbe a kategóriába a császári-királyi hadsereg kezére került tábornokok közül senki sem tartozott); 3.) az április 14-e után a forradalmi kormány szolgálá-

tában vagy érdekében „különösen kiemelkedő és veszélyes tevékenységet” kifejtett honvédtisztek, polgári hivatalnokok és lelkipásztorok. Utasította Haynaut, „hogya a halálbüntetést csak a legbűnösebb és legveszedelmesebb egyéneknek hajtsák végre”, a többiek kegyelem útján szabadságvesztéssel bűnhődjenek. Végül arra utasította Haynaut, hogy „azokról a személyekről, akiken a halálbüntetést végrehajtották, esetről esetre tegyen jelentést nekem”. Azaz, ismét az uralkodó volt az, aki a kormány által előterjesztett enyhébb irányelveket megszigorította: a halálos ítéletek előzetes felterjesztésének követeléséből így lett a végrehajtott halálos ítéletek utólagos bejelentésének kötelezettsége.

Haynau augusztus 31-én ennek alapján utasította Karl Ernst törzshadbíróát a haditörvényszéki eljárások lefolytatására. Haynau azonban némileg módosította az uralkodói kéziratban foglalt kategorizálást. Nála a második helyről az elsőre kerültek a magyar hadsereg tábornokai, az elsőről a másodikra az OHB és a Szemere-kormány tagjai, az 1849. április 14-i trónfosztási határozatban részt vevő képviselők, illetve a kormánybiztosok, s az uralkodói kézirat harmadik pontjában szereplőket (mindazon tisztek, polgári hivatalnokok és papok, akik 1849. április 14-e után a magyar kormány érdekében kiemelkedő tevékenységet fejtettek ki) a negyedik helyre sorolva, harmadikként külön kategóriát alkottak a honvédseregben szolgált volt császári-királyi tisztek, akikről a császár kéziratában csak általánosságban volt szó.

Haynau valószínűleg azért „cserélte fel” az első két kategóriát, mert a Szemere-kormány tagjaiból – az első kategóriába sorolható Aulich Lajos hadügyminisztert, tábornokot nem számítva – mindössze ketten (Csány László és Duschek Ferenc), az OHB tagjai közül is csak hárman (Pálffy János, Perényi Zsigmond, Nyáry Pál) kerültek ekkor a császári-királyi hadsereg kezére; s mert érzékelhetően dühösebb volt a katonákra, mint a politikusokra.

1849. szeptember 1-jén Haynau egy újabb hirdetményében érezhető elégedettséggel közölte: „A magyar forradalom bevégeződött.” Ekkorra ugyanis már az utolsó mozgó hadseregek fegyverletétele is megtörtént, s a remények szerint már csak napok vagy hetek kérdése volt Pétervárad és Komárom meghódolása is. A hirdetmény további részében Haynau felszólította a honvédseregben szolgálatot vállalt volt császári-királyi tiszteket, a felkelőkhöz átlépett katonai és polgári hivatalnokokat, a képviselő- és felsőháznak a magyar országgyűlés munkájában 1848. október 8-a után részt vevő tagjait, az OHB ezután működő tagjait, a kormánybiztosokat, önálló sereg- vagy csapatparancsnokokat, a katonai és polgári közigazgatás vezetőit, végül a rögtönítélő törvényszékek közvádlóit és bírait, hogy a császári-királyi katonai kerületi parancsnokságoknál vagy haditörvényszékeknél három hónapon belül jelentkezzenek. Máskülönben „a törvények értelmében ellenök indítandó nyilvános per következményeit magoknak fogják tulajdoníthatni”.

A hirdetmény lényegében kijelölte azoknak a körét, akik a megtorlás potenciális alanyai voltak. Ennek alapján olyan képviselők ellen is újabb eljárást lehetett indítani, akik 1849 januárjában nem jelentek meg Debrecenben, hanem jelent-

keztek a császári-királyi hatóságoknál, s azok nem büntették meg őket. Eszerint tehát az 1848 szeptemberében eltávozott szász képviselőkön kívül mindenki ellen igazolási eljárást kellett volna lefolytatni. Az OHB tagjai közül ez érintette volna példáulé Sembery Imrét és id. Pázmándy Dénest is. Ennek a pontnak az alapján tehát körülbelül 440-450 főt lehetett igazolási eljárás alá vonni.

A rendelet hatálya alá estek azok a császári-királyi tisztek, akik 1848 októbere után elhagyták az önvédelmi harc táborát, s akik egy része ellen a császári-királyi vizsgálóbizottmányok már lefolytatták az igazoló eljárást. A fölöslegesnek tűnő szigorúságot az indokolta, hogy egy részük (főleg a nyugalmazott császári-királyi tisztek) 1849 tavaszán vagy nyarán ismét békeszolgálatot (tér-, kórház-, raktárparancsnokság) vállaltak a magyar hadsereg oldalán. Ez a kör legalább 700 főt érintett.

Ugyanez indokolta a közigazgatásban működőkre vonatkozó, egyébként meg lehetőségen körülhatárolatlan rendelkezést is. A minisztériumok létszáma 968 és 284 fő között ingadozott. A kiinduló létszámnak kb. 60%-a szolgált korábban valamelyik magyarországi kormányzéknel. A fluktuációt figyelembe véve az igazolási eljárás alá elméletileg vonhatók körét 8-900 főre tehetjük. A rendelet a megyei közigazgatásban működők közül csak a kormánybiztosokról szólt határozott formában. Ezek nagy része képviselő, főrendi vagy minisztériumi tisztviselő volt, a kormánybiztosként ténykedő alispánok vagy más megyei tisztviselők száma legfeljebb 50 fő lehetett.

A 18 véstörvényték személyzete összesen 90 főt jelentett. A rendelkezés a felelősségre vonhatók körét az önálló, tehát légió-, szabadcsapat- vagy gerilla-csapat-parancsnokokra is kiterjesztette. Ezek számát maximálisan 50 főre tehetjük. Ennek alapján az igazolási eljárás alá vonhatók száma 2240 fő volt, bár ebből le kellett vonni az emigráltak számát. A rendelet némileg szűkebbre vonta az igazolandók számát, mint Haynau július 1-jei kiáltványa, ugyanakkor nem vonta kétségsbe az annak alapján hozott ítéletek érvényességét.

Mint a fenti összefoglalóból is kitűnik, a megtorlás két határnapjának 1848. október 3-a, illetve 1849. április 14-e számított. Az előbbi után a magyar oldalon maradók fegyveres lázadás résztvevőinek, az utóbbi után pedig felségárulásban vétkesnek minősültek. Miután a fegyveres lázadásban való részvétel büntetési tétele is lehetett halálos ítélet, az 1849. augusztus 20-i minisztertanácsi határozat, illetve augusztus 29-i uralkodói rendelet legalább a halálos ítélettel sújthatók körét korlátozta.

A szakértők

Megjegyzendő, hogy a hatalomból 1848 tavaszán kipotlyant magyar konzervatívok némelyike már 1848 őszén és telén különféle „halállistákat” gyártott a birodalmi kormányzat képviselői számára. Így tett a Konzervatív Párt egyik oszlopos tagja, Dessewfy Emil gróf is. Eszerint a forradalom tényleges okozóit haditör-

vényszék elé kell állítani, és minden további nélkül fel kell akasztani. A többieket félrevezetettnek kell tekinteni. Ezeket is állítsák hadbíróság elé, hadd állják ki a halálfélelmet, hozzák a közönség tudomására, hogy milyen nyomorultak, aztán hagyják futni őket. „Csak a halottaknak nem lehet megkegyelmezni, a bebörtönzöttek – a tapasztalat szerint – mindig kegyelmet kapnak.” Ha így járnak el, nem lesz magyar emigráció. Hiszen láttuk, hogy a lombardiai (olasz) és a galíciai (lengyel) emigráció mennyit ártott az osztrák monarchiának.

A magyarországi és erdélyi forradalom tényleges főkolomposait el kell fogni. Ezek három csoportba sorolhatók: 1. a forradalom vezetői és kezdeményezői; 2. főkolomposok, akik az izgatásokban nevezetes szerepet játszottak; 3. egyéniségek, akik csupán velük tartottak.

Mindhárom kategória tagjait el kell fogni, s aztán a hadtestparancsnok közölné velük, hogy ügyükről jelentést tett a fővezérnek, aki eldönti, hogy hadbíróság elé állítsák-e őket, vagy sem. A fővezér ezután azonnal rendelkezhetne, hogy szabadon bocsássák-e őket, vagy sem. (Ez így szokás az alkotmányos Angliában is). A szabadon bocsátandónak kötelezvényt kell kiállítania, hogy minden direkt és indirekt összeköttetést megszakít Kossuth pártjával, tartózkodik a királyi hatalom elleni minden izgatástól, s ha a király úgy rendelné, bíróság elé áll, s nem menekül el a bírósági eljárás elől. A 2. kategóriába tartozókért két vagyonos polgárnak kellene 3-5000 forintos, a 3. kategóriába tartozókért 1000 forintos kezességet vállalni. A körülményektől függ, hogy ezeket az embereket mennyi ideig kell ezen üdvös félelemben tartani, aminek a jövőre is jó hatása lenne.

1849. március végén a magyar konzervatívok Schwarzenberg miniszterelnök felkérésére memorandumban foglalták össze a magyar kérdés rendezésére vonatkozó nézeteiket. Ebben úgy vélték, hogy Magyarországot hosszú időre katonailag meg kell szállni, s a lázadás okozói és terjesztői megérdemlik, hogy teljes szigorral büntessék őket, a további rendszabályoknak azonban a magyar nemzeti érzékenység okos kíméletével kell történnie. A továbbiakban 14 pontban foglalták össze a Magyarország újjászervezésére vonatkozó nézeteiket, s az 1. pont az elítéltetésekkel és kiutasításokkal kapcsolatos tanácsokat tartalmazta.

Eszerint a lázadás okozói és terjesztői ellen könyörtelen szigorral kell fellépni. Csak ezzel lehet ellensúlyozni a forradalmi kormány által gyakorolt terrorizmust, és a büntetlenséggel kapcsolatos bizakodást, amelyet a kormányzat eddigi türelme és elnézése okozott. Az olyannyira veszélyeztetett állam biztonsága, az uralkodóház érdeke, a közérköls és a forradalom által olyannyira károsított kincstár, illetve részben a forradalom által károsított magánosok érdeke, végül a jóérlzműek megnyugtatósa azt kívánja, hogy mindazok, akik vagyonukat az állam romlására használták fel, annak teljes elvesztésével részlegesen megtérítsék az általuk okozott károkat, s a jövőre nézve ártalmatlanokká tétessenek. A memorandum szerzői itt megjegyzik, hogy nem lehet figyelmen kívül hagyni, miszerint az osztrák kormányzat ingadozó politikája is megbonyolította a dolgokat, olyannyira, hogy ezen igen nehéz feladat teljes pártatlansággal és következetességgel és a kívánt sikerrel tör-

ténő megoldása érdekében elkerülhetetlenül szükséges az események és korszakok, valamint a legfelsőbb kiadványok gondos vizsgálata révén azon alapelvek megállapítása, amelyek alapján a bűnösök beszámíthatása kiszabható. Ez megkívánja valamennyi esemény és egyéniség pontos ismeretét. Szükség van egy katonai-politikai bírósághoz olyan képes és határozott személyekre is, akik ezen alapelveket következetesen alkalmazni el vannak határozva. Könnyen felfogható, hogy minő előnyökkel járna, ha a büntető igazságszolgáltatást a királyi fiskus tevékenysége, szakértelme és energiája gyakorolná. Ennek a hivatalnak a súlya az elmúlt időkben csökkent, s ennek köszönhetően több nyilvánvaló politikai bűnözőt a szükséges bizonyítékok hiányában nem lehetett elítélni. Ezen változtatni kell. Ennek a hivatalnak kellene összegyűjtenie a márciusi forradalom óta megjelent újságokat és gúnyiratokat, s ilyen módon nem csupán a lázadás több feje ellen szolgálhatna fogódzóként, hanem olyan egyéniségek megismeréséhez is, akik izgató és a legmagasabb érdekeket veszélyeztető, s magukat az uralkodóház tagjait is felségáruló módon gyalázó irataik révén a Magyarországon és az összm monarchiában kitört veszedelmek okozói közé sorolhatók. A memorandum szerzői kiemelik még a külföldi forradalmi elemek, különösen a lengyelek szerepét, akik a magyarországi polgárháborúban a legveszélyesebb módon vesznek részt. Mivel ezen rosszakarató kalandorok tömege ellen nem lehet a törvények legnagyobb szigorát alkalmazni, az ország elfoglalása után mindazokat, akik ellen a haditörvények e szigora nem alkalmazható, ki kellene utasítani az országból.

Zichy Ferenc 1849. augusztus 8-án Schwarzenberghez intézett jelentésében közölte, hogy mind Paszkevics, mind Konstantin nagyherceg felhívták őt, forduljon Schwarzenberghez a lázadók részleges megkegyelmeztetése ügyében. Zichy szerint itt az ideje, hogy a háború nyomorúságainak mielőbbi megszüntetése érdekében a lázadók egy része számára megnyissák az utat, amelyen visszatérhetnek kötelezettségeikhez. Ez már csak azért is szükséges, mert a legutóbbi időkben kiadott kiadványok a büntethetőséget igen széles körre terjesztik ki, azonban minden büntetettre egyedül a halálbüntetést rendelik, s ez a fenyegetés nem tartható tovább, mert a szándékolttal éppen ellentétes hatású (azaz nem megadásra, hanem elkeseredett ellenállásra ösztönöz – H. R.). Ő maga távol áll attól, hogy e pillanatban amnesztiáról beszélne, amely rosszabb lenne egy vesztett csatánál, azonban az az igénytelen véleménye, hogy jelentős különbség teendő a lázadók között.

A főkolompók, valamennyi miniszter, a kormánybiztosok és a forradalom főbb hivatalnokai, egyszóval mindazok, akik a forradalmat okozták, azt a nép között terjesztani és fenntartani tudták, különbség nélkül méltatlanok a kegyelemre és a kíméletre. Őket mindenki ismeri, elítéli, s büntetésüket mint gonosz tetteik megtorlását várja. Egészen másként áll a dolog a nagyszámú katonával és sokakkal másokkal, akik részint meg voltak félemlítve, részint a legfelsőbb akaratnyilvánításokról mit sem tudtak, vagy nem voltak abban a helyzetben, hogy kövessék azokat. E kategóriában több olyan fokozat van, amely a császár kegyelmébe ajánlható, s akik kímélettel kezelve, egészen bizonyosan visszavezethetők

lennének kötelességükhöz, míg a jelenlegi körülmények további fennállása esetén a legszélső önvédelembe kergettetnének. Még ha egy részük osztozott is a háború terheiben, most van itt az idő, hogy életüket és személyes szabadságukat illetően, valamint a vagyonuknak a háborútól mentsen maradt részét illetően a legfelsőbb kegyelmet helyezték számukra kilátásba.

Augusztus 20-án, hét nappal a világosi fegyverletétel után Zichy már arra hívta fel Schwarzenberg figyelmét, hogy az országban nemzetiségi különbség nélkül egyre növekszik az oroszok iránti rokonszenv. Mind a katonák, mind a polgáriak nekik akarják csak megadni magukat, s ennek következményei kiszámíthatatlanok. Mivel lehetetlen e személyek ezreit megbüntetni, osztrák részről azonban nincs más, mint a legutóbbi rémületes proklamációk, amelyek bizonyosan nem teljesíthetők, minden kíméletet, minden türelmet, minden kegyelmet, amelyben a lázadók részesülnek – egyedül és csupán az oroszok javára fognak írni. Ha pedig ez a helyzet, a Magyar Királyság tizennégy napon belül inkább lesz orosz, mint osztrák érzelmű. Ezért itt az ideje cselekedni. Az osztrák kormány csak akkor előzheti meg ezt a bajt, hogy azon energikus határozatot hozza, hogy maga hirdet kegyelmet, s minden magyarországi kegyelem forrásaként őfelsége szent személyét nyilatkoztatja ki. A bűnösök, akik közül többen fogságban vannak, mint Csány László és Perényi Zsigmond, eljátszották az életüket, s méltatlanok bármínemű kegyelemre. A kegyelemből kizárandó személyek száma meghatározandó lenne. A többiek számára azonban azonnal ki kellene hirdetni a császár kegyelmét, hogy tudják, miszerint nem Oroszországnak, hanem uralkodójuknak köszönhetnek mindent. Zichy kegyelmi tanácsait már a Csányra és Perényire vonatkozó kitétel is jelentősen gyengítette (noha több ezer személyhez képest száz fő is szűkítésként értékelhető), s még inkább gyengítette az a megjegyzése, hogy legalázatosabb előterjesztését nem csupán a jelenre, hanem a jövőre is érti, s ez azon rendszabályoktól függ, amelyek életbeléptetésére Magyarország kormányzatával kapcsolatban a kormány elszánta magát. A történt büntényekkel kapcsolatos kímélet s a részleges magyarországi amnesztia jelenleg csak akkor járhat Magyarországon jó következményekkel, ha elhatározták, hogy Magyarországot a jövőben szigorral és sajátos körülményeinek megfelelő igazságossággal fogják kormányozni.

A megvalósítás

A magyarországi és erdélyi megtorlás pontos adatait máig nem ismerjük. Ennek az oka, hogy egyes hadbíróságok anyaga hiányzik, a többiek anyagának egy része elveszett. Tudomásunk szerint a császári-királyi hatóságok sem összegezték az adatokat. A pozsonyi, pesti, kassai és nagyváradai hadbíróság 1848 és 1853/1855 között összesen körülbelül 12 000 hadbíróági és mintegy 2500 igazoló eljárást folytatott le. Ez azonban nem a teljes szám, hiszen Pesten, illetve Sopronban már

korábban is működött egy katonai és politikai vizsgáló bizottmány, és a hadbíróságok közül nem ismerjük a nagyszebeni hadbíróság anyagát, a pécsi és temesvári hadbíróság irataiból pedig csak töredékek maradtak fenn. (A pécsi körülbelül két hónapig működött, de a temesvári is viszonylag hamar befejezte ténykedését. Az előbbi ügyeit a pesti, az utóbbiét az aradi vette át.) Emellett az 1848–1849 fordulóján kilépett tiszt elleni eljárások nagy részét Bécsben folytatták le. A meglévő anyagok kimutatásban pedig nem válik el az 1848–1849. évi, illetve a szabadságharc leverése utáni cselekményekért lefolytatott vizsgálatok száma.

Jelen ismereteink szerint 1849 januárja és 1850 júniusa között mintegy 150-160 főt végeztek ki a magyar szabadságharcban játszott szerepéért, további három magyar állampolgárt pedig Bécsben ítélték halálra és végeztek ki. Mint láttuk, a megtorlás kitervelői elsősorban a politikai és katonai elit tagjaira fenték a fogukat, ennek ellenére a kivégzettek többsége nem ebbe a két csoportba tartozott. Sok volt a rögtönítélettel kivégzett kisember, falusi és városi értelmiségi (pap, tanító, jegyző).

A politikai elithez tartozók egyes csoportjainál a megtorlás a következő módon érvényesült.

Miniszterek

A császári-királyi megtorló gépezet működésének törvényességét illetően hangsúlyoznunk kell, hogy az eljárások magyar közjogi szempontból súlyosan törvénytörők voltak, hiszen az uralkodónak az 1848. évi IV. törvénycikk értelmében nem volt joga feloszlatni az országgyűlést, a III. törvénycikk értelmében pedig nem volt joga a haditörvények alá rendelni az országot. Ugyanakkor a hadbíróságok az osztrák haditörvényeket viszonylag korrekt módon alkalmazták, azaz senkit sem ítélték el olyasmért, amit nem követett el, és kínosan ügyeltek a két határnap, 1848. október 3-a és 1849. április 14-e figyelembevételére. Egyetlen olyan eljárás volt, amelyet még az osztrák haditörvények logikája alapján is törvénytelennek kell mondanunk: a Batthyány Lajos miniszterelnök ellen indított pert. Batthyányt ugyanis döntően nem az 1848. október 3-a utáni, hanem az azt megelőző cselekedetei alapján ítélték halálra, s az október 3-i manifestum alapján meghirdetett ostromállapot szabályait, illetve a katonai büntető törvénykönyvet visszamenőleg alkalmazták Batthyány azt megelőző cselekedeteire. Az az igyekezet, hogy mindenáron rábizonyítsák a felségárulást; hogy hol az 1848. évi törvények értelmében fennálló miniszteri felelősségét hangsúlyozták, hol pedig az ezek érvényességét semmibe vevő katonai törvényeket alkalmazták vele szemben, szintén nagyfokú rosszindulatra mutat. A budai vizsgálóbizottmány véleménye már 1849. január 25-én megelőlegezte a halálos ítélet meghozatalát, s a magukat civilizált államférfiaknak tartó személyekből álló osztrák minisztertanács már 1849. június 24-én természetesnek tekintette, hogy a grófnak a halálos ítéletet végre kell hajtani. Batthyány pere tehát egyedi az 1849–1850. évi magyarországi megtorlás történetében. A nyílt és nyers politikai bosszú megnyilvánulása volt, megelőlegezett bűnösséggel és előre eldöntött ítélettel.

A Batthyány-kormány tagjai közül három olyan személy volt, aki 1848. október 3-a után is miniszteri vagy annak megfelelő tevékenységet végzett. Kossuth Lajos előbb az Országos Honvédelmi Bizottmány elnöke, majd az ország kormányzóelnöke lett. Szemere Bertalan az OHB tagja, december közepétől Felső-Magyarország teljhatalmú országos biztosa, 1849. május 2-ától miniszterelnök és belügyminiszter volt. Mészáros Lázár 1849. április közepéig megtartotta miniszteri tárcáját, május elejéig ideiglenes hadügyminiszter volt, 1848–1849. fordulóján a felső-magyarországi hadtestet vezette, 1849 júliusában a magyar hadsereg fővezére, augusztusban a fősereg vezérkari főnöke volt. Mindhárman emigráltak, így a császári-királyi hatóságoknak az ő esetükben be kellett érniük egy távollétükben (*in effigie*) hozott halálos ítélettel és nevük bitófára szegezésével.

Deák Ferenc képviselőként 1848. október 3-a után is a helyén maradt, de miután 1848–1849 fordulóján részt vett a Windisch-Grätzhez küldött békekövetségben, a császári-királyi hatóságok az ő esetében megelégedtek egy rövid igazoló eljárással. A többi miniszter közül Esterházy már szeptember elején lemondott, Széchenyi idegösszeomlása miatt elhagyta az országot, szeptember végén pedig Eötvös József is emigrációba vonult. Klauzál Gábor októbertől betegsége miatt nem vett részt az országgyűlés munkájában.

A Szemere-kormány tagjai közül Szemerén kívül emigrált Batthyány Kázmér gróf, külügyminiszter, Vukovics Sebő igazságügyi, valamint Horváth Mihály vallás- és közoktatásügyi miniszter. Klapka György helyettes hadügyminiszter Komárom feladása után amnesztiát kapott, Görgei Artúr hadügyminiszternek pedig a cár külön kérésére kellett kegyelmet adni. A császári-királyi hatóságok kezére került viszont Csány László közmunka- és közlekedésügyi miniszter, akit a pesti hadbíróság halálra ítélt, s október 10-én Pesten kivégezték. Csány kivégzését azonban nem annyira miniszteri tevékenysége magyarázza, sokkal inkább az a megfeszített munkásság, amelyet a drávai, majd a feldunai hadsereg, illetve Erdély teljhatalmú országos biztosaként végzett. Duschek Ferenc pénzügyminisztert szintén hadbíróság elé állították, ám részint igen meggyőzőnek tűnő védőirata, részint – úgy tűnik – magasabb kapcsolatai miatt elkerülte a halálos ítélet végrehajtását, és kegyelem útján „csupán” hat év várfogságra ítélték.

Az Országos Honvédelmi Bizottmány tagjai

Az OHB tagjai közül Kossuthon, Szemerén és Mészároson kívül emigrált Madarász László, illetve Jósika Miklós, és 1849 januárjában elhagyta az országot Pulszky Ferenc. A testületből már 1849 januárjában kivált, és nem követte az országgyűlést Debrecenbe Sembery Imre és id. Pázmándy Dénes; Debrecenben mondott le a tagságról Pálffy János, mindvégig a helyén maradt Nyáry Pál, Patay József, Perényi Zsigmond báró és Esterházy Mihály gróf. Az itthon maradottak közül Sembert hadbíróság elé állították, de mint „kevésbé terhelt” képviselő 1850. július 20-án kegyelmet kapott. Id. Pázmándy Dénes ellen csak igazoló eljárást indítottak, s ennek végén igazolták. Nyáryt 1851. október 7-én halálra ítélték, amit kegyelem útján

20 év várfogságra módosítottak. Végül hat év elteltével szabadult. Patayt 1850. július 4-én halálra ítélték, de Haynau kegyelmet adott neki. Perényi Zsigmond bárót a pesti hadbíróság halálra ítélte, és 1849. október 24-én Pesten felakasztották. Az ő halálos ítéletét azonban nem az OHB tagjaként végzett munkája magyarázta, hanem az, hogy a felsőház elnökeként ő írta alá a Függetlenségi Nyilatkozatot, amivel kimerítette a felségárulás vétkét. Esterházy Mihály grófot előbb halálra, majd hat év várfogságra ítélték, végül másfél év után szabadult.

A felsőház tagjai

Az arisztokratákat, egyházi főméltóságokat, illetve a főispánokat és más magas rangú tisztségviselőket tömörítő kamara tagjai közül Perényi Zsigmondon kívül halálra ítélték és 1849. október 10-én kivégezték Jeszenák János bárót, Nyitra megye főispánját és kormánybiztosát. Az ő esetében szintén feltételezhető, hogy nem felsőházi tagsága, hanem kormánybiztosi tevékenysége volt a végrehajtott halálos ítélet fő indoka. A főispánok közül többen is szenvedtek hosszabb-rövidebb várfogságot, így Nádasdy Lipót gróf (Komárom megye), Károlyi István gróf (Pest megye), Madocsány Pál (Árva megye), Kuun Gotthárd (Hunyad megye), Návay Tamás (Csanád megye), Szent-Iványi Károly (Gömör és Kishont megye), Eötvös Tamás (Bereg megye), Horvát Antal (Bács-Bodrog megye), Hunkár Antal (Veszprém megye), Jozsipovich Antal (Zágráb megye), Ráday Gedeon (Nógrád megye), Szent-Ivány Ödön (Liptó megye), Comáromy József (Abaúj megye), Ragályi Miksa (Torna megye), Mihályi Gábor (Máramaros megye).

Képviselők

Az országgyűlési képviselők közül mindazok, akik 1849 januárja után nem vettek részt a testület munkájában, 1849–1850-ben több lépcsőben kegyelmet kaptak. Az 1849. április 14-e után jelenlévők mindegyikét potenciálisan vádolhatták felségárulással, hiszen hallgatólagosan tudomásul vették a függetlenségnek és a Habsburg–Lotaringiai-ház trónfosztásának kimondását. Ennek ellenére közülük csupán egyetlen személyt, Szacsvey Imrét, a képviselőház jegyzőjét végezték ki: az ő aláírása – hasonlóan Perényi Zsigmond báróéhoz – ott volt a Függetlenségi Nyilatkozaton. A többi képviselő esetében általában azokat ítélték – az elsőfokú halálos ítélet alól történő mentesítés után – végrehajtandó szabadságvesztésre, akik képviselőségük mellett tisztséget viseltek az OHB-ban, vagy kormánybiztosként is tevékenykedtek. Ilyen volt Berde Mózes/Mózsa, Bernáth József, Besze János, Boczkó Dániel, Bónis Sámuel, Csertán Sándor, Csiky Sándor, Décsey László, Fiáth István, Gál Dániel, Haczell Márton, Illésy János, Jakovich József, Luzzénszky Pál báró, Madarász József, Mán József, Mikó Mihály, Osztróvszky József, Rákóczi Pacsetich Hugó, Sillye Gábor, Szeles Lajos. A „csupán” képviselői tevékenységükért (ezen belül a magyar–román megbékélés érdekében végzett munkájukért) elítéltek közé tartozott a román nemzetiségű Alexandru Buda (Buda Sándor) és Eftimie Murgu; a székelység körében végzett agitációja miatt szenvedte

dett várfogságot Fábián Dániel. Bogdanovits Villibald nemzetőr őrnagyként, majd alezredesként is szolgált 1849-ben; őt előbb besorozták a császári-királyi hadseregbe, majd letartóztatták, és öt év várfogságra ítélték, de 1850. július 20-án kegyelmet kapott. Mellettük legalább 200 képviselő szenvedett hosszabb-rövidebb ideig tartó vizsgálati fogságot.

Minisztériumi tisztviselők

Az osztrák kormányzat igazolási eljárás alá vonta a magyar kormányzat alkalmazásában álló tisztviselők mindegyikét. Közülük egyedül Csernyus Emmánuel, a pénzügyminisztérium tanácsosát ítélték halálra és végezték ki 1849. október 24-én, Perényi Zsigmonddal és Szacsvey Imrével együtt. Csernyus 1849 januárjában ugyan nem követte a magyar kormányt Debrecenbe, hanem Budapesten maradt. 1849. március 22-én azonban fogta magát, s Debrecenbe ment, ahol felajánlotta szolgálatait a magyar kormánynak. A hadbíróság főképp ezt róta terhére. Noha a hadbíróság már 1849. szeptember 1-jén halálra ítélte, az ítéletet egyelőre nem terjesztették fel jóváhagyásra, nem hirdették ki, sőt, nem is közölték a vádlottal több mint másfél hónapon át. A várakozás okait csak találgatni tudjuk, annál is inkább, mert szeptember első napjaiban Pesten több kihirdetett és végrehajtott halálos ítéletről is tudunk. Miután Csernyus személyében „szimbolikusan” a magyar államigazgatásban szerepet vállaló személyeket akarták büntetni, elképzelhető, hogy arra vártak, miszerint fontosságban hozzá illő személyekkel együtt hajthassák rajta végre az ítéletet.

A véisztörvényisékek tagjai

A magyar országgyűlés még 1849. február 13-án hozott határozatot (törvényt), amely felhatalmazta az OHB-t öt tagból álló rögtönítélő hadi- és polgári vegyes bíróságok alakítására. Ezt követően összesen 18 ilyen bíróság (véisztörvényisék) alakult meg, amelyek 1849. júniusi feloszlításukig működtek. Ezek tagjaira a császári-királyi hatóságok különösen vadásztak, s kézre kerülésük esetén első fokon halálra, másodfokon pedig végrehajtandó szabadságvesztésre ítélték őket.

Egyháziak

A megtorlás során a hatóságok nem bántak kesztyűs kézzel az egyházak vezetőivel és az alsó papság tagjaival sem. Még 1849 nyarán visszavonták több katolikus püspök (Hám János, Esztergom; Lonovics József, Eger; Jekelfalussy Vince, Szepes; Horváth Mihály, Csanád) kinevezését. Hámnak, Lonovicsnak és Jekelfalussynak le is kellett mondania. Bémer László nagyváradi katolikus püspököt előbb halálra, majd húsz év várfogságra ítélték, végül egyházi közbenjárásra „csupán” internálták. Rudnyánszky József besztercebányai püspököt hat év várfogságra ítélték, de hasonlóan Bémerhez, őt is csupán internálták, majd lemondatták. Ugyanez lett a sorsa Ioan Lemen fogarasi görög katolikus megyéspüspöknek is. Három evangélikus püspököt, Haubner Mátét, Pákh Mihályt és Szeberényi Jánost vég-

rehajtandó várfogságra ítélték. 1849 júniusa és októbere között hét lelkészt végeztek ki hadbírószági vagy rögtönítélettel (Rázga Pál, Pozsony; Manszbarth Antal és Szikszai János, Csákberény; Mészáros Dániel, Soponya; Kantsúr András, Szokolya; Streith Miklós, Vértesboglár; Gonczeczky János, Mezőhegyes).

Megyei tisztviselők

A megtorlás legsúlyosabb formája, a kivégzés elvileg kiterjedhetett a megyei apparátus képviselőire is. Miután azonban a megyei tisztviselők szakértelmére az új rendszer kiépüléséig a megszálló hatalomnak is szüksége volt, megelégedtek általában azzal, hogy fenyegetésekkel biztosítsák a megyei hivatalnokok lojalitását. Börtönbüntetésre csupán azokat ítélték, akik kormánybiztosként is szolgálták a szabadságharc ügyét. Jelenlegi ismereteink szerint egyetlen megyei tisztviselőt végeztek ki, Petőcz Györgyöt, Pozsony megye másodalispánját. Petőcz 1849 januárja után együttműködött a megszálló hatóságokkal, 1849. április végén pedig komoly érdemeket szerzett a nyugati határszélre viaszszorult császári-királyi főszereg ellátásában. Május elején azonban, amikor magyar csapatok érkeztek a Csallóközbe, Petőcz a helyén maradt, s részt vett a magyar hadsereg számára végzett újoncoszás megszervezésében, majd a hónap közepén visszatért a pozsonyi császári-királyi főhadiszállásra. Miután itt már tudtak a magyar oldalon játszott szerepéről, letartóztatták, hadbírószág elé állították, és május 24-én a hadbírószág ítélete alapján agyonlőtték.

A katonák

A legsúlyosabb megtorlás a szabadságharc hadseregének tisztikarát érte. Az 1848. október 3-a után harcolókat fegyveres lázadással, az 1849. április 14-e után helyükön maradókat emellett felségárulással is vádolták. Külön súlyosbító körülményként esett latba, hogy a császári-királyi hadseregből korábban kilépetteknek távozásukkor olyan értelmű nyilatkozatot kellett aláírniuk, hogy soha nem harcolnak a császári-királyi hadsereg ellen. A honvédsereg tisztikarából összesen 27 főt végeztek ki.

Ez – tekintve, hogy a honvédség tisztikarának összlétszáma körülbelül 12 100 fő volt – talán nem tűnik soknak. A szabadságharc folyama alatt kilépettek leszámtásával 11 500 fő marad. Ebből a létszámból azonban a legsúlyosabb ítélet a mindvégig megmaradó, korábban a császári-királyi hadseregben tisztként szolgált személyeket fenyegette, hiszen a legénységi állomány testületi amnesztiát kapott, a korábban a császári-királyi hadseregben nem szolgáltakat pedig csak abban az esetben állították hadbírószág elé, ha a honvédseregben tábornoki rangot viseltek. (Ilyen személy egy sem volt.) A honvédseregben szolgáló volt császári-királyi tisztak létszáma Bona Gábor kutatásai szerint körülbelül 2000 fő lehetett, közülük több mint 500 olyan személy volt, aki végigszolgált a szabadságharcot, és tábornok vagy törzstiszt (őrnagy, alezredes, ezredes) lett belőle. (Ez a végig

Név	A honvédseregben viselt rang	A császári-királyi hadseregben viselt rang
Karol Gustav d'Abancourt	százados	hadapród, rangjától megfosztva
Aulich Lajos	vezérőrnagy	alezredes
Damjanich János	vezérőrnagy	százados
Dessewffy Arisztid	vezérőrnagy	százados, kilépett
Peter Giron	alezredes	nincs
Gruber Fülöp	százados	őrmester
Ludwig Hauk	alezredes	hadnagy, kilépett
Hruby Gyula lovag	őrnagy	hadnagy
Kazinczy Lajos	ezredes	főhadnagy, kilépett
Kiss Ernő	vezérőrnagy	ezredes
Knezić Károly	vezérőrnagy	százados
Kolossy György	százados	nincs
Láhner György	vezérőrnagy	őrnagy
Lázár Vilmos	alezredes	hadnagy, kilépett
Karl Leiningen-Westerburg gróf	vezérőrnagy	százados
Mednyánszky László báró	őrnagy	hadnagy (nemesi testőr), kilépett
Murmann Sámuel	őrnagy, nemzetőr	főhadnagy, kilépett
Nagysándor József	vezérőrnagy	százados, kilépett
Ormai (Auffenberg) Norbert	ezredes	hadnagy, rangjától megfosztva
Ernst Poelt von Poeltenberg lovag	vezérőrnagy	százados
Sándor László	százados	nincs
Schweidel József	vezérőrnagy	őrnagy
Witalis Söll	őrnagy	?
Tamás András	alezredes, nemzetőr	százados, nyugalmazott
Török Ignác	vezérőrnagy	alezredes
Vécsey Károly gróf	vezérőrnagy	őrnagy
Mieczysław Woroniecki	alezredes	hadnagy

A kivégzett katonák

szolgáló tábornokok és törzstisztek több mint fele volt.) Az aktív vagy kilépett/nyugalmazott császári-királyi tisztek közül valamivel kevesebb, mint 500 fő szolgált századosként a honvédseregben.

Azaz, nagyjából 1000 olyan személy volt a tisztikarban, akit a halálos ítélet fenyegetett. Közülük azonban le kell vonnunk a szabadságharc folyamán elhunytakat, az emigráltakat, végül a komáromi és péterváradai várőrség tisztjeit, akik amnesztiát kaptak. Ez a végig szolgáló 945 tábornok és törzstiszt közül körülbelül 300, a 2600 (a kilépettek leszámításával 2400) főnyi századosi kar esetében önmagában több mint 500 fő volt. A kutatások jelen állásában azonban nem tudjuk, hogy a megtorlás legsúlyosabb formája által nem fenyegetett személyek közül

hányan voltak korábban császári-királyi tisztek. Bona Gábor kutatásai szerint a fegyverletétel alkalmával 15 tábornok és 550 törzstiszt került a császári-királyi hatóságok kezére, közülük 440 főt állítottak hadbíróság elé. Kivégeztek 12 tábornokot, 2 ezredest, 5 alezredest és 2 őrnagyot. (Witalis Söllt, a tirolói légio őrnagyát még 1849 januárjában, Mednyánszky László őrnagyot, Lipótvár erősítési parancsnokát pedig 1849 júniusában végezték ki.) A hadbíróság elé állított 370 százados közül Gruber/Gödrössy Fülöpöt még 1849 júniusában végezték ki, további négy főn 1849 októbere után hajtották végre az ítéletet.

A hadbíróság elé állítottak közül 320 főt ítélték – általában az első fokon kirótt halálos ítélet után kegyelem útján – hosszabb-rövidebb (1–20 év közötti) várfogságra. 70 főt csupán rangfosztásra ítélték, 30 főt felmentettek, 4 fő a vizsgálat során halt meg, a korábban tiszti rangjuk nélkül kiléptettek közül a még el nem ítélteteket 1850 júniusában amnesztiában részesítették. Ennek következtében végül 175 fő ülte le büntetése egy részét; az utolsók csak 1859-ben szabadultak. A korábban császári-királyi tisztként nem szolgálók közül 4 főt külföldi országoknak adtak át, 40 főt pedig besoroztak a császári-királyi hadseregbe.

A századosi karból 262 főt ítélték 1–20 év közötti várfogságra, az utolsó elítéltek közülük is 1859-ben szabadultak. 80 főt rangfosztásra ítélték, 30 főt pedig felmentettek. 519 honvédszázados és 2191 főhadnagyot és hadnagyot pedig besoroztak a császári-királyi hadseregbe. Összességében tehát mintegy 3500 olyan tagja volt a honvédsereg tisztikarának, akiket a megtorlás valamilyen módon érintett.

A megtorlás hatásossága

Mennyire volt hatásos a megtorlás? Elérte-e a célját? A kérdésre azért nehéz választ adni, mert – bármilyen paradox módon is hangzik – nem tudjuk, mi is volt a megtorlás célja. Pontosabban, a cél (vagy a célok) folyamatosan változott (változtak), s nyilván egészen más funkciót szánt a megtorló intézkedéseknek Windisch-Grätz és Haynau, I. Ferenc József és Schwarzenberg. A kezdeti, 1848. őszi és téli császári és fővezéri kiáltványok alapján feltételezhető lett volna, hogy ad absurdum, halálbüntetéssel sújtanak mindenkit, akit fegyverrel a kezében fognak el, vagy aki részt vesz a magyar országgyűlés munkájában. Az 1848–1849. téli fejlemények, a honvédseregben szolgáló magas rangú volt császári-királyi tisztek tömeges lemondása, a képviselők egy részének, köztük a képviselőház elnökének, ifj. Pázmándy Dénesnek a kiválása azonban némi reményt ébreszthetett aziránt, hogy nem lesz szükség a fenyegetések betű szerinti betartására. Mással aligha magyarázható, hogy végrehajtott halálos ítéletet csak kismemberek ellen hoztak, s a legmagasabb rangú kivégzett honvédtiszt, Witalis Söll sem volt korábban tiszt a császári-királyi hadseregben. Haynau színrelépésével megint a totális megtorlás elképzelése látszott uralomra jutni, s akár kiáltványait, akár magánleveleit olvassuk, a császári-királyi fővezér láthatólag komolyan gondolta a teljes leszámolást a forradalom és szabadságharc ve-

zetőivel. „[...] a lázadóvezéreket fel fogom köttetni, és minden császári-királyi tisztet, aki a forradalmárok szolgálatába állt, agyon fogok lövetni, gyökerestől irtom ki a gáz, és egész Európának példát fogok mutatni, hogyan kell bánni a lázadókkal, és hogyan kell a rendet, nyugalmat és békességet egy évszázadra biztosítani. A magyarok háromszáz év óta mindig lázadók, csaknem valamennyi Habsburg király idején törték ki forradalmak. – Én vagyok az az ember, aki rendet fog teremteni. Nyugodt lelkiismerettel lövetek agyon százakat is, mert szilárd meggyőződésem, hogy ez az egyetlen mód intő példát szolgáltatni minden jövőendő forradalomnak” – írta nem sokkal a fegyverletétel után Radetzkynek. Ám a nagy lendülettel meghirdetett leszámolást maga az osztrák kormány, illetve az uralkodó korlátozta a legbűnösebbnek tartott személyekre, s a megtorlás célcsoportjaiból (miniszterek, OHB-tagok, képviselők, kormánybiztosok, főispánok, állami hivatalnokok, katonák) végül – a katonákat leszámítva – „csupán” egy-egy személy vált a megtorlás legsúlyosabb formájának áldozatává; azaz, a megtorlás félig-meddig inkább szimbolikus, mint tényleges volt. (Ez persze nem feledtetheti azt a tényt, hogy így is sokszerűen érte a magyar társadalmat, amely ilyen mértékű politikai megtorlással az 1670-es évek óta nem szembesült. Az 1795. évi jakobinus összeesküvés ugyanis jóval kisebb kiterjedésű volt, és külső jegyeiben mindenképpen kimerítette azokat az ismérveket, amelyek a fennálló rend erőszakos megdöntésének kísérletét jellemzik.)

A magyar politizáló és katonai elit megsemmisítése tehát nem sikerült, még ha mindkettő érzékeny veszteségeket is szenvedett. Már csak azért sem sikerülhetett, mert az elit egy jelentős része az emigrálással eleve kivonta magát a megtorlás alól. Az elit és a társadalom megfélemlítése szintén felemás eredményekkel járt, hiszen a kivégzések leállítása eleve azt üzent a társadalomnak, hogy a győztes hatalom vagy nem érzi magát elég erősnek a leszámoláshoz, vagy nincs hozzá elég bátorsága. A börtönbüntetésekkel, a besorozásokkal ki tudták ugyan vonni az elit jelentős részét a közéletből, s a megszállás, a rendőri megfigyelés révén az elit további jelentős csoportjait is vissza tudták tartani a cselekvéstől, illetve szemmel tarthatták őket, de nem tudták az ellenállás minden útját elzárni. A függetlenségi összeesküvések kudarcai nyilvánvalóvá tették, hogy a rendszer belülről, erőszakos úton nem számolható fel. Ám az ellenállás társadalmi-kulturális formáival a hatalom nemigen tudott mit kezdeni. Be lehetett tiltani rendezvényeket, kezdeményezéseket, cenzúrázni a lapokat és a könyveket, de nem lehetett betiltani és ellenőrzés alatt tartani mindent.

A megtorlás a hatalom szempontjából inkább volt fölösleges, mint hasznos. Az ország teljes katonai veresége után az önálló magyar állam, az önálló magyar haderő realitása a semmivel volt egyenlő. A politizáló elitnek nem voltak olyan lehetőségei, amelyek kihasználásával belülről komolyan veszélyeztethette volna a hatalom pozícióit. Az önkormányzati és országos politizálás színtereinek teljes betiltása révén a magyar politikusok egy évtizeden át nem tudták olyan mértékben terjeszteni és megvitatni elképzeléseiket, mint a reformkorban vagy 1848-ban. A kivég-

zések megakadályozták, hogy a háború után a béke ne csupán egy állapot legyen, hanem együtt járjon a megbékélés élményével.

Mennyiben lett volna más az 1849–1867, s azon belül az 1849–1859 közötti időszak, ha nincsenek kivégzések; ha Batthyány Lajos, Perényi Zsigmond, Szacs-vay Imre, Jeszenák János, Csány László nem esnek a hóhér áldozatául, ha nem végzik ki az aradi tizenhármakat és a többi katonát? A teljes megszállás árnyékában az ország cselekvési lehetőségeit aligha változtatta volna meg. A hatalom elfogadottságát viszont alaposan korlátozta és akadályozta. 1849 októberét a magyar társadalom nem bocsátotta meg, s az emigráció akcióinak hazai elfogadottságát és visszhangját részben a megtorlás brutalitása magyarázta. A törvényes utat képviselő miniszterelnök kivégzése nem a hatalom erejét, sokkal inkább annak kíméletlenségét és alkuképtelenségét jelezte. Az esküjükhöz hű, s a háborúnak véget vető katonákkal való leszámolás erkölcsileg hiteltelenítette a béke visszatéréséről hangoztatott szölamokat.

1860–1861, majd pedig 1867 után azok a politikusok jutottak ismét szóhoz, akiket 1849 után börtönnel, a távollétükben hozott halálos ítélettel, rendőri megfigyeléssel próbáltak meg elhallgattatni. 1849–1867 között a politizáló elitnek voltak súlyos veszteségei: az emigrációban halt meg Batthyány Kázmér és Beöthy Ödön, itthon Szalay László és Palóczy László, öngyilkos lett Széchenyi István és Teleki László, megőrült Szemere Bertalan. Ám a zöme túlélte a megtorlást, az önkényuralmat. A kiegyezés után az egyetlen Kossuth Lajos kivételével mindenki hazatért. (Kossuth is hazatérhetett volna, azonban erre politikai és erkölcsi okokból nem volt hajlandó.)

Az 1861-es és az 1865–1867-es országgyűlés képviselőházát jelentős számban olyanok alkották, akik 1848–49-ben is képviselők voltak. Az 1868-ban létrehozott Magyar Királyi Honvédség parancsnoki állománya tele volt olyan honvédtisztekkel, akiket 1849 után halálra, majd kegyelemből többéves várfogságra ítélték. Az új felelős kormány miniszterelnöke az az Andrássy Gyula gróf lett, akit 1851-ben, a szabadságharc diplomáciájában játszott szerepéért távollétében jelképesen kivégeztek. Sőt, I. Ferenc József 1871-ben a Monarchia közös külügyminiszterévé nevezte ki. Huszonkét évvel Arad és Pest után egy forradalmi szerepéért halálra ítélt honvédezredes ült Metternich és Schwarzenberg íróasztalához. Kell-e ennél több bizonyíték arra, hogy a megtorlás nemcsak értelmetlen, de fölösleges is volt?

Összegzés

Összevethető-e az 1849–50-es megtorlás a 20. század nagy terrorhadjárataival? Aligha. Noha a kivégzettek többségét joggal tartjuk számon a nemzet vértanúi között, s – mint említettük – az ítéletek jogi megalapozottsága igencsak kétséges volt, a császári-királyi és az orosz fél eljárása ritkán ment túl a katonai szempontból

és a hadijog alapján igazolható mértéken. A megtorlásnak kétségkívül volt egy komoly elrettentő funkciója, de a legsúlyosabb ítéletet viszonylag ritkán alkalmazták vaktában, vagyis az azt elszenvedő személy – a császári-királyi fél szempontjából – kétségkívül bűnösnek minősült. A reguláris csapatok megtámadását, a kémkedést, az izgatást, a fegyverrejtegetést, a hadifoglyok legyilkolását háborúban minden hadsereg megtorolja, és a magyar fél sem tett mást ilyen esetekben. Az irracionális elem, azaz a válogatás nélkül történő gyilkolás nem volt jellemző a császári-királyi oldal (legfeljebb az oldalán harcoló román és szerb fölkelők) gyakorlatára. A bebörtönzések sem vaktában történtek, azaz csupán egy társadalmi csoporthoz vagy felekezethez tartozás nem volt elégséges ok arra, hogy valakit meghurcoljanak. 1849–50-ben az egy éven át tartó háború során és után összesen 150–160 főt végeztek ki. Hol mérhető ez össze akár 1919 vörös- és fehérterrorjának, akár a holokausztnak, akár 1944–45 nyilasörületének, akár 1948–53 vagy 1956–58 kommunista terrorjának méreteivel?

■ FÜGGELÉK

V. Ferdinánd király királyi kézírata a magyar országgyűlés felosztatásáról, az országnak a haditörvények alá rendeléséről és Josip Jellačić altábornagy teljhatalmú főparancsnoki és királyi biztosi kinevezéséről

Schönbrunn, 1848. október 3.

Mi első Ferdinánd Isten kegyelméből Ausztriai Császár, Magyar-, Cseh-, Horvát-, Tót- és Dalmátországnak e néven V-ik királya, Erdélynek Nagy Fejedelme s. a. t.

Magyar, Erdély országnak s ahhoz kapcsolt országok zászlósainak, egyházi s világi főméltóságainak, Nagyainak és képviselőinek, kik az általunk szabad királyi Pest városunkba összehívott országgyűlésen egybegyűlve vannak, üdvöt és kegyelmünket!

Mély fájdalommal és megütközéssel tapasztalván, hogy a képviselőház Kossuth Lajos és társai által nagy törvényteleniségekre magát rávenni hagyta, sőt több törvénytelen végzéseit, királyi akaratunk ellenére, végrehajtotta, és közelebbről béke helyreállítására általunk kiküldött királyi biztosunk, gróf Lamberg Ferenc tábornagyunk ellen, mielőtt ez a törvényes formában kiadott megbízó levelünket előmutathatta volna, f. é. szeptember 27-kén egy végzést hozott légyen, melynek folytán a nevezett királyi biztosunk egy a dühösségre felhevült vad csoport által az utcán vakmerőleg megtámadott és irtózatosan meg is öletett.

Mi ezen körülmények közt azon királyi kötelességünknel fogva, mellyel az ország biztossága és törvényei megőrzésére köteleztetünk, ezennel rendelünk és végrehajtásul parancsolunk:

1. Az országgyűlést ezennel elosztatjuk, úgy, hogy a jelen legkegyelmesebb leiratunk közhírré tétele után üléseit azonnal berekeszteni köteles.

2. A jelen országgyűlés- és a képviselőháznak általunk nem szentesített mindenemű végzéseit és rendeleteit törvényteleneknek és semmit érőknek nyilatkoztatjuk.

3. Horvát-, Tót- és Dalmátországok bánja, báró Jellachich József tábornagyunk főparancsnoksága alá rendeltetnek minden Magyar- és az ahhoz kapcsolt országokban, úgy nem különben Erdélyországban lévő hadiseregek és akármily nemű felfegyverkezett csapatok, akár azok nemzeti örök, akár önkénytesek legyenek.

4. Addig, míg a felforgatott rend és béke Magyarországon helyre nem álland, az ország a haditörvények alá rendeltetik és ennek folytán az illető hatóságok mindenemű megyei, városi, vagy kerületi gyűlések tartásától ideiglenesen eltiltatnak.

5. Horvát-, Tót- és Dalmátországok bánja, báró Jellachich József, mint királyi Felségünk teljhatalmú biztosa küldetiki, adván neki teljhatalmat és hatóságot, hogy a végrehajtó hatalom körében azon hatóságot gyakorolhassa, mellyel e rendkívüli körülményekben, mint királyi felségünk képviselője fel van ruházva. Mely királyi legfelsőbb hatalmazásunk következtében mindazt, amit Horvátországunk bánja rendelend, intézend, végzend és parancsoland, legfelsőbb királyi hatalmunk szerint rendeltnek, intézettnek, végzettnek és parancsoltnak nyilatkoztatva, Magyar- és Erdélyországnak s a hozzá kapcsolt országok minden egyházi, polgári és katonai hatóságainak, tisztviselőinek, méltóságainak s minden rendű és rangú lakosainak legkegyelmesebben rendeljük és parancsoljuk, hogy báró Jellachich József, mint királyi felségünk teljhatalmú biztosa által aláírt parancsai iránt mindenekben szüntoly hódolók és engedelmesek legyenek, mint a miképp legfelsőbb királyi felségünk iránt lenni tartoztok és tartoznak.

6. Jelesen pedig királyi biztosunk, meghagyásunk nyomán, arra ügyelni fog, hogy gróf Lamberg Ferenc királyi biztosunk megtámadói és gyilkosai, átaljában ezen a főlési és emberi jogokat lábaival tapodó ocsmány bűnnek indítói és részesei ellen a törvények teljes szigorúsága alkalmaztasson.

7. A polgári közigazgatás egyéb folyó tárgyai ideiglen az illető minisztériumok tisztviselői által a törvények szerint vezetetni fognak.

Miképp ennek folytán a közbirodalom közös érdekei biztosításának és igazgatásának egysége maradólag helyre állítandó, minden nemzetiség egyenlő feljogosítása szakadatlanul biztosítandó, s ennek alapján a koronánk alatt egyesült országok és nemzetek közös viszonyai elrendelendők legyenek; mind ezek, minden részek képviselői hozzájárultával, tanácskozás alá vétetni és törvényes úton elhatározatni fognak.

Kelt Schönbrunnban, október 3. 1848.

Ferdinánd m. k.
Récsey Ádám m. k. miniszterelnök

(Közli Kossuth Lajos Összes Munkái. XIII. kötet. Sajtó alá rendezte Barta István. Budapest, 1952. 114. p.)

Alfred zu Windisch-Grätz herceg, tábornagy, az Itálián kívüli császári-királyi hadsereg főparancsnoka felszólítása Móga János altábornagyhoz, a magyar hadsereg főparancsnokához: tisztjeivel együtt térjen vissza a császári-királyi zászlókhöz; a 60. gyalogezred 3. zászlóalja tisztjeinek nyilatkozata

Olmütz, 1848. október 17.– Parndorf, 1848. október 25.

*Őnagysága Móga cs. kir. vezérőrnagy [sic!] úrnak Bruck an der Leitha-ban
Olmütz, 1848. október 17-én*

Nagyságod számára nem maradhatott ismeretlen az október 3-án kelt uralkodói leirat, amely által őnagyméltósága, a horvát bán Magyarország királyi biztosává neveztetett ki, és valamennyi, mind Magyarországon, mind mellékországaiban található csapatok a parancsnoksága alá rendeltettek.

Nem kevésbé kellett annak tudomására jönnöm, hogy Nagyságod és számos tábornok, törzs- és főtiszt a császári királyi csapatok egy részével együtt a magyar párt fegyveres lázadásában részt vesz, és Ausztriába bevonulóban van.

Az Őfelsége által a Radetzky tábornagy alatt álló császári haderő kivételével a Monarchia valamennyi seregének főparancsnokságával történt megbízatásom értelmében, azon határozott utasítást közlöm Önnel, hogy mind saját személyére nézve tüstént Bécs előtti főhadiszállásomra jöjjön, mind valamennyi, jelen pillanatban az Ön parancsnoksága alatt álló császári királyi tábornokkal, törzs- és főtiszttel, csapattal a parancsnokságom alatti haderőhöz csatlakozzon, ellenkező esetben a jelen parancsomban érintett egységnek kikerülhetetlenül a haditörvények szigora alá esvén fognak kezeltetni.

Együttal közlöm Nagyságoddal mind az október 3-i királyi leiratot, mind az október 16-án Olmützben kibocsátott császári kéziratot, tudomás és hozzá alkalmazkodás végett.

Windisch-Grätz herceg sk.

Az eredetivel egyezik.

Móga sk.

altábornagy

Alulírottak ezennel kijelentik, hogy a magyar minisztérium és kormány alatt állnak, Őmagassága, Windisch-Grätz tábornagy úr felhívásának, hogy parancsa alá álljanak, nem tehetnek és nem akarnak eleget tenni.

Parendorfi tábor, 1848. október 25-én.

Wiedersperg báró, százados, zászlóaljparancsnok
Székely százados, Hagen százados, Weisz hadnagy, Légrádi főhadnagy,

Friedrich Blaschke alhadnagy, Alexander Michailiĉ hadnagy, Krucsay hadnagy
Kissko alhadnagy, Gabona hadnagy, Gally hadnagy, Semsey alhadnagy

Schöffer alszázados és Morgenbesser alhadnagy urak a mai nappal benyújtották Móga altábornagy öméltóságának a kilépési kérelmüket.

(Közli Von der revolution zur Reaktion. Quellen zur Militärgeschichte der ungarischen Revolution 1848–49. Bearbeitet von Róbert Hermann, Thomas Kletečka, Elisabeth Gmoser und Ferenc Lenkefi. Herausgegeben von Christoph Tepperberg und Jólán Szijj mit Unterstützung der Aktion Österreich-Ungarn. Budapest–Wien, 2005. 52–53. p. Az iratot fordította Hermann Róbert.)

Alfred zu Windisch-Grätz herceg, tábornagy, az Itálián kívüli császári-királyi hadsereg főparancsnoka felszólítása Móga János altábornagyhoz, a magyar hadsereg főparancsnokához: tisztjeivel együtt térjen vissza a császári-királyi zászlókhoz, különben súlyos megtorlásra számíthatnak

Schönbrunn, 1848. november 12.

Altábornagy Móga- és minden Magyarországon lévő cs. k. generálisok-, stabális és katonatisztekhez

Múlt hó 17-én, hivatkozva az október 3-ik és 16-ik napján kelt cs. kir. manifestumokra, ezeknek közlése mellett, oda utasítottam Altábornagy Urat, hogy úgy személyére nézve a Bécs előtt felütött főhadiszállásomban megjelenjék, valamint hogy intézkedjék az iránt, miszerint az ez idő szerint parancsnoksága alatt álló valamennyi tábornok törzs- és főtiszt, nemkülönb a csapatok, haladéktalanul a vezetésem alatt álló cs. kir. hadsereghez csatlakozzanak, ellenkező esetben az ezen parancsom által érintett valamennyi egyént a haditörvény legszigorúbb alkalmazása alá fogom bocsájtani.

Altábornagy Úr csupán arra szorítkozott, hogy múlt hó 21-én említett parancsom vételét elismerje; de személyére nézve annak nem tett eleget és azt, amint néhány, a magyar lázadók sorából időközben a cs. kir. zászlókhoz visszatért tisztól megtudtam, nem is közölte az alatta álló tábornokokkal, tisztekkel és csapatokkal.

Ezenkívül Altábornagy Úr még azon súlyos bünt is követte el, hogy eszközül használtatta magát a lázítók által a királyi hatalom ellen s hogy a pártütők seregeit vezénnyelve, az osztrák főhercegség határát átlépte és ezekkel fejedelmünk hű hadát, melynek őnmaga is tagja és melynek soraiban Altábornagy Úr magas polcra emelkedett, ellenségesen megtámadta. E bűnös tettekből azt kellene következtetnem, hogy Altábornagy úr szintén pártütőnek csapott fel és kötelességéhez való visszatérését maga kívánja lehetetlenné tenni, ha ezen magaviselete azon terrorizmusban, mely Magyarországon

már hosszabb idő óta minden gondolkozó főre reánehezedik és azon körülményben nem találna némi mentséget, hogy a cs. kir. manifestumok közhírré tétele, valamint a történeteknek igaz előadása ugyanezen terrorizmus által lehetetlenné vált.

De még ezen oldalról is tekintve a történeteket, további kíméletesség már nem volna helyén, mert mindazon támpontok, melyeket a magyar pártütés vezérei Őfelsége előbbi rendeleteiben lépéseiknek igazolására találni és felhozni szándékoznának, az ismeretes szeptemberi események után, miután ők a törvényesség terét elhagyták és az ezekre szükségképp következett legfelsőbb rendeletek után, – katonatisztre, valamint minden becsületes emberre nézve többé nyomatékkaal nem bírhatnak. Minden magyarnak, ki hazáját szereti, ezen pár hónap tanúságai után azon meggyőződésre kellett jutnia, hogy a most megkezdett útnak követése mellett mindent, mit a jövőre nézve megnyerni kívánt, örökre elveszthet.

Az elősoroltak után indítva érzem magam, hogy azon határidőt, amelyet önnek Altábornagy Úr, valamint a többi tábornokoknak, tiszteknek és az alatta álló cs. kir. csapatoknak a visszatérésre kötelességükhöz és a zászlóhoz, melynek örök hűséget esküdtek, kiszabtam, még 14 nappal megtoldva, november 26-ig kiterjesszem, mely idő alatt ezen parancsom köztudomásra juthat, minek eszközését Altábornagy Úrnak ismételve legszorosabb kötelességévé teszem. Azokat pedig, kik ezen időt akár gyávaságból, akár rosszlelkületből fel nem használják és még ezentúl is fegyvert fognak ő cs. kir. felsége hű hadai ellen, árulóknak és lázadóknak kell tekintenem és velők kézre kerítés esetén a legszigorúbb haditörvények szerint fogok elbánni.

Schönbrunn, november 12-én 1848.

Herceg Windisch-Grätz Alfréd tábornagy

(Közli Gyűjteménye a Magyarország számára kibocsátott Legfelsőbb Manifestumok és Szózatoknak, valamint a cs. kir. hadsereg főparancsnokai által Magyarországon kiadott hirdetményeknek. Buda, 1849. I. füzet, 20–21. p.)

I. Ferenc József bejelenti trónra lépését, és megbízza Windisch-Grätz tábornagyot Magyarországon és Erdélyben a rend helyreállításával

Olmütz, 1848. december 2.

Mi első Ferenc József, Isten kedvező kegyelméből ausztriai császár, Magyar- és Csehország királya stb. stb....

Miután felséges nagybátyáinknak, őfelsége I. Ferdinánd császárnak, e néven Magyar- és Csehország ötödik királyának a mai napon kelt legmagasabb manifestumában kimondott indító okoknál fogva az ausztriai összbirodalom trónjáról, következőleg a vele

elválhatatlanul összekapcsolt Magyarország koronájáról is lemondani tetszett, és miután a mi, a *pragmatica sanctio*hoz képest szabályzott és az ország törvényei által meghatározott örökösödés rendén uralkodásra hivatott fenséges édes atyánk, Ferenc Károly ő császári királyi fensége jogáról a koronához egyúttal ünnepélyesen lemondott, természetes és törvényes örökösödési jogunk erejével egyéb birodalmaink kormánya mellett ezennel a Magyar- és Erdélyországok feletti uralkodást is megkezdettük.

Most, midőn, ha szívünk vonzalmát követhetnők, első és legkedvesebb királyi tisztünknek azt tartanók, hogy összes törekvésünket magyar népeink boldogsága és jóléte öregbítésére fordítsuk, ezen szándékunk valósítása, mely azonban jövőendő uralkodásunk munkálkodását jellemezze, fájdalom a jelen pillanatban lehetetlenné vált.

Egy vétkes pártfelekezet fondorkodása, mely felséges elődünk minden atyai intéseit és komoly parancsait kigúnyolva, miután a legmegvetendőbb eszközökkel nyílt lázadást támasztott és pártütőkkel szövetekezve, hű hadseregeinket megtámadni merészelve, hazaárulói ellenszegülésében a király és haza szentesített nevével visszaélve, folyvást megmarad – azon fájdalmas meggyőződéshez vezérel bennünket, hogy Magyarország és Erdély jó érzetű lakosainak nagy többsége a király iránti öröklött hívségét és ragaszkodását nem képes tanúsítani, mielőtt a pártütők zsarnok nyomása alól a fegyver erejével ki nem szabadíttatik.

Mélyen elkeseredve a mellőzhetetlen szükség ezen parancsa miatt, mely a királyi köteleességek legnehezebbikét rója ránk, mégis nyugodt lelkiismerettel fogunk annak teljesítéséhez, mert csak ezen az úton mutatkozik nekünk a legutóbbi idők sajnálatra méltó eseményei után, annak reménye, hogy Magyarországnak Istentől reánk bízott népei számára a béke malasztjait, minden nemzetiségek elismerését s biztosítását és azok jólétének felvirágozását állandósíthassuk.

Ezen célból mindenekelőtt elhatározva érezzük magunkat, a felséges elődünk által november 6-án és 7-én kiadott határozatokat és rendeleteket egész terjedelmükben fenntartani és az összes hatóságokat azok múlhatatlan teljesítésére a legszigorúbb felelősség terhe alatt utasítani.

Meghagyjuk ennélfogva a lázadás megfékezésére felséges elődünk által a császári királyi hadseregek főparancsnokául kinevezett és teljes hatalommal felruházott herceg Windisch-Grätz tábornagyot ezen állásában, megerősítjük a neki november 6-án kelt legmagasabb manifesztumban megadott felhatalmazásokat, és meghagyjuk neki újonnan, minden a közcsend és rend visszaállítására megkívántató eszközök alkalmazását.

Parancsoljuk Magyar- és Erdélyországban álló félrevezetett hadainknak, hogy említett tábornagyunk főparancsnokságának magukat alárendeljék és azon lobogókhoz csatlakozzanak, melyek egész a legújabb időkig mindig a hűség, a becsület és vitézség jelvényei valának és amelyek mellől csupán a hazugság és ámtás volt képes őket eltántorítani.

Teljes bizalommal számítunk Magyarországon és Erdély békészerető lakosainak jogéretére, öröklött hűségére, hogy az önhasznukat leső vétkes pártütők csábításainak szilárdul ellenállani, hatáskörükben a mi, csupán az ő javukra irányzott szándékainkat támogatni, és azon általunk buzgón óhajtott pillanat bekövetkezését előmozdítani fogják,

amidőn az Isten oltalma mellett meg leend nekünk engedve a béke, az egyetértés és a bizalom szövegét hozzájuk intézhetni.

Kelt királyi fővárosunkban Olmützben, december 2-án,
az Úr 1848-ik esztendejében.

Ferenc József s. k.

(Közli Gyűjteménye a Magyarország számára kibocsátott Legfelsőbb Manifestumok és Szövegnek, I. füzet, 26–27. p.)

Alfred zu Windisch-Grätz herceg, tábornagy, az Itálián kívüli császári-királyi hadsereg főparancsnoka felszólítása Magyarország és Erdély lakosaihoz: a rend helyreállítása érdekében lép hadseregével az ország területére, és megtorlással fenyegeti az ellenszegülőket

Schönbrunni főhadiszállás, 1848. december 13.

Magyarország és Erdély lakosaihoz!

Minő célból lépek hazátokba, az folyó évi november 13-áról kelt szövegéből világos. Céлом nem egyéb, mint a törvényeknek a vakmerő pártütők által sértett uralmát, a személy és vagyonbiztonságot helyreállítani.

Egy hű és vitéz hadsereg élén ezennel átlépek Magyarország határán. Ígérem, hogy minden egyesnek jogszerű vagyona biztonságban marad. De egyszersmind intelek beneteket, hogy óvakodjatok minden vagyonsértéstől, minden kártételtől. Ne hagyjátok magatokat a pártütők fenyegetései által elcsábítani, hogy vak szenvedélytől, avagy bosszúvágyból egész falukat elpusztítsatok, köz-vagy magánépületeket szétromboljatok, élelmiszereket megsemmisítsetek.

Kemény büntetés ér mindenkit, aki másnak a vagyonát megtámadni, vagy károsítani merészli: de különös szigorral bánok el azokkal a vakmerőkkel, akik titeket efféle garázdálkodásokra rábírni törekednek.

Egyúttal kijelentem, hogy minden kárért, okoztassék az a pártütő kormány, vagy cinkosai rendeletéből, fegyveres csoportok vagy egyesek által, a hatóságok és községek nemcsak felelősséggel, de kárpótlással is tartoznak.

Kelt schönbrunni főhadiszállásomon, dec. 13-án 1848.

Herceg Windisch-Grätz
császári-királyi tábornagy

(Közli Gyűjteménye a Magyarország számára kibocsátott Legfelsőbb Manifestumok és Szövegnek, I. füzet, 28. p.)

Alfred zu Windisch-Grätz herceg, tábornagy, az Itálián kívüli császári-királyi hadsereg főparancsnoka kiáltványa a magyar hadsereg oldalán harcoló császári-királyi katonákhoz: főparancsnokához: térjenek vissza a császári-királyi zászlókhoz

Buda, 1849. január 12.

PROKLAMÁCIÓ

a magyar lázadók vezérei alatt jelenleg még létező császári és királyi katonákhoz!
Valamint Magyarországra előnyomulásom alkalmával, úgy az ország fővárosába folyó hó 5-én a cs. k. hadisereg élén történt bevonulásom óta sok hiteles tanúknak, kik kötelességüknek hívek maradtak, egyhangú bizonyosságuknál fogva meggyőződve arról, hogy sem az október 3-ik- és 16-áról kiadott legfelsőbb nyilatkozvány, sem az én múlt esztendő november hó 12-éről szóló proklamációm – mely a parancsnokságom alatt lévő cs. kir. hadsereghez visszátérésre ismételt felszólítást tartalmazza – a katonákhoz el nem érkeze: minthogy a pártütők érdekében volt minden hatalmukban lévő módokkal annak tudomását akadályozni; ugyanis ezen párt semmit sem kételkedhet, hogy azon cs. k. hadsereg, mely a felséges császári Házhoz viseltetett ragaszkodásával magát mindenkor kitüntette, kötelessége szerint ama felszólításnak engedelmeskedni, és a pártütők szolgálatát elhagyni fogná.

Fel kell tehát tennem, hogy egyedül a pártütő főnökök és a lázadók egyes vezéreinek rémítési befolyásuk által a vezényletők alatt lévő cs. kir. katonák egy részben a dolog valódi mibenlétéről teljes tudomást nem nyerhettek, és hogy őket még most is, midőn már a fővárosoknak általam történt s tudvalévő elfoglalásával minden kétség elhárítva van, nem szántsándokos hűtlenség, hanem egyedül jövő sorsokról aggodalom tartóztatja a pártütők elhagyásától és az én parancsnokságomhozi visszatéréstől.

Ezen aggodalom eloszlatása végett elhatároztam magamban a folyó esztendő január hó 7-kéről szóló proklamációmmal összhangzásban jelen felszólításomat a cs. k. hadi csapatokhoz kibocsájtani, melynél fogva minden, ez országban – ideértve Tótországot, Bánátot s Erdélyországot – még a lázadó párt alatt lévő cs. k. hadi csapatok minden késedelmeskedés nélkül a pártütők sorait hagyják el, és parancsnokságom alatt működő sereghez csatlakozzanak, vagy magukat a legközelebbi cs. k. katonaparancsnokság előtt jelentsek be, az általuk megszállott erősségeket pedig a cs. k. seregnek azonnal nyissák meg; mire nézve a legénységnek az őrmesterektől és káplároktól lefelé közbocsánat biz-

tosítottatik, fenntartván egyszersmind magamnak valamennyi, ekképp gyorsan visszatérő felsőbb tisztek részére, mihelyest magokat az evégre fölállított vizsgáló bizottmány előtt igazolandják, ő cs. kir. Felsége legmagasabb kegyességéhez folyamodni.

Kelt Budai tábori főhadiszállásomon, január hó 12-én 1849.

Herceg Windisch-Grätz Alfred sk.
császári-királyi tábornagy

(Közli Gyűjteménye a Magyarország számára kibocsátott Legfelsőbb Manifestumok és Szózatoknak, I. füzet, 28. p.)

Julius Haynau tábornagy, a magyarországi és erdélyi császári-királyi hadsereg főparancsnokának kiáltványa a megtorlás alapelveiről

Győr, 1849. július 1.

PROKLAMÁCIÓ

Ő Cs. és K. Felsége folyó évi Május 30-áról szóló legfelsőbb manifestuma által, a had- és ostromállapotban lévő Magyar és Erdély koronatartományra nézve reám ruházott kormányhatalomnál fogva, rendelem, mint következik:

1. §. A múlt évi október 3-án kibocsájtott és ugyanezen hó 8-án az akkori magyar országgyűlésen kihirdetett legfelsőbb kir. manifestum által Magyarország, az Erdélyi Nagyfejedelemség pedig az ottani parancsnok báró Puchner főtábornagy múlt évi október 18-áról szóló proklamációja által a haditörvények alá állíttatott.

A mondott naptól, t. i. október 8-ától Magyarországon, Erdélyben pedig október 18-ától kezdve minden bűntettek és vétségek, melyek a magyar pártütéssel összekötetésben vannak, ha bár polgári személyek által követettek is el, hadtörvényi eljárás alá esnek.

E végből különös haditörvényszékek vannak felállítva, melyek a fennálló haditörvények és a sereg fővezérei által kibocsájtott proklamációk alapján sommásan járandanak el.

Ezen haditörvényszékek ítélnék:

- a) Halálos büntetésre, kötél vagy löpor és golyó által,
- b) Deportációra, (hazán kívüli helyekre szállítás),
- c) Fogsági büntetésekre, t. i. sáncmunkára nehéz vagy könnyű vasban, vár-, fogház- és porkoláb rabságra vasban vagy vas nélkül,
- d) pénzbeli büntetésekre.

A felsegsértés miatti elítéléssel az akárhol létező összes vagyonnak elvesztése együtt jár, – mi az ítéletben kimondatik.

2. §. A haditörvényeségi eljárásnak különösen alá vettetnek:

a) azok, kik a fenn hivatkozott legfelsőbb manifesztum, mely által a magyar országgyűlés feloszlattott kihirdetése után, annak tanácskozásaiban és határozataiban részt vettek.

b) Az úgy nevezett honvédelmi bizottmány minden tagjai a mennyiben az 1848-ik évi Október 8-ka után abban hivataloskodtak.

c) A pártütő kormány által kinevezett minden kormány biztosok.

Azoknak, kik viseletüket igazolhatni vélik, erre az alkalom a haditörvényszékek előtt továbbra is fennmarad.

3. §. A rögtönítéleti eljárásnak helye van mind azok ellen, kik a debreceni pártütő gyülekezet folyó év ápril 14-ki felségstérségi határozatában, mely által Magyarországnak az Ausztriai Monarchiától tökéletes elválása kimondatott, részt vettek.

A rögtönítéleti eljárás alá esik még:

a) aki a népet lázadásra csábítja,

b) aki a császári királyi ausztriai vagy császári orosz seregek ellen fegyverrel él, a nélkül, hogy a felkelők valamelyik fegyveres hadtestéhez tartoznék,

c) aki a pártütő kormánytól vagy az általa kinevezett biztosoktól még parancsot elfogad, vagy annak engedelmeskedik,

d) aki árulásban, egyetértésben, vagy ellenséges megrohanás vezetésében részt vesz,

e) aki a hozzája bocsájtott proklamációit vagy egyéb rendelkezéseit a császári királyi polgári és katonai hatóságoknak, melyeket közhírré tenni hivatalos állásánál fogva köteles, kihirdetni elmulasztja, vagy azokat elsikkasztja,

f) aki akárminő fegyveres pártütő hadtesteket fogad vagy vezérel,

g) aki a népfelkelést a császári királyi ausztriai vagy császári orosz seregek ellen felhívja, rendezi vagy vezérli,

h) ki császári királyi ausztriai vagy császári orosz katonát – ha mindjárt eredmény nélkül is – hitszegésre csábítja,

i) aki futárokat, szállítmányokat, egyes csapatokat, valamint áltáljában a császári királyi ausztriai vagy császári orosz sereg szolgálatában levő személyeket megtámadja, vagy nékiek akármi módon kárt okozni és akadályul tenni merészelnék,

k) aki Őfelsége a Császár törvényes kormányához ragaszkodó személyeknek emiatti elítélésében vagy büntetésében közreműködik; valamint az is, aki azok vagyona elkobzásában, zár alá vételében és eladásában részt vesz.

Minden ilyen elkobzások, zár alá vételek és eladások semmiseknek és mit sem érőknek nyilvánítanak, következésképpen azok, kik ilyen vagyonbeli tárgyak birtoába akármi módon jutottak, azon kívül, hogy reájuk a rögtönítéleti eljárás alkalmaztatik, azon tárgyak visszaadására és a kárt vallottak teljes kártalanítására szoríttatnak.

4. §. Fegyver vagy lőszer eltitkolása a körülállások szerint hadtörvényi vagy rögtönítéleti bíróság által tárgyalatik.

5. §. Azon császári királyi tisztek, katonai és polgári hivatalnokok, kik az álladalomtól évi fizetést vagy nyugdíjt húznak, ha ellenök az adja magát elő: hogy megegyezésükkel fiaik a pártütőknel szolgálnak, vagy ők azon fiaiknak segedelmet nyújtanak, a pártütés előmozdítása miatt, haditörvényszék elejébe vonattatnak, egyszersmind hivataluk és fizetésüktől felfüggesztetnek, 's nyugdíjaik visszatartatnak.

6. §. Azon helységek, melyekből több lakosok egyesülve a császári királyi ausztriai vagy császári orosz seregbeli futárokat, szállítmányokat, egyes katonai csapatokat, valamint általában a császári királyi ausztriai vagy császári orosz sereg szolgálatában lévő személyeket megtámadni vagy azoknak akármi módon kárt okozni és akadályul lenni merészkednek, felgyújtatnak.

7. §. Oly zsidóközsegek, melyek tagjai a pártütő kormány által elkobzott valamely jószágot magokévá tesznek, a jószág visszaszolgáltatásán kívül, érzékeny pénzbeli büntetés alá esnek. Ilyetén büntetéssel fenyejtetik a zsidóközség azon esetben is, ha tagjai a pártütőknek kémekül szolgáltak, vagy azok ügyét bármi módon előmozdították.

Főhadiszállásomon Győrött július 1-jén 1849.

Báró Haynau,
táborszernagy és hadsereg főparancsnokja

(Közli *Az aradi vértanúk*. 2 kötet. Válogatta, szerkesztette, az előszót és a jegyzeteket írta Katona Tamás. Budapest, 1983. 7–10. p.)

**Fjodor Fjodorovics Berg orosz császári gyalogsági tábornok jelentése
Ivan Fjodorovics Paszkevicz tábornagnak, a magyarországi intervenció
haderő főparancsnokának a Haynau által a magukat megadó lázadók
számára nyújtható engedményekről**

Pest, 1849. július 25.

Bizalmas

Pest, 1849. július 13/25.

Tábornagy úr!

Beszámoltam báró Haynau főparancsnoknak a rögtönzött hadikövet, egy lovasszázad parancsnoka lélekjelenlétét bizonyító kedves esetről.

Ebből az alkalomból beszélgettünk arról a dologról, amellyel kapcsolatban Főméltóságod megbízott, hogy puhatoljam ki őnagyméltósága véleményét.

Közölte velem, hogy a legkiterjedtebb felhatalmazása van mind a háború folytatására és befejezésére, mind a Magyar Királyság kormányzására, amit azonban előbb vissza kell foglalnia.

Haynau báró közölte, hogy nézete szerint, ha egy olyan fontos lázadó főnök, mint Görgei, még mielőtt harcra kerülne a sor, és megkísértené a hadiszerencsét, valóban megadja magát felséges urának és törvényes uralkodójának minden őt követő tiszttel, a parancsnoksága alatt álló egész lovassággal, a nála levő száz-egynéhány löveggel, tekintélyes számú gyalogságával együtt, és átadja fegyvereit és minden hadifelszerelését,

tekintetbe véve egy ilyen lépés nagy fontosságát,

tekintetbe véve, hogy ezáltal a háború körülbelül véget is érne,

tekintetbe véve, hogy ez a példa valószínűleg a lázadók minden más seregének elpártolását és felbomlását vonná maga után,

báró Haynau úgy véli, hogy Görgei főnöknek biztosítani lehetne az életét és büntetlenségét annak az érdemnek elismeréseképp, hogy az övével együtt elsőnek nyújtott jó példát a többi magyarországi felkelőnek.

Lehetne és kellene is egy pénzösszeget adni neki személyesen, de nem szabad soha megbecsülésben, tiszteletben részesülnie, semmiben, ami igazolhatná gyalázatos és áruló magatartását.

Biztosítani lehetne mindazoknak a lázadó tiszteknek az életét, ha személyes büntetlenségét nem is, akik követik ezt a példát, azzal a feltétellel, hogy meg kell jelenniük az Ausztriában felállítandó különböző igazoló bizottságok előtt, amelyek mindenki magatartását megvizsgálják, és megítélik, milyen mértékben számíthat egy-egy ilyen tiszt elnézésre és a legfelsőbb kegyelemre, hiszen sokan közülük akaratuk ellenére, a szerencsétlen körülmények következtében és jellemgyengeségük folytán kerültek ebbe a helyzetbe. – Ezek a bizottságok mindezt figyelembe veszik.

Báró Haynau ragaszkodik hozzá, hogy sem az amnesztia, sem a kapituláció szót nem szabad használni vagy kiejteni, egyáltalán semmi olyat, ami a legtávolabbról is hatalom és hatalom, haderő és haderő közötti megegyezésre utal.

Szándékai és rendelkezései szerint az egésznek a törvényes és jogos hatalom előtti meghódolásnak kell lennie, egy olyan hatalom előtt, mely Ausztriában sajnálatos módon hosszú ideig túlon túl elnéző és atyai volt.

Tábornagy úr, főméltóságod tudja, milyen lelkiismeretesen szoktam végezni a rám bízott dolgokat, megkértem tehát báró Haynau úr őnagyméltóságát, az osztrák hadsereg főparancsnokát, hogy olvassa el ezt a jelentést, mielőtt aláírom, és vegyen át tőlem egy láttamozott másodpéldányt.

Fogadja stb.

(Közli Az aradi vértanúk. 2. kötet. 10–12. p.)

Részlet az osztrák minisztertanács jegyzőkönyvéből: határozati javaslat a magyar felkelők számára nyújtható engedményekről

1849. augusztus 16.

2. A másik hosszabb tanácskozást követelő tárgy a báró Haynau tábornagynak megadandó felhatalmazás volt, hogy alkalomadtán tárgyaljon a lázadók vezetőivel. Ismeretes, hogy a felkelők most már seregestől megadják magukat, és hogy milyen választ adott herceg Paszkevicz orosz tábornagy Görgei tárgyalási ajánlatára. Ezek után feltételezhető, hogy a lázadók vezetői most már az osztrák vezénylő tábornokokhoz fordulnak, mérlegelni kellett tehát, milyen utasításokkal kellene ellátni erre az esetre báró Haynau tábornagynak.

A minisztertanács nézete szerint a miniszterelnök előterjesztése értelmében az alábbi feltételek szolgálhatnak alapul

a) Tárgyalást a lázadó kormányynak semmilyen szervével sem szabad folytatni (pl. Mészáros, Duschek, Szemere és a hasonló), csak a fegyveres erő vezetőivel, akik az alájuk tartozó csapatok nevében nyilatkozhatnak;

b) politikai és kormányzati ügyekre vonatkozó kérdések minden tárgyalásról kirekesztendők;

c) követelni kell minden fegyver és lőszer kiszolgáltatását és a lázadók mindennemű katonai kötelékének felosztatását; további pont lehetne:

d) büntetlenség biztosítása a lázadók legénysége számára, ha a Magyar Királyság területén születtek; továbbá:

e) szabad külföldre távozás meghatározott időn belül azoknak a tiszteknek a számára, akik el akarnak menni, és

f) viszonylag enyhe igazolási feltételek megállapítása azoknak a tiszteknek a számára, akik az országban kívánnak maradni.

Polgári személyekkel semmiféle tárgyalásba sem szabad bocsátkozni.

Az igazolási módozatok és feltételek a következők lehetnének: azok a tisztek, akik a háború kitörése előtt alakulatukkal együtt a lázadókhoz soroztattak – ha a katonai szolgálat ellátásán kívül nem róható fel nekik büntetendő cselekmény –, újra alkalmazhatók vagy nyugdíjazhatók. Újra alkalmazásuk 1848. szeptemberi rendfokozatukkal történik.

A felkelők által kinevezett tisztek a fenti esetben egyszerű büntetlenséggel szabadulnak.

Minden nem osztrák alattvaló szülőhazájába utasíttatik. Azokból az osztrák alattvalókból, akik nem magyarok (bécsei légio, galíciai lengyel légio stb.), büntetőszázadokat kellene alakítani, és erősítési munkákra kellene őket felhasználni.

Az osztrák legénység őrmestertől lefelé elbocsátandó. Azok ellen az egyének ellen, akik a kormányzati tevékenységben részt vettek, a kiáltvány értelmében kellene eljárni.

Ezeket az őfelsége által jóváhagyandó alapelveket báró Haynau tudomására kellene hozni, hogy a lázadók vezetőivel való esetleges tárgyalások során vezérfonalul szolgáljanak.

(Közli Az aradi vértanúk. 2. kötet. 40–41. p.)

Felix zu Schwarzenberg osztrák miniszterelnök előterjesztése Ferenc Józsefnek a magyar felkelők számára nyújtható engedményekről

1849. augusztus 16.

Felséges uram!

Van szerencsém tegnapi legalázatosabb előterjesztésemhez csatlakozva a ma megtartott minisztertanácson megállapított, báró Haynau táborszernagy számára kiadandó

utasítási pontokat részletesebb kidolgozásban legfelsőbb jóváhagyásra alázatosan előterjeszteni.

A császári hadsereg főparancsnoka által közlendő feltételek a már felvázoltak maradnak.

A megadandó engedmények a következők volnának:

Büntetlenség biztosítása minden egyén számára örmestertől lefelé, ha Magyarország koronatarományban született.

Minden nem osztrák alattvaló szülőhazájába utasíttatik.

Azokból a lázadó hadseregben szolgált altisztekből és közvitézektől, akik más koronatarományból mentek oda – pl. bécsi légio, galíciai légio stb. – talán büntetőszázadokat kellene alakítani, és a szükségessé váló erősítési munkákra kellene őket felhasználni.

A felkelők vezetői és mindazok a tisztek, akik el akarják hagyni az országot, engedélyt kapnak az elutazásra, a lehető leghamarabb megállapítandó határideig, mégpedig a legközelebb eső határállomáson keresztül.

Mindazoknak a tiszteknek, akik az országban kívánnak maradni, igazoló bizottság elé kell állniuk. A bizottságok a következő alapelvek alapján járnak el:

azok a tisztek, akik a felkelés kezdete óta alakulatukkal együtt a lázadó hadseregbe soroztattak, és akiknek a tevékenysége pusztán a katonai szolgálatra korlátozódott, engedélyt kapnak rá, hogy a császári hadseregbe 1848. szeptemberi rendfokozatukkal visszatérjenek;

abban az esetben, ha a császári hadseregbe való visszavételük nem történne meg, nyugdíjat kapnak;

azok a tisztek, akik korábban nem szolgáltak vagy csak a háború folyamán lettek tisztek, egyszerűen elbocsátandók.

Magától értetődik, hogy bármelyik kategóriába tartozó egyének ellen nem katonai természetű cselekedeteikért különleges esetekben vizsgálat megindítása nem elképzelhetetlen.

Azokkal az egyénnel, akik a lázadó kormány kormányzati tevékenységében tevéleges részt vettek, semmiféle tárgyalásba sem szabad bocsátkozni, és ellenük a hadsereg főparancsnokának kiáltványa értelmében kell eljárni.

Ha Felséged az ezennel legalázatosabban előterjesztett alapelvekhez legfelsőbb jóváhagyását megadni méltóztatik, báró Haynau tábornagy úr önmagyméltóságának a hadügyminisztérium útján a fenti szövegű utasítások a lehető leghamarabb kiadandók.

Bécs, 1849. augusztus 16.

Schwarzenberg
altábornagy

(Közli Az aradi vértanúk. 2. kötet. 42–43. p.)

Julius Haynau tábornok, a magyarországi és erdélyi császári-királyi hadsereg főparancsnokának hadparancsa a fogságba került legénységi állományú honvédeknek adandó közkegyelemről

Temesvár, 1849. augusztus 18.

HADPARANCS

A győzedelmes császári királyi fegyverek, a magyar forradalomnak ezer fejű hidráját legyőzték, – Görgei, a pártütők legjobb vezérük vezénylete alatt levő fő haditest magát feltétlenül megadta, az aradi vár a császári királyi katonaság által tegnapi napon elfoglaltatott, és a pártütők seregének elszakadt részei, melyek elámításukban a harc folytatásával még utolsó kísérletekhez fogtak, szünet nélkül üldöztetnek, és hasonló meghódolásra kényszerítetnek, vagy megsemmisítetnek.

Ezen kedvező körülményeknél fogva, miután, a háború, szerencsésen bevégeztetnek tekintendő, és egész Magyarország a császári királyi hadsereg által ismét elfoglaltatott, késznek érzem magamat, az egész katonaság részére őrmestertől lefele, kik a forradalom percében a császári királyi hadtestületekből a pártütők seregébe átmentek, most már teljes közbocsánatot adni, és meghatározni; hogy az annak előtti rangot nem tekintve a császári királyi hadseregben mindnyájan mint köz emberek besoroztassanak.

– Az ez iránti bővebb elrendeltetés következendik.

– Ezen közbocsánat kiterjesztetik azon hadfiak- (kadétek) és altisztekre, kik a pártütők seregébe átlépven, ott fő tisztéké lettek, valamint azon pártütők hadsereg tisztjeire is, kik annak előtte a császári királyi hadseregben nem szolgáltak, és különösen megjelelve nincsenek, fenntartván mindazonáltal ezeknek alkalmazásuk iránti további rendelkezésemet.

– A pártütő seregek vezérei és egyéb főnökök vagy a lázadó pártnak különösen megjelölt egyénei, valamint a

császári királyi hadseregből a pártütőkhez áttért tisztokról további rendelkezést is magamnak feltartván.

Főhadiszállás Temesvár, 1849. augusztus 18-án.

Haynau m. k.
tábornok, és fővezér

(Közli Az aradi vértanúk. 2. kötet. 56–57. p.)

**Részlet az osztrák minisztertanács jegyzőkönyvéből:
határozat a fogságba került volt császári-királyi tisztek ellen megindítandó
haditörvényszéki eljárásokról**

1849. augusztus 20.

1. A tanácskozás legfőbb tárgya azoknak az alapelveknek a meghatározása volt, amelyek báró Haynau tábornagynak a Görgei-féle felkelő hadtesttel kapcsolatos bánásmódra vonatkozóan megküldendőek.

A miniszterelnök felolvasta a korábbi miniszteri tanácskozások alapján erre vonatkozóan fogalmazott tervezetet, és a figyelembe veendő körülmények érett megfontolása után megegyeztek, hogy öfelségének legalázatosabban a következő eljárást javasolják:

A lázadó hadsereg minden tagjának őrmestertől lefelé, ha Magyarország koronatarományban született, büntetlenséget kell biztosítani.

A katonai szolgálatra kevésbé alkalmasnak bizonyuló legénységet azonnal el kell bocsátani.

Ami a további legénység felhasználását illeti, báró Haynau tábornagynak ideiglenesen meg kell tennie a szükséges intézkedéseket, és a meghozandó végleges rendszabályokra vonatkozóan javaslatokat kell előterjesztenie öfelségének.

Azokból a lázadó hadseregben szolgált altisztekből és közvitézekből, akik más koronatarományból mentek oda – pl. bécsi légio, galíciai légio stb. –, büntetőszázadokat kell felállítani, és erődítési munkákra kell felhasználni őket.

Minden nem osztrák alattvalót – kivéve azokat, akik tábornoki vagy törzstiszti minőségben szolgáltak a felkelő hadseregben – szülőhazájába kell szállítani, és az illetékes külföldi hatóságoknak átadni. Azokat a külföldieket, akik átadása szülőhazájuk hatóságainak nehézségekbe ütközik, a büntetőszázadokba kell sorozni.

A felkelők vezetőit és törzstisztjeit őrizetbe kell venni, és ellenük az eljárást haladéktalanul meg kell indítani. A többi tiszt közül századostól lefelé mindazok, akik a fegyveres lázadás kitörése előtt tisztként szolgáltak a császári királyi hadseregben, hasonlóképpen kell eljárni. Azokat a tiszteket, akik nem tartoznak az előző kategóriába, úgy kell kezelni, mint a legénységet.

Magától értetődik, hogy bármelyik kategóriába tartozó egyének ellen nem katonai természetű cselekedeteikért különleges esetekben vizsgálat megindítása nem elképzelhetetlen.

Azokkal az egyénnel, akik a lázadó kormány kormányzati tevékenységében tevéleges részt vettek, semmiféle tárgyalásba sem szabad bocsátkozni, és ellenük a tábornagynak ez év július 1-i kiáltványa értelmében kell eljárni.

Őfelsége a császár ezekhez az irányelvekhez legfelsőbb jóváhagyását megadni méltóztatott, azzal a legfelsőbb kiegészítéssel, hogy báró Haynau a már meghozott ítéletek végrehajtásával várjon, míg az erre vonatkozó legfelsőbb különleges utasítások meg nem érkeznek.

A miniszterelnök máris megkapta a legfelsőbb utasítást, hogy báró Haynau tábornagynak a vezérfonalul szolgáló szükséges értesítést megküldje.

(Közli Az aradi vértanúk. 2. kötet. 68–70. p.)

Felix zu Schwarzenberg osztrák miniszterelnök levele Julius Haynau tábornagynak, a magyarországi és erdélyi császári-királyi hadsereg főparancsnokához a fogságba került volt császári-királyi tisztek ellen megindítandó haditörvényszéki eljárásokról

Bécs, 1849. augusztus 20.

Őfelsége a Magyarországról érkező fontos hírek hallatára legmagasabb elnöklétével mára minisztertanácsot hívott össze, és ezen a következő főbb pontokat állapították meg, melyek a Görgei-hadtesttel szemben követendő eljárásban szolgáljanak vezérfonalként Nagyméltóságodnak.

Gróf Grünne tábornoknak, aki Nagyméltóságodnak ezt az iratot átadja, különleges megbízatása van, hogy Nagyméltóságoddal a további részleteket megbeszélje.

A lázadó hadsereg minden tagjának őrmestertől lefelé, ha Magyarország koronartományban született, büntetlenséget kell biztosítani.

A katonai szolgálatra kevésbé alkalmasnak bizonyuló legénységet azonnal el kell bocsátani.

Ami a további legénység felhasználását illeti, ideiglenesen meg kell tenni a szükséges intézkedéseket. Őfelsége haladéktalanul elvárja a meghozandó végleges rendszabályokra vonatkozóan az Ön javaslatait.

Azokból a lázadó hadseregben szolgált altisztekből és közvitézekből, akik más koronartományból mentek oda – pl. bécsi légión, galíciai légión stb. –, büntetőszázadokat kell felállítani, és a szükségessé váló erősítési munkákra kell őket felhasználni.

Minden nem osztrák alattvalót – kivéve azokat, akik tábornoki vagy törzstiszti minőségben szolgáltak a felkelő hadseregben – kísérettel szülőhazájába kell szállítani és az illetékes külföldi hatóságoknak átadni. Azokat a külföldieket, akik átadása szülőhazájuk hatóságainak nehézségekbe ütközik, a megalakítandó büntetőszázadokba kell sorozni.

A felkelők vezetőit és törzstisztjeit őrizetbe kell venni és ellenük az eljárást haladéktalanul meg kell indítani. – Hasonlóképpen kell eljárni századostól lefelé is mindazokkal a tisztekkel, akik a fegyveres lázadás kitörése előtt tisztként szolgáltak a császári királyi hadseregben.

Azokat a tiszteket, akik nem tartoznak az előző kategóriákba, úgy kell kezelni, mint a legénységet. Magától értetődik, hogy bármelyik kategóriába tartozó egyének ellen nem katonai természetű cselekedeteikért különleges esetekben vizsgálat megindítása nem elképzelhetetlen.

Azokkal az egyénekkal, akik a lázadó kormány kormányzati tevékenységében tevételes részt vettek, semmiféle tárgyalásba sem szabad bocsátkozni, és ellenük Nagyméltóságod ez év július 1-i kiáltványa értelmében kell eljárni.

Őfelsége parancsa végül az is, hogy a már meghozott ítéletek végrehajtásával várjon Nagyméltóságod, míg az erre vonatkozó legfelsőbb különleges utasítások meg nem érkeznek.

Őfelsége a legrövidebb időn belül várja azokat a javaslatokat, hogy az időközben bekövetkezett megadást figyelembe véve a büntethetőségre vonatkozóan milyen kategóriákba kellene osztani a hadbírószági eljárás során azokat az egyéneket, akik a felkelésben – akár a lázadó polgári kormány, akár a felkelő hadsereg soraiban – részt vettek, és e szerint az utasítás szerint büntetlen nem maradhatnak.

Fogadja stb.

(Közli Az aradi vértanúk. 2. kötet. 70–72. p.)

Julius Haynau tábornok, a magyarországi és erdélyi császári-királyi hadsereg főparancsnokának átirata Ludwig von Wohlgemuth császári-királyi altábornagynak, Erdély katonai kormányzójának a megtorló rendszabályokról

Órad, 1849. augusztus 21.

A mellékletként csatolt 9. számú hadijelentésből Nagyméltóságod áttekintheti az itteni hadszíntér legutóbbi eseményeit, és láthatja belőle, hogy Magyarország teljesen meg van szállva, és csak Komárom és Pétervárad várának átadása várát még magára, már megkapták a felszólítást, hogy feltétel nélkül adják meg magukat. Ennek az iratnak a kézhezvételekor helyre fog állni az összeköttetés hadseregem és az Erdélyben levő csapatok közt.

Most az a teendőnk, hogy megragadjuk és irgalom nélkül alkalmazzuk azokat a szigorú és igazságos rendszabályokat, amelyek nemcsak elrettentő például fognak szolgálni minden idők számára, hanem engesztelésül is azért az ezerszeres nyomorúságért és szerencsétlenségért, amelyet az elvetemült felforgató párt hozott ezekre a különben oly virágzó és boldog országokra.

Felszólítom tehát Nagyméltóságodat, hogy a felfegyverzett felkelő hordák egyikével se ereszkedjék semmiféle egyezkedésbe, hanem feltétel nélküli, kényre-kegyre történő megadásukat követelje, és addig éreztesse velük minden erejével a fegyverek hatalmát, míg csak végképp meg nem hódolnak vagy szét nem szóródnak ezek a lázadók. A fegyverek letételére kényszerített felkelőkkel a következőképp kell bánni:

A lázadók minden főnökét, ide számítva az önálló csapattestek vezetőit is, fel kell akasztani.

Mindazokat az egyéneket, akik a felkelők sorai közt harcoltak, és azelőtt a császári királyi osztrák hadseregben szolgáltak, agyon kell lőni.

Mindazokat az egyéneket, akik nem harcoltak fegyveresen, de szóval és tettel vagy befolyásukkal bármilyen módon szolgálták vagy támogatták a felkelést, őrizetbe kell venni, és ügyükben a haditörvényeket kell alkalmazni.

Mindazokat az egyéneket, akik tisztként harcoltak a felkelők soraiban, de azelőtt nem voltak császári királyi tisztek, méltóságukra, származásukra és a felkelő hadseregben viselt rangjukra való tekintet nélkül közemberként be kell sorozni a hadseregbe, és a német vagy szláv ezredekbe kell beosztani.

Azok közül az egyének közül, akik közemberként vagy altisztként szolgáltak a felkelő hadseregben vagy egyebütt, a románokat, horvátokat és szászokat azonnal haza kell bocsátani. A magyarokat, székelyeket, lengyeleket és a német légiohoz tartozókat közemberként be kell sorozni, és a magyarokat és székelyeket az Olaszországban állomásozó magyar, a lengyeleket a lengyel, a legionáriusokat pedig a német ezredekbe kell beosztani.

Nagyméltóságod tetterejétől elvárom, hogy ezeket a rendszabályokat pontosan végrehajtsa, és megjegyzem, hogy magam is ezek szerint járok el minden hatalmamba kerülő lázadóval, tehát az egységes eljárás már csak emiatt is feltétlenül szükséges.

Mélyen meg vagyok győződve róla, hogy a forradalmi irányzatot, amely a társadalom bizonyos osztályait vakmerően, megátalkodottan és elvetemülten zaklatta, csak ilyen eszközökkel lehet megfékezni, és csak így lehet a nyugalmat és a békét tartósan megalapozni. Ilyen romlott időkben minden enyheshívűség csak kételyt ébreszthet a felségsértők bűnös voltában, és az igazság látszatával övezi őket.

Lelkiismeretem nyugodtan magára vállalja a felelősséget ezekért a rendszabályokért, és elvárom, hogy nagy méltóságod osztozzon meggyőződésemben, és a fentiek szerint járjon el.

Mihelyt az összeköttetés helyreáll, mindennap jelentést várok nagyméltóságodtól az ország helyzetéről és a kormányzata alatt történt eseményekről.

Haynau
táborszernagy

(Közli Az aradi vértanúk. 2. kötet. 73–75. p.)

**I. Ferenc József levele Ivan Fjodorovics Paszkevics tábornagynak,
a magyarországi intervenció haderő főparancsnokának: bár szívesen
gyakorolna kegyelmet, ezt mégsem teheti meg**

Schönbrunn, 1849. augusztus 22.

Varsói Herceg Úr,

igaz és jogos meglepéssel értesültem azokról a szerencsés hírekről, melyeket főméltóságod augusztus 16/4-i levelében volt szíves közölni velem.

A kitűnő hadsereg, melyet Ön vezényel, és amely az Ön vezénylete alatt hozzászokott a győzelemhez, fényesen igazolta a magyarországi hadjáratban régi hírnevét, amelyet élvez. Főméltóságod is újra kiérdemelte a csatatéren őfelségének a császárnak, felséges szövetségeseimnek és barátomnak magas meglepését, valamint az én őszintén átértett elismerésemet. Az a szép siker, melyet most aratott, még tetézi érdemeit, Herceg. A hősök vérével takarékoskodva elérni a felkelők hadserege jelentős részének feltétlen megadását olyan siker, ami felér a véres babérokkal. Legforróbb hálám nyilvános és ékes tanúbizonyságául ezennel megküldöm főméltóságodnak Mária Terézia katonai lovagrendem nagykeresztjének jelvényeit.

Bizonyos, Tábornagy Úr, hogy ha csak szívem sugallatát kellene követnem, örömet borítanék áthatolhatatlan fátylat a múltra, és csakis azoknak az eszközöknek keresésével foglalkoznék, melyek begyógyíthatnák a kegyetlen forradalom által a szerencsétlen Magyarországon ütött véres sebeket. Nem felejtethem el azonban, hogy szent kötelességeim vannak többi népem iránt is, és hogy birodalmam közjava olyan kötelességeket és megfontolásokat kényszerít rám, melyeket nem szabad szem elől tévesztennem. Bárhogy legyen is, Főméltóságod igazságot szolgáltatott nekem azt feltételezve, hogy mennél nagyobb rész lesz az, amelyet minden komoly érdek együttes gondos mérlegelése után a kegyelemnek szentelhetek, annál teljesebb lesz az örömöm.

Engedje meg, Tábornagy Úr, hogy újra biztosítsam nagyrabecsüléséről és igaz rokonszenvekről, mellyel maradtam

őszinte jóakarója
Ferenc József

(Közli Az aradi vértanúk. 2. kötet. 77–78. p.)

Julius Haynau tábornok, a magyarországi és erdélyi császári-királyi hadsereg főparancsnokának levele Ferenc József császárhoz: kéri, hogy hatalmazzák fel a halálos ítéletek jóváhagyásának jogával

Arad, 1849. augusztus 26.

Felség!

Azon kegyesség, amellyel Felséged legfelsőbb elégedettségét Grünne gróf, főadjudáns különleges kiküldetése által kegyeskedett jelezni, a legteljesebb meghatottsággal töltött el; a parancsnokságom alatti, Felségedért mint lovagias császáráért és uráért épp oly lelkesült, mint hűségesen odaadó hadsereg teljesítményeinek ezen, számomra épp oly megtisztelő, mint kitüntető legfelsőbb elismerése számomra a legszebb, a legnagyobb, engem valóban a legjobban boldogító jutalom; engedje meg Felséged, hogy legmélyebben átérzett, legőszintébb köszönetemet a legteljesebb hódolattal lábai elé helyezzem.

A Schwarzenberg herceg, miniszterelnök e hó 20-i, számomra Grünne gróf által továbbított levelélben tudatott, a magyar hadsereg különböző osztályaival, valamint a lázadó kormányban részt vett többi személyekkel kapcsolatos legfelsőbb parancsot illetően abban a kellemes helyzetben vagyok, miszerint Felségedet a legalázatosabban tudósíthatom, hogy eddigi, Felségednek részben már jelentett intézkedéseim e tekintetben Felséged legfelsőbb meghagyásainak – kivéve a büntetőszázadok létrehozásával kapcsolatosat – elébe mentek, és hogy a lázadó hadsereg eleddig behozott tisztjeinek, altisztjeinek és legénységének elkülönítése már ennek megfelelően folyamatba is tétetett.

A büntetőszázadokat illetőleg haladéktalanul utólag megteszem a szükséges intézkedéseket.

Ezen vázlatos bevezetés után kegyeskedjék Felséged még megengedni, hogy azon legfelsőbb utasításról, amely szerint az adott esetben végrehajtandó ítéletek végrehajtásával további különleges utasításokig várjak, nézeteimet körülményesen és teljesen nyíltan kimondhassam.

Ezen nézetek a forradalmi párt üzelmeinek valamennyi körülményéről részben már korábban, különösképpen azonban a legutóbbi időben szerzett pontos ismereteken, és, nem akarok többet mondani, a szövetséges hadsereg több tábornokának viselkedésén alapulnak, s Felséged hűséges alattvalójaként annál is inkább minden tartózkodás nélkül mondom ezt, mivel ezeket érzelmeim szerint a legnagyobb fontosságúaknak tekintem annak érdekében, hogy továbbra is veszélyeztetettség nélkül fenntarthassuk Felséged szent trónusát, a haza nyugalmát és újjáéledését, sőt, egész Európa nyugalmát.

Hová és minő ezerszeresen érzékeny áldozatokhoz vezetett minket sajnos mindannyiszor a kímélet, kegyelem és az amnesztiák, arra túlzottan is világos példát nyújt a Felséged győzelemkoszorúzza fegyvereinek dicsőségére és becsületére befejezett véres harc; – ha a mérges gyomnövények töveit nem irtjuk ki gyökerestül, akkor előbb-utóbb itt is újra kihajtanak, ahogy mindenütt, ahol ez nem történt meg, új veszély, új szerencsétlenség támadt; – ezer és ezer tiszteletreméltó harcos, vétlen vagy csupán elvakított vagy félre-

vezetett, amúgy nyugodt alattvaló fizet életével, vagyonával és családi boldogságával a fegyveres lázadás leverése érdekében tett ismételt törekvésekért; – s a Nemezis nem ítélné-e hasonló sorsra mindezen számtalan szerencsétlenség elvetemült okozóit?

Az eladdig makulátlan becsületében azon söpredék által, amely cs. kir. zászlókat szégyenteljesen elhagyta, esküjét megtörte, mélyen megsértett, oly mélyen megrendült, hűnek maradt hadsereg követeli e jogos bosszút, a közhangulat is ennek érdekében nyilatkozik; – az ilyen mértékben megsértett, lábbal tiport katonai becsület csak ezt tekintheti elegendőnek.

Nem csupán Magyarországnak, hanem a monarchiának a részvételbe olyannyira bevont többi tartományainak, sőt, egész Európának kell egy, a haditörvényeken alapuló elrettentő példát kapnia, a felforgató pártnak el kell venni a kedvét az újabb bűnös izgatásoktól, az újabb zendülésektől, s a monarchia békés fennállását, Európa nyugalalmát innen többé nem szabad megrendíteni.

Még egy igen fontos körülményt kell említenem, – ez a csász. orosz segélyszereg legfelsőbb vezetőinek feltűnő viselkedését illeti, amely közvetlen összefüggésben van a lázadó kormánnyal való közlekedéssel, amelyről mellékletben egy, a zsákmányolt magyar miniszteri iratok között csak ma megtalált, igen súlyos tartalmú iratot nem mulasztok el Felséged lábai elé helyezni; – ez megvilágít némely homályt, amely több, akkortájt, a hadjárat idején megfoghatatlan esemény felett lebegett; – elenyészik azon meglepetés, amellyel azon tábornokok eljárását a lázadó hadtest megadása előtt és után figyeltük.

Félreismerhetetlen ezen eljárás célzata, azaz az, hogy az elvakult lázadó hadseregben és a nemzetben rokonszenvet ébresszenek maguk iránt, és ez sikerült is nekik; – leplezetlenül tudták mindenütt azt terjeszteni, hogy Felségednél enyhe bánásmódot fognak közbenjárni és egyúttal a valóságban a lázadók iránt bizonyosan nem létező együttérzésüknek változatos módokon bizonyosságát adták.

Ha már most ezen előzmények után Felséged a lényéből fakadó kegyességével meg nem érdemelt kíméletre találná magát indíttatni, ezt soha sem Felséged atyai kegyes szívének tulajdonítanak hálás elismeréssel, hanem abban a bennük illetéktelenül felébresztett remények kielégítésének látnák.

Nem kicsinyes bosszúvágy, vagy nemtelen, szívtelen vérszomj indítanak azon kérésre, hogy Felséged azon feltétlen bizalmat, amellyel eddig a forradalom leküzdésére megajándékozni kegyeskedett, ne vonja meg a felforgatás törvényesen bűnösnek ítélt orgánumainak és a hadsereg becsületét bemocskolóknak a megbüntetése során; ez, legbensőbb meggyőződésem szerint magának a trónnak is érdekében áll.

Ha e tekintetben a továbbiakban szabad kezet kapok, úgy minden harag, az egész világ forradalmi pártjának minden dühe és gyűlölete engem fog érni; – én, mint Felséged hűséges alattvalója, szívesen vállalom ezt magamra; – lelkiismeretem teljesen nyugodt marad, mert csak a törvény jogos szigorát engedem alkalmazni az emberiség javára. – Ha azonban Felséged az előzetesen közölt különleges utasításokkal kijelöli azon határokat, hol kell szigorot, hol kell kíméletet gyakorolni, akkor a gyűlölködők a szigor

bizonyosan Felségednek fogják tulajdonítani, azok köszönete azonban, akik kíméletben vagy kegyelemben részesülnek, nem Felségedet fogja illetni; ezt egész Európa lázadó és cimboráik a hivatlanul megígért külföldi közbenjárásnak fogják tulajdonítani.

Végezetül fel kell még hívnom a figyelmet egy ellentmondásra, amelyek Schwarzenberg herceg iratának két utolsó előtti pontja között mutatkozik: – az egyikben ez év július 1-jei kiáltványomnak pontjai jóváhagyatnak; az arra következőben azonban félbe kell szakítanom az esetleg hozandó ítéletek végrehajtását; – így tehát a megerősített kiáltványban kijelölt rögtönítéletet nem lehet megtartani, s ezért utasítanom kellett a bírói hatóságokat, hogy egyelőre állítsák le a rögtönítélő eljárásokat, mert ezek ítéleteinek végrehajtása nem tűr halasztást; és Felséged további legfelsőbb határozatának megérkezéséig – amelyet legalázatosabban kérek – kezdjek meg az egyébiránt időrabló haditörvényszéki eljárásokat.

Felséged kegyeskedjék még legkegyelmesebben megengedni, hogy hódolatom tiszteltteljes kifejezését legfelsőbb személyének lábai elé helyezzem, mint

Felségednek legalázatosabban hűséges legengedelmesebb szolgálja
Haynau táborszernagy
Arad, 1849. augusztus 26.

(Közli Hermann Róbert: *I. Ferenc József és a megtorlás*. Budapest, 2009. 165–167. p.)

Részlet az osztrák minisztertanács jegyzőkönyvéből: Haynau terjessze fel a halálos ítéleteket jóváhagyás végett azok végrehajtása előtt

Bécs, 1849. augusztus 27.

12. Lovag Schmerling igazságügy-miniszter végül megjegyezte, hogy őfelsége legfelsőbb utasítása értelmében a foglyokkal való bánásmódra vonatkozóan írtak báró Haynautól, és az irat végén felszólították, tegyen javaslatot, milyen kategóriákba lehetne sorolni azokat az egyéneket, akik nem maradhatnak büntetlenül. Jóllehet báró Haynautól, akit a kezdeményezés joga ebben a kérdésben természetesen megillet, még nem érkezett be ez a javaslat, az igazságügy-miniszter mégis úgy érzi, hogy már most szót kell kerítenie az ebben a dologban vezérfonalul szolgáló alapelvekre.

Komers miniszteri tanácsossal folytatott megbeszélése során megegyeztek, hogy báró Haynau kiáltványának alapvető szabályozásként érvényben kell maradnia minden jövőbeni átállási esetre. Ezeknek az eseteknek a megítélésében nincs ok az enyhítésre; reguláris magyar csapatok nincsenek már, tehát minden jövőbeni átállást rögtönítélő bíróság elé kell utalni.

Ami a jelenleg vizsgálat alá kerülő egyéneket illeti, el kellene választania a polgári egyéneket a katonaiaktól, és mindkét csoport számára más-más minősítést kellene meghatározni.

Ami a polgári egyéneket illeti, mivel lehetetlen vizsgálatot indítani sok ezernyi vétke ellen, négy kategóriát lehetne meghatározni, mint legvétkesebbeket, és ezeket a törvény teljes szigorával kellene megítélni. Ez a négy kategória: a) az ideiglenes kormány tagjai, b) az ideiglenes Honvédelmi Bizottmány tagjai, c) az április 14-i határozat részesei és d) a forradalmi kormány kormánybiztosai.

Mivel azonban a négy említett kategórián kívüli polgári egyének is vétettek súlyosan öfelsége kormánya ellen, azt az általános határozatot is ki kellene mondani, hogy a törvények szigora sújtsa mindazokat a polgári hivatalnokokat és lelkipásztorokat, akik április 14-e után kiemelkedő tevékenységet fejtettek ki a lázadó kormány érdekében.

Ami a katonákat illeti, öfelsége legfelsőbb kegyelmét kiterjesztve máris kijelentette, hogy el kell bocsátani századostól lefelé minden tisztet, aki nem szolgált korábban tisztként a császári királyi hadseregben. Kivétel ez alól – kivétel nélkül – minden tábornok és törzstiszt.

Az igazságügy-miniszter és az általa meghallgatottak azt hiszik, hogy a legfelsőbb kegyelmet itt is tovább ki lehetne terjeszteni. Ha a kegyelem alól kivett valamennyi tiszt ellen vizsgálat indul, több mint ötszáz vizsgálatot kell folytatni, és fizikailag lehetetlen lesz mindannyiukat megítélni. Itt is ki kellene mondani tehát azt az általános határozatot – hogy a legbűnösebbek ne szabadulhassanak a büntetéstől –, amit fentebb a polgári egyéneknél, vagyis hogy mindazok megkapják megérdemelt büntetésüket, akik a forradalmi kormány szolgálatában vagy érdekében kiemelkedő tevékenységet fejtettek ki. E büntetést kivétel nélkül ki kell szabni mindazokra a tábornokokra és tisztekre, akik korábban az osztrák hadseregben szolgáltak, és átálltak a lázadók oldalára.

A legnehezebb kérdés, hogy a törvények teljes szigorával, halálbüntetéssel kell-e sújtanunk minden vizsgálat alá kerülőt, vagy pedig halálbüntetés helyett másfajta büntetést kelljen-e elszenvedniük a kevésbé vétkeseknek. Erre vonatkozóan általánosságban ki lehetne mondani, hogy a legvétkesebbeknek a törvények szerint kell lakolniuk, a kevésbé vétkesek esetében pedig báró Haynau táborszernagyra kell bízni, hogy másfajta büntetést szabjon ki rájuk. Így történt ez a Lombard-Velencei Királyságban is, ahol nyolcvanöt személyt jelöltek meg, mint legvétkesebbeket. Báró Haynau táborszernagy dolga lenne, hogy Magyarországon és Erdélyben megjelölje a legvétkesebbeket, a kevésbé vétkeseket sorban várfogságba küldje, a legvétkesebbek névsorát pedig a halálos ítéletek végrehajtása előtt felterjessze, hogy meg lehessen ítélni, vajon minden egyes esetben érvényesíteni kell-e a törvények teljes szigorát vagy sem.

Ellenvetés nem hangzott el, csak dr. Bach miniszter jegyezte meg, hogy megfelelő hatalommal kell felruházni báró Haynau táborszernagyot, hogy a megérdemelt büntetést, ha szükséges, gyorsan végre tudja hajtani.

Báró Kulmer miniszter azt a hírt közölte, hogy báró Haynau Hrubyt (Görgei segéd-tisztjét) máris agyonlövötte.

(Közli Az aradi vértanúk. 2. kötet. 97–100. p.)

Ferenc József legfelsőbb kézírata Haynaunak: felhatalmazza a halálos ítéletek végrehajtásának jogával

Schönbrunn, 1849. augusztus 29.

Önnök 1849. augusztus 18-i napiparancsában kiadott elhatározása, hogy amnesztiát ad a felkelő hadsereg soraiban szolgáló minden tisztnak és a legénységnek, hacsak nem hadseregemből a lázadókhöz átlépett tisztekről van szó, az én szándékaimnak is megfelel.

Jóváhagyom azt is, hogy ez utóbbi tisztek ellen megindult a hadbírószági eljárás, melynek rajtuk kívül meg kell indulnia még:

1) az ideiglenes kormány és a Honvédelmi Bizottmány tagjai, az 1849. április 14-i országgyűlési határozat részesei és a forradalmi kormány kormánybiztosai ellen;

2) a felkelő hadsereg minden tábornoka ellen, még akkor is, ha nem voltak azelőtt hadseregben tisztjei;

3) a lázadó hadsereg tisztjei, polgári hivatalnokok és lelkipásztorok ellen, ha az 1849. április 14-i határozat után a forradalmi kormány szolgálatában vagy érdekében különösen kiemelkedő és veszélyes tevékenységet fejtettek ki.

Akaratom, hogy a halálbüntetést csak a legbűnösebb és legveszedelmesebb egyéneknek hajtsák végre, és hogy ön a többiek esetében akként éljen az önre ruházott kegyelmezési joggal, hogy megfelelő szabadságvesztés büntetéssel sújtsa őket.

Azokról a személyekről, akiken a halálbüntetést végrehajtották, esetről esetre tegyen jelentést nekem.

Ez a rendelkezésem egyébként csak a múltban elkövetett cselekményekre vonatkozik, és nem érinti a Magyarország területére kiterjesztett hadiállapot értelmében haditörvényszék vagy rögtönítélő bíróság elé tartozó, jövőben elkövetendő bűncselekményeket.

Schönbrunn, 1849. augusztus 29.

(Közli Az aradi vértanúk. 2. kötet. 100–101. p.)

Részlet az osztrák minisztertanács jegyzőkönyvéből: Haynau felhatalmazása a halálos ítéletek végrehajtásának jogával

Bécs, 1849. augusztus 31.

3. Lovag Schmerling igazságügy-miniszter ekkor szóba hozta báró Haynau tábornagy beadványát, amelyben panaszodik, hogy megakadályozzák a forradalmárokat kivégzésében, vagyis abban, hogy a bajt gyökerestől kiirtsa. Őfelsége a császár az igazságügy-miniszter tudtára adta, milyen választ kell báró Haynaunak adni.

Eszerint a legfelsőbb parancs értelmében valahányszor egy-egy halálos ítéletet végrehajtanak, ezt esetről esetre be kell jelenteni. A legvétkesebbek kategóriáit – akik rászolgálnak a hadbírószági eljárásra – megállapították, és közölték Haynauval. Öfel-ségének akarata, hogy a halálbüntetést csak a legbűnösebb és legveszedelmesebb egyéneknek hajtsák végre; a többieket szabadságvesztés büntetéssel kell sújtani.

(Közli Az aradi vértanúk. 2. kötet. 101. p.)

**Julius Haynau tábornok, a magyarországi és erdélyi császári-
királyi hadsereg fővezére utasítása Karl Ernst császári királyi
törzshadbíróknak a magyar felkelők vezetői ellen megindítandó hadi-
törvényszéki eljárásokról**

Pest, 1849. augusztus 31.

A magyar lázadó párt különféle letartóztatott tagjai elítéléséhez szükséges előké-születekkel kapcsolatban elutazásom előtt előszóval adott tájékoztatásomat követően ezennel utasítom önt, hogy indítsa meg a hadbírószági eljárást

1) a felkelő hadsereg minden tábornoka ellen, még akkor is, ha nem voltak azelőtt a császári királyi hadsereg tisztjei, és

2) az ideiglenes kormány és a Honvédelmi Bizottmány tagjai, az 1849. április 14-i országgyűlési határozat részesei és a forradalmi kormány kormánybiztosai ellen,

3) a császári királyi hadseregből a lázadókhöz átlépett minden tiszt ellen, és

4) a lázadó hadsereg tisztjei, polgári hivatalnokok és lelképásztörök ellen, ha az 1849. április 14-i határozat után a forradalmi kormány szolgálatában vagy érdekében különösen kiemelkedő és veszélyes tevékenységet fejtettek ki.

A sort az 1) pontban megjelölt egyénnel kell kezdeni, és ha őket már elítélték, át kell térni a 2) pontban megjelöltekre.

Szorgalmától, körültekintésétől és energiájától várom ezeknek az eljárásoknak meggyorsítását és mihamarabb való befejezését; külön kötelességévé teszem, hogy tekintszen el minden haszontalan és időrabló formaságtól, és csak a mostani rendkívüli haditörvényszék számára kiadott különleges utasításokat tartsa szem előtt a haditörvényszéki vizsgálatok során.

A meghozott haditörvényszéki ítéleteket esetről esetre külön futárral kell megerősítésre felterjeszteni; futárként megbízható altszökeket kell alkalmazni.

Befejezésül külön felhívom a figyelmét miheztartás végett és a vizsgálatokat vezető hadbírók tájékoztatására, hogy ez a rendelkezés a fenti négy kategória elleni hadbírószági eljárásról csak a múltban elkövetett cselekményekre vonatkozik, és nem érinti a Magyarország területére még kiterjesztett hadiállapot értelmében és az 1849. július

1-i kiáltvány szerint haditörvényszék vagy rögtönítélő bíróság elé tartozó, jövőben elkövetendő cselekményeket.

A pesti főhadiszálláson, 1849. augusztus 31.

Haynau táborszernagy

(Közli Az aradi vértanúk. 2. kötet. 103–104. p.)

Julius Haynau táborszernagy, a magyarországi és erdélyi császári-királyi hadsereg fővezérének rendelete a forradalomban részt vett császári-királyi tisztekhez, katonai és polgári hivatalnokokhoz, képviselőkhöz, kormánybiztosokhoz és rögtönítélő törvényszéki bírákhoz és vádlókhöz: jelentkezzenek a császári-királyi haditörvényszékek előtt

Pest, 1849. szeptember 1.

HIRDETMÉNY

A magyar forradalom bevégeződött. Ezennel felhívom tehát mindazon cs. kir. tiszteket, katonai és polgári hivatalnokokat, kik a felkelőkhöz átléptek, vagy a forradalomban részt vettek;

mindazon tagjait a képviselő – valamint a felsőháznak, kik a múlt évi okt. 3-ikán kelt legfelsőbb rendelvények kihirdetése után, mely által a magyar országgyűlés feloszlatott, a tanácskozmányokban s azok határozataiban, még pedig október 8-ika óta részt vettek;

mindazon tagjait a volt úgynevezett Honvédelmi Bizottmánynak, amennyiben azok az 1848-iki október 8-ától abban hivataloskodtak;

mindazokat, kik a felkelőknél mint kormánybiztosok, valamely hadtestnek, vagy önálló csapatnak vezérei, vagy mint előljárók valamely katonai, vagy polgári igazgatási ágba működtek;

végre mindazokat, a kik a forradalmi törvényszéknél vádló, vagy bírói minőségben működtek;

miszerint a cs. kir. katonai kerület parancsnokságánál, vagy azon kerületnek, melyben laknak, vagy laktak, cs. kir. haditörvényszékénél mától számítandó három hónap alatt igazolás végett magokat jelentsék.

Ellenkező esetben a törvények értelmében ellenök indítandó nyilvános per következményeit magoknak fogják tulajdoníthatni.

Pest, 1849. szeptember 1.

Haynau, táborszernagy és hadifőparancsnok

(Közli Gyűjteménye a Magyarország számára kibocsátott Legfelsőbb Manifestumok és Szózatoknak, II. füzet, 143. p.)

■ FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS IRODALOM

- Andics Erzsébet: *A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848–49-ben*. I–III. kötet. Budapest, 1952–1981.
- Az aradi vértanúk. Szerkesztette Katona Tamás. 4. kiadás, Budapest, é. n.
- Az 1848–1849. évi első népképviselői országgyűlés történeti almanachja. Szerkesztette Pálmány Béla. Budapest, 2002.
- Bagi Gábor: *Forradalom, szabadságharc és megtorlás a Jászkun Kerületben*. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Közleményei 11. Szolnok, 2009.
- Bajzik László: *A Zala vármegyei Szegvártól az abonyi temetőig: Gyulai Gaál Miklós honvédtábornok élete és működése 1848–49-ben*. Budapest, 2015.
- Barna Attila: *Gróf Batthyány Lajos miniszterelnök felségárulási pere a magyar és osztrák jogszabályok tükrében*. In: Pártvezér, miniszterelnök, vértanú. Tudományos emlékülés a 200 éve született Batthyány Lajos miniszterelnök tiszteletére. Zalaegerszeg, 2007. szeptember 12. Szerkesztette Molnár András. Budapest–Zalaegerszeg, 2008, 187–212. p.
- Barsi József: *Utazás ismeretlen állomás felé 1849–1856 és Berzsényi Lénárd rajzai. Az olmtüzi foglyok arcképsorozata*. Sajtó alá rendezte Simon V. Péter. Budapest, 1988.
- Batthyány Lajos gróf főbenjáró pöre. A szövegeket válogatta, gondozta, a jegyzeteket készítette és a bevezető tanulmányt írta Urbán Aladár. Budapest, 1991.
- Bona Gábor: *A szabadságharc fegyveres ereje*. In: A szabadságharc katonai története. Szerkesztette Bona Gábor. Budapest, 1998.
- Bona Gábor: *Századosok az 1848/49. évi szabadságharcban*. I–II. kötet. Budapest, 2008.
- Bona Gábor: *Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban*. 3. átdolgozott, javított és bővített kiadás. Budapest, 2000.
- Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848–1867*. II. Abteilung. Das Ministerium Schwarzenberg. Band 1. 5. Dezember 1848 – 7. Jänner 1850. Bearbeitet und eingeleitet von Thomas Kletečka. Wien, 2002.
- Duschek Ferenc: *Állásom és cselekedeteim rövid áttekintése 1848 márciusától 1849 augusztusáig*. In: Szószék és csatatér. Politikusi visszaemlékezések és naplók 1848–49-ből. Sajtó alá rendezte Hermann Róbert. Budapest, 2000, 233–276. p., 479–498. p.
- Egervári Ödön: *Magyar királyi honvéd törzstisztek albuma*. Pest, 1870.
- Fábiánné Kiss Erzsébet: *Duschek Ferencnek az 1848–1849-i működéséről az osztrák bíróság számára írt összefoglalója (1850)*. Levéltári Közlemények, 1980–1981.
- Fáncsy József: *Az ellenforradalmi rendszer megszilárdítására tett kísérletek Baranyában 1849–1850*. In: Baranyai Helytörténetírás. Szerkesztette Szita László. Pécs, 1973, 131–162. p.
- Fleisz János: *Szacsvay Imre*. In: Vértanúk könyve. A magyar forradalom és szabadságharc mártírjai 1848–1854. Szerkesztette Hermann Róbert. Budapest, 2007, 261. p.
- Fónagy Zoltán: *Perényi Zsigmond báró*. In: Vértanúk könyve. A magyar forradalom és szabadságharc mártírjai 1848–1854. Szerkesztette Hermann Róbert. Budapest, 2007, 267–268. p.
- Füzes Miklós: *Batthyány Kázmér felségárulási pere*. Honismeret, 1980/4., 35–38. p.
- Gelich Rikárd: *Magyarország függetlenségi harca 1848–49-ben*. I–III. kötet. Budapest, é. n.
- Gyűjteménye a Magyarország számára kibocsátott Legfelsőbb Manifestumok és Szózatoknak, valamint a cs. kir. hadsereg főparancsnokai által Magyarországon kiadott hirdetményeknek*. Buda, 1849.
- Hermann Róbert: *A megtorlás 1849–1859*. In: V. és VI. Honvéd Emléknep Makón. A szabadságharc 150. évfordulója 1998–1999. Szerkesztette Halmágyi Pál. A Makói Múzeum Füzetei 95. Makó, 2000, 46–67. p.
- Hermann Róbert: *A miniszterelnök és a kormánybiztos: Batthyány Lajos és Csányi László*. In: Pártvezér, miniszterelnök, vértanú. Tudományos emlékülés a 200 éve született Batthyány Lajos

- miniszterelnök tiszteletére. Zalaegerszeg, 2007. szeptember 12. Szerkesztette Molnár András. Budapest–Zalaegerszeg, 2008, 158–161. p.
- Hermann Róbert: *Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc vértanúi – október 6.* Iskolai Emléknepok. Budapest, 2000.
- Hermann Róbert: *Az 1849–1850. évi kivégzések.* AETAS, 2000/1–2. 82–131. p.
- Hermann Róbert: *Csernyus Emmánuel.* In: Vértanúk könyve. A magyar forradalom és szabadságharc mártírjai 1848–1854. Szerkesztette Hermann Róbert. Budapest, 2007, 262–264. p.
- Hermann Róbert: *I. Ferenc József és a megtorlás.* Budapest, 2009.
- Hermann Róbert: *Gruber Fülöp honvédszázados, a szabadságharc vértanúja.* Hadtörténelmi Közlemények, 2007/3.
- Hermann Róbert: *Jeszenák János báró.* In: Vértanúk könyve. A magyar forradalom és szabadságharc mártírjai 1848–1854. Szerkesztette Hermann Róbert. Budapest, 2007, 242–245. p.
- Hermann Róbert: *Megtorlás az 1848–49-es forradalom és szabadságharc után.* Budapest, 1999.
- Hermann Róbert: *Megtorlás Heves és Külső-Szolnok vármegyében 1849–1851.* In: Mátrai tanulmányok. Szerkesztette Horváth László. Gyöngyös, 1995, 121–160. p.
- Hermann Róbert: *Petőcz György.* In: Vértanúk könyve. A magyar forradalom és szabadságharc mártírjai 1848–1854. Szerkesztette Hermann Róbert. Budapest, 2007, 151–153. p.
- Hermann Róbert: *Újabb adatok a Batthyány Lajos elleni felségárulási perhez.* In: Csorba László – Erdődy Gábor – Gerő András – Hermann Róbert – Molnár András – Urbán Aladár – Varga János: Batthyány Lajos emlékezete. Szombathely, 2000, 99–122. p.
- Hermann Róbert: *Zalaiak a cs. kir. hadbíróóság előtt. Az 1849–1850. évi megtorlás Zala megyében.* In: Degré Alajos emlékezete. Tudományos emlékülés. Zalaegerszeg, 2009. május 14. Szerkesztette Molnár András. Budapest–Zalaegerszeg, 2010, 149–232. p.
- Hermann Róbert: *Zala követe, Szentgrót képviselője. Deák Ferenc az 1848. évi rendi és az 1848. évi népképviselői országgyűlésen.* In: Zala követe, Pest képviselője. Deák Ferenc országgyűlési tevékenysége 1833–1873. Szerkesztette Molnár András. Zalai Gyűjtemény 59. Zalaegerszeg, 2004, 91–185. p.
- Horváth Attila: *Gróf Batthyány Lajos koncepciók pere.* In: Pártvezér, miniszterelnök, vértanú. Tudományos emlékülés a 200 éve született Batthyány Lajos miniszterelnök tiszteletére. Zalaegerszeg, 2007. szeptember 12. Szerkesztette Molnár András. Budapest–Zalaegerszeg, 2008, 213–226. p.
- Horváth Mihály: *Magyarország függetlenségi harcának története 1848 és 1849-ben.* I–III. kötet. 2. kiadás. Budapest, é. n.
- Kaczian Gyula: *Magyar vértanúk könyve.* Budapest, 1906.
- Kumlik Emil: *A szabadságharc pozsonyi vértanúi.* Szerkesztette, a függelék anyagát gyűjtötte, a névmutatót és az utószót írta Koncsol László. Pozsony, 1998.
- Mezey Barna: *Az 1849. évi megtorlások történetéhez.* In: A magyar polgári átalakulás alkotmányos forradalma. Jogtörténészek 1848-ról. Szerkesztette Vörös Imre. Bibliotheca Iuridica Miscellanea 2. [Budapest, 2001.] 323–338. p.
- Németújvári gróf Batthyány Lajos első magyar miniszterelnök főbenjáró pöre. I–II. kötet. Írta, az iratokat összegyűjtötte és szerkesztette dr. Károlyi Árpád. Budapest, 1932.
- Pap Dénes: *Okmánytár Magyarország függetlenségi harcának történetéhez 1848–1849.* I–II. kötet, Pest, 1869.
- Rákóczi Katalin: *Rómer Flóris hadbíróági pere.* Arrabona, 11. Győr, 1970, 317–325. p.
- Sarlós Béla: *Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc büntetőjoga.* Budapest, 1959.
- Spira György: *A pestiek Petőfi és Haynau között.* Budapest, 1998.
- Steier Lajos: *Haynau és Paskievics. A szabadságharc revideált története.* IV. rész. Budapest, é. n. II. kötet.
- Szávay Gyula: *Győr. Monografia a város jelenkoráról a történelmi idők érintésével.* I. kötet. Győr, 1896. (Unicus)

- Szerencsés Károly: „Az ítélet: halál”. *Magyar miniszterelnökök a bíróság előtt*. Batthyány Lajos, Bárdossy László, Imrédy Béla, Szálasi Ferenc, Sztójay Döme, Nagy Imre. Budapest, 2002, 55–57, 73–76, 92–117. p.
- Tóth Sándor: *A szabadságharcot követő megtorlás Szabolcs megyében*. Szabolcs-Szatmár-Bereg Szemle, 1999/3., 339–362. p.
- Urbán Aladár: *Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöksége, fogsága és halála*. Budapest, 2007.
- Urbán Aladár: *Batthyány Lajos miniszterelnöksége, fogsága és halála*. In: Batthyány Lajos gróf első magyar miniszterelnök emlékezete. „...minden hazám javára, ami csekély erőmből kitelik”. Szerkesztette Körmöczy Katalin. Budapest, 1998, 159–169. p.
- Urbán Aladár: *Batthyány Lajosné visszaemlékezései férje fogságára és halálára*. Századok, 1981/3.
- Urbán Aladár: *Gróf Batthyány Lajos. Magyarország első alkotmányos kormányfője*. Budapest, 2007.
- Urbán Aladár: *Gróf Batthyány Lajos põre – a diszkreditáló vádpont*. Századok, 2007/3., 613–633. p.
- Vértanúk könyve. A magyar forradalom és szabadságharc mártírjai 1848–1854*. Szerkesztette Hermann Róbert. Budapest, 2007.
- Von der Revolution zur Reaktion. Quellen zur Militärgeschichte der ungarischen Revolution 1848–49*. Bearbeitet von Róbert Hermann, Thomas Kletečka, Elisabeth Gmoser und Ferenc Lenkefi. Herausgegeben von Christoph Tepperberg und Jolán Szijj. Wien–Budapest, 2005.
- Zakar Péter: „Átkozottak legyenek, akik a magyar szabadság elnyomására törekednek...” *Haynau mezőhegyesi áldozata: Gonczeczky János*. Hadtörténelmi Közlemények, 1999/4. 785–799. p.
- Zakar Péter: *Haynau egyházi áldozatai*. Aetas, 2000/1–2., 62–81. p.

Batthyány Lajos gróf – a magyar Egmont

A MINISZTERELNÖKI KINEVEZÉSTŐL
A HADBÍRÓSÁGI ÍTÉLETIG

Batthyány Lajos gróf első felelős miniszterelnökünk és kormánya a kezdetektől tapasztalta a bécsi udvar és az osztrák kormány ellenséges magatartását, azt a törekvést, hogy nehezítsék az áprilisi törvények szerinti kormányzást. Amikor pedig 1848 augusztusában ezen törvények egy részének a feladását követelték, és az alkotmányos kormányzás lehetetlenné vált, a miniszterelnök és kormánya lemondott.

1848 december végén Batthyány önként vállalta a részvételt az országot megtámadó császári-királyi hadsereg fővezéréhez, Windisch-Grätz herceghez küldött fegyverszünetet kérő delegációban. Amikor parlamenti tevékenysége megszűnt, és visszatért Pestre, január 8-án a fővárost elfoglaló császári haderő főparancsnoka letartóztatta. Az alábbiakban fő vonalakban az osztrák–magyar ellentétek kialakulását és a fogságba esett volt miniszterelnök elleni hadbírószági eljárás lefolytatását igyekszem bemutatni.

Ellentétek Bécs és Budapest között

A hivatalba lépő Batthyány-kormánynak kezdetben sikerült mérsékelnie a bécsi kormányzati körök magatartását két olyan kérdésben, amely a későbbiek során meghatározó súllyal szerepelt a miniszterelnök elleni vádpontok között. Az egyik ilyen kérdés a horvátokhoz való viszony kezelése, a másik a haderő kérdése volt.

A horvát kérdés

A betöltetlen horvát báni méltóságba a bécsi kormánykörök március 23-án kinevezték Josip Jellačić határőr ezredest. A hivatalát elfoglaló bán nem törődve a történelmi horvát–magyar kapcsolatokkal, nem jelentkezett István főhercegnél, a magyar nádornál, amit már az első, április 12-én tartott minisztertanácson is kifogásoltak. A kormány április 20-án latin nyelvű levélben Pestre hívta Jellačićot a közös feladatok megbeszélésére. A horvát elszakadási törekvésekről értesülve a

minisztertanács május 1-jén Bécsbe küldte Batthyányt, hogy tegyen kísérletet a kapcsolatok helyreállítására. A miniszterelnök tárgyalásainak eredményeként május 6-án megszületett a Jellačićhoz intézett királyi kézirat, amely arra utasította a bánt, hogy engedelmeskedjék a felelős magyar minisztérium rendeleteinek. Jellačić május 15-én a nádorhoz intézett hosszú latin nyelvű levelében bizonygatta a császár iránti hűségét, és magyarázta intézkedéseinek indokoltságát.

A kérdés rendezése érdekében a minisztertanács döntése alapján a nádor május végén az Innsbruckba menekült udvarhoz utazott. Ennek eredményeként május 29-én az uralkodó levélben szólította fel Batthyányt és Jellačićot, hogy jelenjenek meg az udvarnál. Batthyány június 6-án meg is érkezett, de Jellačić kimentette magát arra hivatkozva, hogy június 5-én nyílik meg az általa összehívott tartományi gyűlés. Batthyány június 10-ig várakozott, majd kieszközölt két királyi kéziratot, amelyek – ha a bán nem érkezik meg – felmentik őt minden polgári és katonai tisztségéből. Batthyány 12-én elhagyta Innsbruckot, s mivel addig a királyi parancs ellenére Jellačić nem jelent ott meg, június 15-én intézkedett, hogy a bécsi lapokban publikálják az uralkodói kéziratokat. A késve érkezett bán és a horvát tartományi gyűlés küldöttségét Ferenc Károly főherceg és felesége, Zsófia kitüntető kedvességgel fogadta. Batthyány azon lépése, hogy a manifesztumokat közzététette, jogos felháborodásból fakadt (hogy tudniillik ő engedelmeskedett a királyi parancsnak, a bán azonban nem), de meggondolatlan lépés volt. Herceg Esterházy Pál külügyminiszter amint értesült a történetekről, június 21-én arra figyelmeztette a miniszterelnököt, hogy a horvátok fegyverrel fognak ellenállni, s „akár hazánk határait is átléphetik”. Június 29-én pedig az osztrák kormány kollektív jegyzéket intézett a magyar kormányhoz, amelyben egy esetleges horvát–magyar polgárháborúban „a kötelező semlegességet” is felmondhatja.

Az utolsó megbékéltetési kísérletet János főherceg (a király *alteregója*) szervezte. Július végén Bécsbe hívta Batthyányt és Jellačićot, ahol július 28-án lezajlott a találkozó. Kiegyezésről azonban nem lehetett szó, mert az első horvát követelés az volt, hogy a pénz- és hadügyek a központi osztrák kormányhoz kerüljenek. Ezt követően az uralkodó szeptember 4-én „visszahelyezte” hivatalába Jellačićot, aki egyébként a publikált manifesztumok ellenére folyamatosan ellátta hivatalát. Ekkor a horvát haderő már felkészült a támadásra, és szeptember 11-én átlépte a Drávát.

A hadsereg ügye

Az országban állomásozó császári–királyi katonaság kérdésében Pozsonyban, az utolsó rendi országgyűlésen nem született egyértelmű rendezés. Mivel a hivatalba lépő kormány azt tapasztalta, hogy a budai főhadparancsnokság változatlanul rendelkezik a hadsereget érintő kérdésekben, intézkedni kellett e tekintetben. Batthyány mint helyettes hadügyminiszter április 17-én rendeletet intézett a hazai főhadparancsnokságokhoz (Budán, Temesvárott, Péterváradon és Zágrábban – Erdéllyel még nem történt meg az unió). Meghagyta a vezérlő tábornokoknak, hogy a továbbiakban a törvény értelmében parancsokat és rendeleteket „kirekesztőleg”

a magyar minisztériumtól fogadjanak csak el. A bécsi udvar szinte azonnal reagált a miniszterelnök lépésére. Április 28-án a király levélben értesítette István nádort, hogy a magyar kormány csak a bécsi magyar Kancellária, a budai Helytartótanács és a Kamara hatáskörét vette át, de a királynak a hadsereg feletti rendelkezési joga változatlan maradt. A bécsi válasz magyarázata az, hogy az áprilisi törvények tételiesen nem érintették a hadsereg kérdését. A III. törvénycikk 6. §-a csak az említett hivatalokat sorolja fel, s a továbbiakban „minden polgári, egyházi, kincstári és általában minden honvédelmi tárgyak”-ról szól, vagyis a kényes kérdésben a kompromisszumos megoldás nem nyilatkozott a katonai főhivatalokról, a főhadparancsnokságokról.

A helyzet rendezésére Batthyány május eleji bécsi útja során került sor. A király május 7-én kéziratot intézett a négy főhadparancsnokhoz, és közölte velük, hogy a magyar katonaság a jövőben „minden kiadandó parancsokat és rendeleteket” az illetékes magyar minisztériumtól kap. Egyidejűleg arra utasította gróf Latour osztrák hadügyminisztert, hogy az egész hadsereget érintő rendelkezésekről lépjen kapcsolatba a magyar hadügyminiszterrel.

Május 15-én jutott a kormány tudomására, hogy Karlócán (tehát a katonai határőrvidéken) a szerb nemzeti kongresszusra Szerbiából fegyveres önkéntesek érkeznek. Batthyány azonnal utasította a hadügyminisztériumot ideiglenesen vezető Ottinger vezérőrnagyot, hogy rendelje el a déli várak „hadi lábra állítását”, vagyis a háborús készenlétet. Az aznap este tartott minisztertanács döntést hozott egy Szegednél felállítandó katonai táborról is, számolva az esetleges komoly szerb fenyegetésekkel, s elhatározták egy tízezer főből álló önkéntes nemzetőri sereg toborzását. Ez lett később a honvédség, amelynek felszerelésével és ellátásával, mint a törvény értelmében szervezett nemzetőrség felállítását is intéző Batthyány foglalkozott. A döntés azért volt nagy jelentőségű, mert ősszel az újoncokból honvédszászlóaljakat szerveztek.

Május 19-ére a kormány megbizonyosodott arról, hogy a király a május 16-i újabb bécsi forradalom miatt titokban Innsbruckba szökött, ezért azonnal döntöttek az országgyűlés összehívásáról, amelynek elsődleges feladata lesz a honvédelem kérdésével foglalkozni. Elrendelték a választásokat, s az országgyűlés kezdetének július 2-át jelölték ki. Fontos kérdés volt, hogy az uralkodót sikerül-e megnyerni, hogy a szokás szerint ő nyissa meg azt. Ha ugyanis erre sor kerülne, az a magyar felet erősítené a horvát–magyar ellentéték ügyében. Május végén V. Ferdinánd bizonytalan ígéretet tett arra, hogy Budára fog jönni. Június 29-én a nádor Innsbruckban határozott ígéretet szeretett volna kapni arra vonatkozóan, hogyha a király mégsem jönne el az országgyűlés megnyitására, úgy Ferenc Károly főherceg vagy fia, Ferenc József nyissa meg azt. Végül egyik sem valósult meg arra való hivatkozással, hogy Ferenc Károly támogatására az önállótlan uralkodónak van szüksége, Ferenc József pedig „hideglelést” kapott, s 8-10 napig ágyban fekvő beteg. (Az országgyűlés megnyitásáig – amit akkor már július 5-ére módosítottak – mindössze 6 nap volt hátra.) Egyértelművé vált tehát, hogy az

udvar nem akar főherceget küldeni az országgyűlés elnökének, így István főherceg nádorra esett a választás, aki egyben megkapta a születő törvények szentesítésének jogát is.

Az első népképviselői országgyűlés jelszava lett: „A haza veszélyben!” Az alakulás formáságai után július 11-én elhangzott Kossuth híres „megajánlási beszéde”, amely 200 ezer főnyi haderő kiállítását és 42 millió forint megajánlását irányozta elő. Ennek közfelkiáltással történt jóváhagyása után Mészáros Lázár hadügyminiszter megkapta a felhatalmazást, hogy dolgozzon ki egy tervezetet 40 ezer főnyi újonkvóta kiállításáról. Mészáros július 20-án benyújtotta ezt, s az országgyűlés bizottsága hamarosan elkészítette a módosító javaslatokat. A vita azonban több ok miatt csak augusztus 16-án kezdődött el. A hadügyminiszter tervezete a meglévő hadsereg keretei között tervezte a fejlesztést, az ellenzék kizárólag „magyar lábra” kívánta a sereget állítani. Hosszú vita után augusztus 24-én született meg a kompromisszum: az országban állomásozó serezek 3. zászlóaljait kiegészítik, s a többi újoncból honvédszászlóaljakat szerveznek. A javaslatot 226 : 117 arányban, vagyis a teljesen „magyar lábra” állított sereget akaró ellenzék erős tiltakozása mellett fogadták el. A törvény szövege augusztus 26-ára készült el, s ezt követően két nap alatt Kossuth elfogadtatta a képviselőházzal a költségvetési javaslatot. Augusztus 28-án este Batthyány és Deák Ferenc Bécsbe utaztak, hogy elnyerjék a két törvény szentesítését. (A nádor szentesítési jogát ugyanis augusztus 14-én, amikor a király visszatért Bécsbe, visszavonták.)

Szeptember: a kormányválság hónapja

A két miniszter bécsi útjának várható kudarcát sejtette, hogy az osztrák kormány emlékiratát, amelyben úgy foglaltak állást, hogy az uralkodónak nem volt joga szentesíteni az áprilisi törvényeket, augusztus 31-i dátummal megküldték a nádornak, ugyanakkor a Bécsben tartózkodó Batthyányval és Deákkal nem közölték azt. (A nádor szeptember 3-án ismertette a Pesten lévő miniszterekkel.) Szeptember 4-én a király visszahelyezte hivatalába Jellačić horvát bánt, s ez a hír másnap a bécsi lapokban is megjelent. Szeptember 5-én Esterházy Pál külügyminiszter benyújtotta lemondását az uralkodónak. A herceg a júniusi memorandumok publikálása után gyakorlatilag visszavonult, de most a végleges lemondás mellett döntött.

Batthyány és Deák szeptember 28-án késő este történt gyors elutazásáról a főváros lakossága másnap értesült. A közvélemény úgy reagált, hogy a miniszterek az államadósság egy részének elvállalásával fognak visszatérni. Ebben a feszült légkörben folyt a Kossuth által szervezett szabadcsapat toborzása. Szervezkedett az Egyenlőségi Társulat is, s azt tervezte, hogy „egyenlőségi ezredet” állít fel, mert a miniszterek küldetése bizonyosan kudarccal jár, és szükség lesz a baloldal számára megbízható rendfenntartó erőre.

Batthyány és Deák Bécsben valóban nem értek el semmit, érdemben nem is tárgyaltak velük. Szeptember 10-én este tértek vissza a fővárosba az országgyűlés küldöttségével együtt, amely még szeptember 5-én utazott fel a császárvárosba. A küldöttség a kihallgatáson semmitmondó választ kapott arra a kérésre, hogy az uralkodó szentesítse a törvényeket.

Batthyány értesült arról, hogy útjuk sikertelensége esetén Pesten zavargás törhet ki, ezért megérkezésükkor azonnal intézkedett, hogy a katonaságot lak-tanyaikban helyezték készenlétbe. Az utcákon katonai őrzékek cirkáltak. A kormány, látva azt, hogy az alkotmány szerinti tevékenysége lehetetlenné vált, még aznap este döntött a lemondásról, s ezt másnap, szeptember 11-én délelőtt Batthyány bejelentette az országgyűlésen. Amikor arra kérték, tartsa meg hivatalát, arra való hivatkozással utasította ezt vissza, hogy nem volt biztosítva a kormány tagjai között az összhang. Érzékelve a képviselők és az utca hangulatát, javasolta, hogy bízzák Kossuthra a kormányt. Kossuth ezt elvállalta, s azonnal javaslatokat terjesztett elő: szükségesnek tartotta a nem szentesített törvények végrehajtását, 5 forintos bankjegyek kibocsátását és az újoncozás megkezdését. Egyben javasolta, tegyék lehetővé, hogy a sorkatonák átállhassanak a honvédszászlóaljához, illetve az önkéntesekhez.

István főherceg nádor azonban nem járult hozzá Kossuth miniszterelnöki megbízatásához. Batthyány szeptember 12-én az országgyűlésen bejelentette, hogy a nádor ismét őt bízta meg kormányalakítással, de közölte azt is, feltételként szabta, hogy az uralkodó állítsa meg Jellačićot, aki szeptember 11-én seregével már átlépte a Drávát. A megbízott miniszterelnök azonnal a legkülönbözőbb védelmi intézkedéseket hozta: Komárom várába megbízható magyar sorkatonaságot küldött, kijelölte az új honvédszászlóaljak hadfogadási helyeit, és elrendelte a dunántúli megyék tömeges felkelését az ellenség ellen.

Csányi László, a Dráva-vonal királyi biztosa szeptember 15-én azt jelentette Batthyánynak, hogy gróf Teleki Ádám vezérőrnagy, a sereg parancsnoka – értesülve arról, hogy a kormány lemondott – nem hajlandó Jellačić ellen harcolni, „mivel őt vele egy eskü köti”. Batthyány az országgyűlés esti ülésén beszámolt a helyzetről, s azt javasolta – a jelek szerint előzetes megbeszélés után –, hogy István nádort kérjék fel, álljon ő a sereg élére. A nádor azzal a feltétellel vállalta a feladatot, hogy az országgyűlés maradjon „a törvényes úton és formák között”. A megbízatást nem azért vállalta, hogy szembeszálljon az előnyomuló horvátokkal, hanem hogy az országgyűlés felhatalmazásával lehetősége nyíljon „a békés kiegyenlítésre”, s ragaszkodott ahhoz is, hogy ilyen értelmű megbízólevelet kapjon. A főherceg szeptember 17-én Veszprémbe utazott, Batthyány pedig megbízható seregre alakulatokat és nemzetőri zászlóaljakat vezényelt erre a gyülekezési pontra, ahová a Balaton északi oldalán visszavonuló drávai magyar sereg is haladt.

A király szeptember 15-én a nádornak adott válaszában tudomásul vette Batthyány ideiglenes miniszterelnöki megbízatását, de minisztertársainak ismerete

nélkül nem erősítette meg hivatalában. (Bécsben természetesen attól tartottak, hogy Kossuth ismét bekerülhet a kormányba.) Batthyány az uralkodó döntéséről szeptember 16-án értesült, s a bécsi bizalmatlanság miatt az országgyűlés esti ülésén bejelentette, hogy „megszűnt” miniszterelnök lenni. Beszédét követően először az ellenzék vezetője, Nyáry Pál, majd Madarász László is kérte a gróft, hogy tartsa meg hivatalát. Batthyány válaszában kiemelte, úgy érzi, hogy sem a királynak, sem a háznak nincs bizalma iránta. Ezt követően Kossuth is felszólalt és kijelentette: az udvar kelepcét állított Batthyánnak, ezért ő is arra kérte, hogy ne lépjen vissza. Batthyány engedett a képviselők által is támogatott felkérésnek, s megígérte, hogy meg fogja akadályozni az ellenség továbbvonulását, és védeni fogja a fővárost. Utasította a bácskai táborban tartózkodó Mészáros Lázár hadügyminisztert, hogy foglalja el a Ferenc-csatorna túlsó partján lévő Szenttamásnál elsáncolt szerb tábort. Siker esetén ott ugyanis jelentős erők szabadulhatnak fel, s azokat a horvátok ellen gyülekező sereghez lehet küldeni. Szeptember 21-én azonban ez a támadás – amely már a harmadik volt időrendben – kudarcba fulladt az ágyúkkal jelentősen megerősített szenttamási sáncok ellen.

Szeptember 21-én a nádor értesítette Batthyányt, hogy aznap a Balatonon egy gőzösön találkozik Jellačićsal. Az előzetes megállapodásnak megfelelően a Kisfaludy gőzös a szemesi partokhoz közeledett, s csónakot küldtek a bánért. A hajó, mint semleges hely volt a megbeszélés helyéül kijelölve, de természetesen nemzeti lobogó alatt közlekedett. Jellačićot azonban tisztikara megakadályozta, hogy beszálljon a csónakba. A tisztek fellépését minden bizonnyal előre megszervezték, mert így látszatra nem a bán tagadta meg a találkozót a császári-királyi főherceggel. A nádor a történetekből levonta a tanulságot: Jellačić ezt a sértést csak úgy merhette megtenni, ha fegyveres fellépése mögött az udvar támogatása áll, ezért még az éjjel titokban elhagyta a tábort, és Budára távozott.

Szeptember 23-án reggel Batthyány levelet kapott, amelyben a nádor közölte vele, hogy Bécsbe megy, s megpróbál személyesen közbenjárni a konfliktus megoldása érdekében. S ha ez nem sikerül, lemond hivataláról. Szeptember 27-én egy futár hozta meg a nádor lemondó levelét, és azt az értesítést, hogy a király Lamberg Ferenc altábornagyot nevezte ki az országban lévő *minden* fegyveres erő főparancsnokának. A miniszterelnök ezt a kinevezést segítségnek vélte, s abban bízott, hogy Lamberg megállítja az előnyomuló horvátokat. Közölte a képviselők-ből alakult Honvédelmi Bizottmánnyal, hogy a martonvásári táborba utazik, és ellenjegyzí a kinevezést. A baloldali képviselők azonban nem bíztak sem Lambergben, sem Batthyányban. Madarász László visszahívta az alföldi toborzókörúton lévő Kossuthot, és 27-én este a ház rendkívüli ülésén törvénytelennek nyilvánították Lamberg küldetését, és minden katonai és polgári szervnek megtiltották a vele való együttműködést.

A sietve kinyomtatott határozatot 28-án reggel már az utcán kifüggesztett plakátokon lehetett olvasni. A főváros lakossága joggal gondolhatott arra, hogy a ki-

rályi biztos katonasággal érkezik, Lamberg azonban csak Melczér ezredes, a néhány napja lemondott és Bécsbe távozott hadügyi államtitkár, továbbá segédtisztje és inasa kíséretében érkezett a budai várba két kocsival 28-án déltájban. A Fortuna fogadóban civilbe öltözött, és bérkocsin Pestre hajtatott gróf Majláth György országbíróhoz, hogy átadja kinevezését a helytartói hivatalra. Majláth a dokumentum átvételét visszautasította, mert ezt a hivatalt a 1848 tavaszán a törvény megszüntette. Lamberg ekkor kocsit rendelt, és visszaindult Budára. Közben elterjedt megérkezésének híre, és az utcákon fegyveres csoportok keresték. A hajóhídon felismerték, kirángatták a kocsiból, és kegyetlenül meggyilkolták.

Batthyány a táborban még aznap este megkapta Kossuth, Nyáry Pál, valamint Patay József és Sembery Imre levelét. Ebben beszámoltak az eseményekről, s arra kérték, hogy a rendkívüli helyzetben tartsa meg hivatalát. A történetek után azonban Batthyány ezt nem vállalhatta, de még az éjjel átment Jellačić táborába, hogy rábeszélje, ne vonuljon Buda ellen. A bán ezt elutasította, mivel már minden előkészület megtörtént a másnapi ütközetre. Batthyány ekkor azonnal Bécsbe indult, ahol beadta lemondását, s egyidejűleg értesítette erről az országgyűlést is, közölve, hogy lemond képviselői mandátumáról is. (A kettős lemondást egy ideig nem hozták nyilvánosságra.)

A lemondástól a fogságba esésig

Batthyány úgy utazott Bécsbe, hogy útba ejtette ikervári kastélyát, ahol megbeszélte feleségével, hogy lemondása után Svájcba költöznék. Amikor tehát lemondását elfogadták, futár útján Bécsbe hívta családját, október 5-éig azonban sem a felesége nem érkezett meg, sem a futár nem tért vissza. Ekkor késő éjszaka kocsit fogadott, mert nyugtalanzkodott, hogy semmi értesítést nem kapott. Sopront elhagyva Ikervár felé haladva találkozott a családjával. A felesége késlekedése indokolt volt, mert három gyerekkel és személyzettel kellett az emigrációra felkészülnie. Sopronba visszatérve itt értesültek a bécsi október 6-i forradalomról és Latour hadügyminiszter haláláról, így a zavaros helyzet miatt lemondtak az utazásról.

Ikervárott kapta a hírt, hogy a Győrből Bécs felé vonuló Jellačić Mosonmagyaróvárról Sopron és Vas megyén keresztül Stájerországba küldte fegyelmetlen népfelkelőit. Október 11-én Batthyány Hegyfalunál csatlakozott a Vas megyei önkéntes nemzetőrök táborához. Amikor 12-én a gyülekezőhelyre indult, néhány száz lépést megtéve lova megbokrosodott, s levetette lovasát, akinek jobb csuklója megsérült. Így a volt miniszterelnök, mint önkéntes, nem vett részt a császári zászlók alatt vonuló horvát csapatok elleni akcióban.

Hegyfalun lábadozott, amikor baráti levelet kapott Bezerédj István tolnai képviselőtől. Bezerédj arra figyelmeztette, hogy a Marczius Tizenötödike című lapban

keményen bírálják, mert nem lehet tudni, mit csinál. Batthyány erre október 14-én levelet diktált, melyben beszámolt a Pestről való távozása óta történetekről, s barátját felhatalmazta, hogy levelét – a magántermészetű közlésektől eltekintve – közölheti a sajtóban. Ez a Kosssuth Hírlapjában meg is történt, benne azzal a mondattal, hogy „roncsolt karjában” érez elég erőt, hogy „a hazánkat dúló ellenséggel” szembe tudjon szállni.

A hegyfalun kelt levél nyilvánosságra kerülése után a képviselőház hivatalosan közölte, hogy Batthyány lemondott mandátumáról. Ennek hírére a Vas megyei sárvári kerületben december 6-án újraválasztották. Pázmándy Dénes házelnök 13-án jelentette be, hogy megérkezett a gróf megbízólevele. Ezekben a napokban Batthyány már Pesten tartózkodott, s a kaszinóban s más nyilvános helyeken sem rejtette véka alá véleményét, miszerint az osztrák fősereggel el kellene kerülni az összeütközést. Madarász László rendőrsége figyeltette is a volt miniszterelnököt, s ennek szerepe volt abban, hogy az igazoló bizottság csak december 30-án jelentette be, hogy megválasztása törvényes volt. Batthyány tehát igazolt képviselőként csak december 30-án jelenhetett meg az országgyűlésen.

December 31-én az esti órákban a két ház együttes ülésén jelentette be Kossuth, hogy a katonai helyzet súlyosbodása miatt a kormány (a Honvédelmi Bizottmány) és az országgyűlés Debrecenbe költözik. A hozzászólások során felmerült, hogy az osztrák sereg fővezéréhez delegációt kellene küldeni, hogy „az ország szabadságának, becsületének és jólétének alapján” fegyverszünetet vagy akár békét eszközöljön ki. Az indítványt Batthyány az első pillanattól támogatta, így a választmány tagjai sorába jelölték őt is. Perényi Zsigmond, a felsőház alelnöke (később maga is a győztesek bosszújának áldozata) „néhány körülményeknél fogva” Batthyány „megkímélését” javasolta. A gróf önérzetesen válaszolt, s kijelentette: a haza szabadságának ügyében sem fáradságot, sem félelmet nem ismer. Így a kiküldött választmánynak Majláth György országbíró, Majláth Antal gróf, Lonovics József egri érsek és Deák Ferenc mellett tagja lett ő is.

A választmány 1849. január 1-jén indult útnak, s 5-én Bicskén Batthyány Kázmér kastélyában találták meg a császári főparancsnokot. A herceg a küldöttséget csak mint magánembereket volt hajlandó fogadni – Batthyányt úgy sem. Feltétel nélküli megadást követelt, s nem engedélyezte, hogy a küldöttség tovább utazzon Bécsbe a császárhoz. (December 2-a óta a trónon Ferenc József ült, akit a magyar országgyűlés nem ismert el magyar királynak.) A választmányt a katonai helyzet miatt Windisch-Grätz január 8-áig visszatartotta, s ekkor dzsidásokkal kísérette őket Budára, ahol szabadon engedték őket. Batthyány azonnal átkelt Pestre, s mert lakását osztrák tisztek foglalták el, a közeli Károlyi palotába ment. Mivel parlamenti mentessége már megszűnt, pár órán belül elfogták, Budára szállították, s a volt Helytartótanács egyik épületében szoros őrizet alatt tartották.

Felmerül a kérdés, miért vállalta Batthyány ezt a személyes biztonságára nézve veszélyes megbízatást. Jogosan tételezhetjük fel, hogy egyrészt felelősnek tartotta

magát az osztrák–magyar ellentétek kiéleződésért, másrészt a fenyegető katonai katasztrófa előtt a kockázat ismeretében is vállalta a békeküldöttséget. 1849 februárjában, amikor Debrecenben ismertté vált, hogy a volt miniszterelnököt hadbíróság elé állították, Jókai így írt róla: „A jelleme tette őt fogollyá.”

A hadbíróági eljárás és az ítélet

A Batthyány elleni hadbíróági eljárás iratai sokáig nem voltak ismertek, azokat 1849 novemberében Haynau Bécsbe küldte, és Schwarzenberg miniszterelnök az udvari és állami levéltárba titkos letétként helyeztette el. 1918-ban, amikor az osztrák császárság megszűnt, a GLB jelölésű testes csomagról kiderült, hogy az Graf Louis Batthyány felségárulási perének iratait tartalmazza. Az anyag egyik volt kollégája közvetítésével a neves történétíró Károlyi Árpádhoz került, aki korábban maga is vezetője volt ennek a levéltárnak. Károlyi többéves kutatással feltárta az események hátterét, a Batthyány-kormány tevékenységével összefüggő kérdéseket, és 1932-ben két kötetben publikálta a pör történetéről írott hatalmas tanulmányát, illetve a pör iratait.

1849-ben a budai központi katonai bíróság a Batthyány elleni eljárást Leuzendorf hadbíró századosra bízta. A vizsgálat kezdetén a gróffal két dolgot közöltek, ami nehezítette helyzetét. Nem helyezhető szabadlábra, s Deák Ferenc, volt minisztertársa nem nyújthat neki jogi segítséget, másrészt nem hivatkozhat védekezésében István főherceg nádorra, mint igazoló tanúra, mert annak személye az 1848. évi III. törvénycikk 2. §-a értelmében sérthetetlen.

Az eljárás során a kihallgatások Budán február 11-e és március 26-a között folytak. A jegyzőkönyvekből megállapítható, hogy a légkör nem volt ellenséges, Batthyány ekkor még nem vádlott, csak gyanúsított volt. A hadbíró az egyes kérdésekre adott válaszait nem szakította félbe, s a grófnak lehetősége volt nyilatkozni például kormányzati elveiről is. A kihallgatások március végén azért maradtak félbe, mert a hadbíró Bécsbe utazott, hogy a hallottak és a felmerült gyanúk alapján a volt bécsi magyar külügyminisztérium levéltárában kutasson. Egyes kérdések kapcsán szüksége volt az osztrák minisztertanács irataira is, erre Schwarzenberg miniszterelnöktől kapott engedélyt. A személyes találkozás alkalmával kaphatta meg Leuzendorf azt az utasítást, hogy e fontos ügyben szigorú ítéletet kell hozni, amelyet „a császári kegy” fog majd enyhíteni.

Amikor a tavaszi ellentámadás következtében a magyar csapatok Pesthez közeledtek, Batthyányt és fogolytársait április 23-án fogatokon Laibach várába szállították, ahol nem folytatták a kihallgatásokat. Július 26-án a gróft Pozsonyba vitték, de a város katonai parancsnoka a Komáromot védő magyar csapatok sikeres kitöréseitől tartva szeptember 12-én éjszaka elrendelte, hogy vonaton Olmützbe szállítsák.

Olmützben augusztus 16-a és 22-e között folytatták a kihallgatásokat, amikor a hadbíró számára már világos volt, hogy milyen kérdésekben lehetséges elma-

rasztaló ítéletet hozni. (Nem tudjuk, hogy a hadbíró tudott-e már ekkor a világo-si fegyverletételről.) Leuzendorf itt már keményen, vádlóként viselkedett, gyakran félbeszakította a gróf vallomását. Batthyány számára a hosszú szünet után újramezgett kihallgatásokból és a hadbíró magatartásából világos volt, hogy pöre a végéhez közeledik. A jegyzőkönyv is rögzítette, hogy a vádlott „feleletei rendkívül ziláltak és összefüggéstelenek voltak”.

Az osztrák katonai büntető perrendtartás értelmében a vizsgálatot vezető, illetve a vádat előadó hadbírónak sajátos, kettős szerepe volt. Mielőtt az ítéletet megfogalmazta volna, tájékoztatnia kellett a hadbíroság tagjait a vád egyes pontjairól, mégpedig úgy, hogy a vádat, valamint azzal szemben a vádlott mentségét is ismer-teti. (Ez a vádat képviselő ügyész és a védőügyvéd szerepét egyesítette egy személy-ben.) Ennek az eljárásnak a szabályszerű formája az úgynevezett *Votum informativum* volt, amelyet a hadbíró írásban olvasott fel a bíróság jogilag nyilván nem egyformán képzett tagjainak. Ez a peres eljárás tételeinek összefoglalása és egyben büntetési javaslat is volt.

A hadbíró szóbeli előterjesztésében az alábbiak rendjében állította össze a volt miniszterelnök elleni vádakát.

Magyar bankjegyek kibocsátása királyi jóváhagyás nélkül. A hadbíró nem fogadta el Batthyány érvelését, hogy kormánya üres kincstárat vett át, és az intézkedés a pénzügyi szükséghelyzet következménye volt. A hadbíró szerint a bankjegykibo-csátás a király felségjogait sértette meg.

Újoncállítás megkezdése királyi szentesítés nélkül. Az országot horvát támadás fenyegette, a miniszterelnöknek kötelessége volt a védelmet megszerveznie – érvelt Batthyány. A hadbíró ekkor is a megsértett királyi felségjogokra hivatkozott.

Kapcsolatfelvétel külső hatalmakkal. A vád mögött a kormánynak a nádorral egyet-értésben történt lépése állt. Amikor Frankfurtban a német államok kezdeménye-zésére létrejött a frankfurti alkotmányozó gyűlés, a kormánynak számolnia kellett azzal a következménnyel, hogy az egységes Németországnak része lesz Ausztria is. A fejlemények megfigyelésére május 14-én küldötteket indítottak a helyszínre. A hadbíró szerint a lépés mögött a teljesen független Magyarország megteremtése volt a cél. (A „külső hatalom” megnevezés sajátságos, mivel a rövid életű frankfur-ti nemzetgyűlés nem hozott létre az európai hatalmak által elismert államot.)

Ellenállás a horvát bánnal szemben. Batthyány joggal hivatkozott arra, hogy Jellačić visszahelyezése hivatalába nem jelentett egyben támadási parancsot. A hadbíró elfogadta ezt az érvelést, és a vádat ejtette.

A horvátokkal való nézeteltérések rendezésének elmulasztása. A hadbíró különbö-ző legfelsőbb utasításokra és az osztrák kormány június 29-i figyelmeztető jegy-zékére hivatkozott. Vádolta Batthyányt, hogy ezeket figyelmen kívül hagyta, és határozottan arra törekedett, hogy „az áprilisi törvények engedményeit” fenn-tartsa. (Vagyis hogy nem engedett a követelésnek, miszerint a pénz- és hadügye-ket ismét Bécsben intézzék. Ez maga is felségárulásnak minősült.)

A cs. kir. csapatok megvesztegetése, hogy álljanak át a honvédekhez. A folyamat Kossuth szeptember 12-i előterjesztését követően kezdődött el, s ennek kibontakozását Batthyány – a Ház tiltakozása ellenére – parancsban tiltotta meg. Ennek nyoma volt a sajtóban, így a hadbíró ezt a vádat is visszavonta.

Uralkodói rendeletek ellenjegyzésének megtagadása. Batthyány ellen az a rosszindulatú vád fogalmazódott meg, hogy szándékosan hagyta el Pestet, hogy ne kelljen ellenjegyeznie a Lamberg által hozott királyi kéziratokat Majláth György országbíró helytartói kinevezéséről és a képviselőház felosztatásáról. (A királyi kéziratokat a halott Lamberg tárcájában találták.) Batthyány ezzel szemben kifejtette, hogy az áprilisi törvények megszüntették a Helytartótanácsot, a képviselőházat pedig a költségvetés elfogadása előtt nem lehetett felosztatni. A hadbíró elfogadta az érvelést, és ejtette a vádat.

A magyar kormány gyakori törvényellenes intézkedései, amelyek a birodalmi had-, pénz- és kereskedelmi ügyeket sértették. A hadbíró érvelése szerint a kormány „a bécsi minisztérium tiltakozása ellenére olyan intézkedéseket hozott, amelyek az osztrák kormányra nézve nyilvánvalóan igen nagy veszélyt jelentettek, és a kormányzat teljes megbénulását célozták”. Batthyány hiába védekezett azzal, hogy minden miniszter a maga tárcájáért volt felelős. A hadbíró szerint a miniszterelnöknek határozott intézkedéseket kellett volna hoznia, illetve lehetővé tennie István főherceg nádor beavatkozását.

Részvétele az október 6-i bécsi forradalom előidézésében. Az aljas vád alapja két bécsi szállodapincér volt, akik szerint az osztrák kormányt kritizáló egyik radikális bécsi újságíró többször felkereste a szállodában a leköszönt magyar miniszterelnököt. Szerintük a gróf gyanús körülmények között a forradalom előestéjén sietve hagyta el a császárvárost. A konstruált vádat kiegészítette, hogy a bécsi magyar külügyminisztérium levéltárában megtalálták Batthyánynak a szeptemberi válságos napokban Pulszky Ferenc államtitkárnak küldött felhatalmazását. Ebben azzal bízta meg, hogyha Bécsben a Magyarország iránti szimpátia elnyeréséhez szükség lenne pár ezer forintra, azt vegye fel a magyar kormány bankárától. Mindehhez Rohonczy Ignác királyi biztos, maga is Batthyány ellensége, szállított két hamis tanút, akik a grófot október 6-án Sopronban állítólag hallották megnyilatkozni. Széchenyi Pál gróf azt állította, hogy október 6-án reggel a volt miniszterelnök kijelentette, miszerint Bécsben összecsapások lesznek, és vér fog folyni. Wallis gróf szerint pedig Batthyány a következőket mondta: „Tudod, hogy az a bitang Latour gróf már lóg, így dolgaink is jobban állnak Magyarországon.” Batthyány hiába tiltakozott a hamis tanúk és az eljárás során felmerült egyéb vádak ellen, Leuzendorf bizonyítottan tekintette részvételét „a bécsi eseményekkel összefüggésben”.

Népfelkelés szervezése és részvétel a cs. kir. csapatok elleni harcban. Batthyány október 11-én csatlakozott Vas megyében a Vidos József által vezetett önkéntes nemzetőri csapathoz, amelyet még az ő miniszterelnöksége idején szerveztek. Balesete miatt azonban harci cselekményben nem vett részt. Amikor 1832-ben

kilépett a császári-királyi hadseregből, nyilatkozatában kötelezte magát, hogy „uralkodója ellenségeit” nem fogja támogatni. A császári zászlók alatt vonuló horvátok ellen tervezett fellépése, a hadbíró értelmezése szerint, tiszti kötelezettségének megszegését jelentette.

Nyílt levél, melyben felkelésre és az uralkodó elleni lázadásra szólít fel. Ennek ürügye a Bezerédj Istvánhoz október 14-én Hegyfaluból intézett levél, amely a sajtóban is megjelent. Ennek azon kitételét, hogy sérülten is részt vesz az ellenség elleni harcban, tekintette a hadbíró felkelésre és lázadásra szólító felhívásnak.

Visszatérés az uralkodó által feloszlattott országgyűlésre. Október 3-i manifesztumában az uralkodó valóban feloszlatta az országgyűlést, ez a lépés azonban törvénytelen volt. Láttuk, hogy lemondásának hírére Batthyányt Sárváron újra-választották, és december 30-án mint igazolt képviselő foglalhatta el helyét az országgyűlésben. A hadbíró nem fogadta el Batthyány érvelését, hogy „a mérsékeltek segítségével” remélte, hogy elérhet valamit, s „az országgyűlést visszavezetheti a törvényesség útjára”. A legjobb végcél sem igazolhatja az olyan tett elkövetését – érvelt a hadbíró –, amelyet a törvények mint bűncselekményt határoznak meg.

A hadbíró a fentiek ismertetése után Batthyányt kilenc vádpontban bűnösnek találta, és augusztus 30-án előterjesztette súlyosan igazságtalan ítéletét: felségárulás büntette miatt kötél általi halál, valamint minden ingó és ingatlan vagyonának elkobzása. Az ítéletet a hadbíróság mind a tizenhárom tagja egyhangúan megszavazta.

Ugyanezen a napon, 1849. augusztus 30-án a hadbíró előterjesztette a jól megindokolt kegyelmi (büntetésenyhítési) kérvényt, amely szerint Batthyány a vonatkozó rendelkezések értelmében *a lázadás részvevőjének*, nem pedig felségárulónak minősült volna. A hadbíró a kérvényben azzal érvelt, hogy az nem a rosszul értelmezett emberszeretetből, „hanem egy igazságos és a bűn mértékével arányos büntetés utáni vágyból fakad”. Befejezésül hozzátette, hogy a hadbíróság minden egyes tagja egyértelműen, „a legcsekélyebb befolyásoltatás nélkül” folyamodott az elítélt számára kegyelemért (ti. a fellebbviteli bírósághoz, amely elé azonban nem került a kérelem). Károlyi Árpád, a pör történetének feldolgozója joggal állapíthatta meg, hogy egy pályakezdő hadbíró egy ilyen meggyőzően indokolt kérelmet csak akkor fogalmazhatott meg, ha értésére adták, szigorú ítéletet várnak, amelyet „a császári kegy” majd enyhíteni fog.

Az ítélet Haynau tábornakszernagy, a legyőzött ország teljhatalmú ura elé került, aki azt Komárom kapitulációja után, október 3-án az Ácsnál lévő főhadiszállásán megerősítette, és Pestre küldte. Helyettesének, Liechtenstein altábornagynak meghagyta, hogy az ítéletet október 6-án, Latour halálának évfordulóján kell végrehajtani.

A pesti Újépületben raboskodó Batthyáynak október 5-én reggel hirdették ki az ítéletet. Felesége hamarosan értesült róla, s végül engedélyt kapott, hogy rövid időre meglátogathassa siralomházban lévő férjét. Egy kis tört vitt magával, amit

az asszonyt felkísérő tisztt és a foglár jelenléte ellenére oda tudott csúsztatni férjének. A gróf ezzel éjjel, takarója alatt súlyos sebet ejtett a nyakán anélkül, hogy az ágy mellett ülő foglár vagy az ágy végén őrt álló katona bármit észrevett volna. Batthyány így elkerülte a megszégyenítő kötél általi halált. Október 6-án az esti órákban az Újépület délkeleti külső falánál agyonlőtték.

*

Károlyi Árpád munkájában a részletek ismeretében a történeteket „premeditált politikai gyilkosságnak” minősítette, vagyis hogy az ítélet már kész volt a vizsgálat megkezdése előtt. Ismertette az udvari körök és Schwarzenberg miniszterelnök bosszúvágyát, azt, hogy mennyire gyűlölték Batthyányt. Ferenc Józsefet, a fiatal császárt azonban felmentette, nem tartotta felelősnek az első alkotmányos magyar miniszterelnök haláláért. Herrmann Róbert a bécsi levéltárakban végzett kutatásai alapján azonban bebizonyította, hogy Ferenc József végig figyelemmel kísérte a fejleményeket, és maga is felelős a megtorlások kegyetlenségéért.

■ FÜGGELÉK

Batthyány Lajos gróf ítéletlevele

Ítélet, melyet a magas hadsereg főparancsnokság f. é. január 16-án kelt J/27. sz. a magas cs. kir. katonai fellebbviteli és büntető törvényszék ez év június 22-én 5527. sz. alatti rendelete nyomán, valamint a tekintetes olmtützi várparancsnokság utasítására összeült és felesküdtött teljes haditörvényszék egyhangúan hozott meg.

Batthyány Lajos grófról, aki Pozsonyban született, negyvenéves, katolikus, nős, a tényálladék törvényeknek megfelelő összeállítása során részben beismerése, részben az egybevágó körülmények alapján bizonyítást nyert, hogy korábbi minőségében, mint Őfelsége által kinevezett magyar miniszterelnök oly határozatokat hozott, léptetett életbe vagy életbe léptetésüket engedélyezte, melyek Magyarországnak a márciusi törvényekben biztosított kormányzati önállóságát messze túllépték, s Magyarország és a cs. kir. örökös tartományok közötti, a Pragmatica Sanctio által meghatározott törvényes szövetséget lazították, a kormány megdöntésére és Magyarország teljes elszakítására irányuló törekvéseket erősítették és támogatták, ezáltal tehát mind saját tetteivel, mind azzal, hogy az államkormány erőszakos megváltoztatásának igen fenyegető veszélyét sem akadályozta meg, mi több, előidézte és még fokozta is, mégpedig azzal, hogy bankjegyet bocsátott ki a legfelsőbb jóváhagyás nélkül és újonozott, valamint külföldi udvaroknál önkényesen létesített képviselőket, nem tett eleget annak a legfelsőbb utasításnak, mely szerint a horvát ügy bonyolalmait időben simítsa el, továbbá a had-, a pénz- és kereskedelmi ügyekben meghozott számos bomlasztó intézkedéshez való hozzájárulásával.

Részben beismerés alapján, részben pedig a körülmények egybeesésével bizonyítást nyert, hogy Batthyány Lajos gróf Pulszky egykori helyettes államtitkárt múlt év szept-

tember 17-én Pesten kelt rendeletében „Magyarország és a magyar nemzet iránti ellenszenv Bécsben való megnyerése céljából” néhány ezer forint kifizetésére hatalmazta fel, s az efféle pénzáttalásokkal biztosított összegeket részben felhasználták a rövidesen bekövetkezett bécsi katasztrófakor; majd pedig lemondását, s a múlt év október 3-i legfelsőbb manifesztum megjelenését követően beállt a felkelőkhöz, bár ott a továbbiakban nem tevékenykedett, s egy nyílt levéllel az egész országot ura és királya elleni fegyveres felkelésre szólította fel, végül, amikor múlt év decemberében elfogadta képviselővé való megválasztását és visszatért az Őfelsége által már jó ideje feloszlott országgyűlésbe, a felforgató pártot erősítette és a forradalmat támogatta.

Batthyány Lajos gróf ezért felségárulás miatt az 5. hadicikk és a Mária Terézia-féle büntető törvényszéki perrendtartás 61. cikkének 1. paragrafusa, valamint a fent említett két manifesztum alapján, s a magas hadsereg-főparancsnokság ez év július 1-i proklamációjának 25. paragrafusa szellemében – a lázadás által okozott károk pótlásaként bárhoz található ingó és ingatlan vagyonának elvesztése mellett – kötél általi halálra ítéendő.

Olmütz, 1849. augusztus 30.

Pöck Lovag vezérőrnagy
Ludwig Leuzendorf százados, vizsgálóbíró

Az iraton Haynau saját kezével: Kihirdetni és végrehajtani.

Haynau
táborszernagy

Az ítéletlevél hátlapján: Kihirdetve 1849. október 5-én reggel fél kilenckor.

Kanzler
százados, hadbíró

Ez alatt a következő följegyzés ugyancsak Kanzlertől: Az elítélt megbetegedése miatt őexcellenciája báró Kempen altábornagy katonai kerületi parancsnok szóbeli parancsára az ítélet 1849. október 6-án este 6 órakor lőpor és golyó által végrehajtva.

Kanzler
százados, hadbíró

Az eredeti ítéletlevél hátlapján még a következő 1849. augusztus 30-ról származó följegyzés is olvasható Leuzendorf kezeírásával: *Kegyelmi kérvény csatolva.*

Leuzendorf

(Közli Batthyány Lajos gróf főbenjáró pöre. A szövegeket válogatta, gondozta, a jegyzeteket készítette és a bevezető tanulmányt írta Urbán Aladár. Budapest, 1991. 358–359.)

Batthyány Lajos gróf búcsúlevele feleségéhez, Zichy Antóniához

Pest, október 5-e este ½ 10 órakor

Drága Nőm!

Hiába reménykedtünk az emberségesség utolsó szikrájában, amikor azt véltük, hogy még egyszer látjuk egymást, ezt is megtagadták Tőled; és ezért ezekben a sorokban ismétlem meg Neked mélyen átértzett kifejezését forró hálámnak és tiszta szerelmed minden kincse iránti csodálatomnak, amelyet megérdemelni sohasem tudtam; és oly igaz, mint az, hogy a halál küszöbénél állok, hogy csupán ennek a bűnnek a tudata az, amit a sírba magammal viszek. Istennek még örömet és kárpótlást kell adnia Neked, te Angyal, és ha akad férfi, aki méltó a te szívedre, ó! Akkor az önfeláldozásnak Rád oly jellemző túlzásával ne taszítsd el őt magadtól.

Elnézéssel és szerelmünk első éveire gondolva emlékezzél rám. A gyermekeket áldd meg és csókold meg az én nevemben, ne szégyelljék, nem kell szégyellniük atyjukat, az én halálomnak a gyalázata előbb vagy utóbb azokra hull vissza, akik engem igazságtalanul és hálátlanul meggyilkoltak. Ebben az ünnepélyes órában megesküszöm, hogy a király és a monarchia elleni árulásnak soha egyetlen gondolata nem férközött lelkemhez, és hogy a hazához nem kevésbé hű voltam; ugyan ki hiszi el ezt most! És ezért halok meg; a törvény, a király esküje volt vezérfonalam, és sem jobbról, sem balról nem hagytam, hogy visszaéljenek velem. Viam meam persecutus sum [A magam útját jártam], ezért ölnek meg engem.

Ennyit a gyalázatos politikáról a Te vigasztalásodra, ámbár erre nincs szükséged, hiszen egyedül csak Te voltál az, aki mindig bízott bennem. Hagyd el ezt az országot a gyerekek kedvéért; az ő jövőjük csírájában volna megfertőzve. A Te vagyondod elég lesz nekik; jobb egy szegény sors, mint alamizsna azoknak a kezéből, akik őket árvákká tették.

Az én szeretett szegény, jó nővérem! Menj mindjárt hozzá. Kölcsönösen szükségetek lesz egymásra, és bizonytalán támogatjátok egymást. Szegény kis Jancsimat figyelmedbe ajánlom, feltétlenül gondoskodjál róla, megszolgálja őt körülöttem.

Azt a gonosz gyalázatot, melyet ezek nekem szántak, remélem, elkerülöm, erre a célra már régóta egy mentőeszközt hordok magamnál! És még egyszer egy búcsúcsókot. Isten Veled! Úgy halok meg, hogy csak a Te képed van a szívemben, a Te neved az ajkamon! Viszontlátásra!

Lajosod

(Közli Batthyány Lajos gróf főbenjáró pöre. A szövegeket válogatta, gondozta, a jegyzeteket készítette és a bevezető tanulmányt írta Urbán Aladár. Budapest, 1991. 382–383. p.)

■ FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS IRODALOM

- Batthyány Lajos gróf főbenjáró pöre.* A szövegeket válogatta, gondozta, a jegyzeteket készítette és a bevezető tanulmányt írta Urbán Aladár. Budapest, 1991.
- Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöki, hadügyi és nemzetőri iratai.* I–II. kötet. A dokumentumokat válogatta, a jegyzeteket készítette, az előszót írta Urbán Aladár. Budapest, 1999.
- Hermann Róbert: *I. Ferenc József és a megtorlás.* Budapest, 2009.
- Németújvári gróf Batthyány Lajos első magyar miniszterelnök főbenjáró pöre.* I–II. kötet. Írta, az iratokat összegyűjtötte és szerkesztette dr. Károlyi Árpád. Budapest, 1932.
- Urbán Aladár: *Batthyány Lajosné visszaemlékezései férje fogságára és halálára.* Századok, 1981/3.
- Urbán Aladár: *Gróf Batthyány Lajos emlékezete.* Aetas, 2000/1–2.
- Urbán Aladár: *Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöksége, fogsága és halála.* Budapest, 2007.
- Urbán Aladár: *Vizsgálat gróf Batthyány Lajos öngyilkossági kísérlete ügyében.* Hadtörténelmi Közlemények, 2007/3.

Csány László

PÁRTVEZÉR, KORMÁNYBIZTOS, MINISZTER

„Nem szerénységtelenség, hanem öntudat az, mi velem mondatja, hogy életemnek legfőbb törekvése honunk boldogítása volt, de számot vetvén magammal, erőmhöz mérve tűztem ki a pályát, melyen azt eszközölni igyekeztem, s e pálya megým határa közé szorított tér vala. [...] A helyet, melyet a végzés számomra kijelölt, szilárd akarattal törekedtem minden jutalom és haszonkeresés nélkül betölteni” – e szavakkal jellemezte reformkori pályafutását Csány László, a zalai szabadelvű ellenzék pártvezére, az 1848–49-es forradalom és szabadságharc kormánybiztosa, minisztere és vértanúja.

Csány László a Zala megyei Alsócsányban született 1790-ben, nagy múltú, egykor rangos tisztségeket viselő középirtokos nemesi familiában. Apja Csány Bernát táblabíró, anyja Bessenyei Anna volt, ő maga pedig a család negyedik gyermekeként jött a világra. Születésének pontos dátumát nem ismerjük, mert a község anyakönyvei 1806-ban elégttek. Csány László a szombathelyi gimnázium, majd a szombathelyi és a zágrábi líceum elvégzése után 1808-tól a győri királyi akadémián tanult. Jogásznak készült, ám miután a napóleoni háború Magyarországot is elérte, pályát módosított. A győri királyi jogakadémia elvégzését követően 1810 nyaratól kadétként szolgált a 9. (Frimont) huszárezredben, majd 1813 augusztusában az 5. (Szárd király) huszárezredbe került alhadnagyként. Négy hónappal később egy Észak-Itáliában vívott ütközetben súlyosan megsebesült, bajtársa mentette ki a csataterrről. Sérüléséből felépülve 1815-ben – Széchenyi István gróf bajtársaként – részt vett a Joachim Murat ellen vívott nápolyi hadjáratban. 1818-ban főhadnagyi rangját megtartva lépett ki a hadseregből, hazatért Zalába, majd a családi birtokán gazdálkodott.

Csány magánélete nem alakult szerencsésen: háborús sérülései élete végéig kínozták, sokat betegeskedett, és gyógykezelései, valamint gazdasági nehézségei miatt hatalmas adósságokat halmozott fel. A javainak értékét és mintegy 1000 forintra becsült éves jövedelmét meghaladó mértékű, 44 000 forintnyi adósságitól 1843 októberében szabadult meg, amikor adósságainak átvállalása, valamint 1200 forintos életjáradék fejében unokaöccsének, Csány Eleknek adta át közel 700 holdas birtokát, melynek a legnagyobb része erdő és legelő volt.

Az ifjú Csány László – a zalai szájhagyomány szerint – szerelmes volt Deák Ferenc nővérébe, Klárába, akivel állítólag el is jegyezték egymást, Csány tartós távolléte (vagy a féltékenység?) azonban véget vetett a fiatalok kapcsolatának. Deák Klára hamarosan férjhez ment Oszterhueber Józsefhez, Csány azonban sohasem házasodott meg, élete végéig agglegény maradt. A család hiányát a rokoni és baráti családok körében igyekezett pótolni. Nővérét, Csány Zsuzsannát egykori katonatársa s parancsnoka, Püspöky János vette el, és Csány szinte sajátjaként szerette a fiukat, Gráciánt. Kustányi birtokszomszédja és barátja, Schmidegg József gróf halála után annak özvegyét, Pethő Máriát, és fiát, Kálmánt gyámolította, önzetlen odaadással gondoskodva szereteteiről.

A magas, szikár, tüzes szemű Csány gyors észjárású, heves, lobbanékony vérmérsékletű, temperamentumos férfi volt, nem riadt vissza az embert próbáló feladatokról és a konfliktusokról. Nem a személyes becsvágy vagy hiúság hajtotta, hanem az önzetlen, szinte önfeláldozó hazaszeretet, a közügyek iránti felelősség-, illetve kötelességérzet ösztönözte a politikai szerepvállalásra. A kortársak nyílt, egyenes, szókimondó embernek ismerték, és szinte kivétel nélkül kiemelkedően tiszta, becsületes jellemként tisztelték.

Csány László Zala vármegyei közéleti pályafutása 1823-ban, az úgynevezett „rendi ellenállás” idején kezdődött. Ő is azok közé tartozott, akik szembe fordultak a Magyarországot rendeleti úton kormányzó bécsi abszolutizmussal, megtagadták a törvényhozás hozzájárulása nélkül elrendelt adófizetést és katonai újoncoságot. Fizetéssel járó hivatal, megyei tisztséget sohasem vállalt, csupán táblabíróvá nevezték ki, azonban így is a legbefolyásosabb személyiségek között tartották számon vármegyéjében. Befolyását különösen a megyei tisztújítások során érvényesítette, mestere volt a választási kortesfogásoknak. Csány az 1830-as évek elején, a „rendszeres bizottsági munkálatok” (konzervatív szellemű, átfogó országgyűlési törvényjavaslatok) Zala megyei felülvizsgálata során lépett túl a rendi-szérméi politikán. Tagja volt az országos operátumokat véleményező megyei bizottságnak, amelynek munkájában meghatározó szerepet játszott a még csupán 28. életévében járó, tiszteletbeli tiszti alügyészként tevékenykedő Deák Ferenc, aki Csány birtokszomszédja volt, és már az 1820-as évek végén a barátai közé tartozott. Deák a *Zala vármegyének az országos kiküldöttségnek rendszeres munkáira tett észrevételei* című, számos szabadelvű reformjavaslatot tartalmazó munka kidolgozásával vívta ki a zalai ellenzék befolyásos hangadói, köztük Csány László elismerését és tiszteletét. Csány ettől kezdve tekintette Deák Ferencet a zalai ellenzék szellemi vezetőjének. Deák liberális reformpolitikáját támogatta Zala vármegye közgyűlésein, és az ellenzék operatív pártvezéréként (mintegy „kampányfőnökként”) Deák, valamint elvbarátai támogatása érdekében mozgósította a zalai nemeseket az országgyűlési követválasztások és a megyei tisztújítások során.

Széll Kálmánné, Vörösmarty Ilona feljegyzései szerint Deák később, idősebb korában így idézte fel gyámleánya előtt Csány László alakját: „Eszes ember, bár

voltak néha gondolatai, melyekből nem lehetett őt kimozdítani; tiszta szándékú, becsületes jellem. A jó szomszéd. Meghitt barátom volt [...], s alig volt nap, míg Csányban lakott, hogy át ne jött volna Kehidára.” Csány később így emlékezett vissza Deákkal való politikai együttműködésének kezdetére: „1833. évben, a nagy emlékezetű Deák Antalnak leköszönése a követségről, új követválasztást tőn szükségessé, és nem volt a két felekezetből senki, aki látszólag a követségre vágyott volna. Mi már akkor is szellemi felsőbbbségénél fogva Deák Ferencet óhajtottuk követünknek, és ebbe az ellenfél is ellenzés nélkül beleegyezett; s így masszák nélkül, mintegy 300 jelenvoltak közakaratóval és osztatlan bizodalával, Deák Ferenc követnek megválasztatott; és miután senki nem találkozott, aki ellene szólott volna a fölkiáltásból nyilvánult közakaratra, az akkor már fönnálló konzervatív utasításokkal Deák a követséget elfogadta, melyeket végre az országgyűlés folyama alatt, sokszor meglepő korteskedési fogásokkal sikerült csak az idő irányához átváltoztatni.”

Miközben az 1833 áprilisában Zala vármegye országgyűlési követévé választott Deák Ferenc az ellenzék egyik meghatározó személyiségévé vált az 1836-ig tartó pozsonyi diétán, Csány szónokként és kortesvezérként egyaránt Deák hátszágát igyekezett biztosítani a zalai megyegyűléseken. Amikor a kormányzat 1835-től kezdődően a legveszélyesebbnek ítélt ellenzékiek perbe fogásával kívánta elejét venni a liberális eszmék terjedésének, Deák lett – előbb az országgyűlésen, majd megyéje közgyűlésein – a szólásszabadság korlátozása és a törvénytelen politikai perek elleni országos tiltakozás egyik vezéralakja. Mivel a kormányzat Deákot nem tudta perbe fogni (a Kossuth Lajos letartóztatásakor lefoglalt levelei alapján), a zalai ellenzék megfélemlítése és Deák elhallgattatása érdekében a helyi opposíció másík, hevesebb hangadója, Csány László perbe fogására tettek kísérletet.

Az uralkodó iránti hűtlenség vagy felségsértés vádjával indított eljárások alapjául (pontosabban ürügyül) általában az ellenzéki politikusok nyilvánosan elhangzott, kormányt bíráló beszédei, kijelentései szolgáltak. Így történt ez Csány esetében is, aki több alkalommal vezérszónokként lépett fel Zala vármegye közgyűlésein, és élesen bírálta a kormányzatot a szólásszabadság megsértése, valamint az ellenzéki vezetők ellen indított politikai perek miatt.

A hűtlenséggel, illetve felségsértéssel gyanúsított Csány László elleni eljárást a Zala vármegye 1837. szeptember 25-én kezdődött közgyűléséről beszámoló titkosrendőri jelentések alapján az uralkodó, V. Ferdinánd rendelte el 1837. október 17-én. A következő napon kezdődött, és 1838. május 22-én lezárt vizsgálatot a kancellár, Pálffy Fidélgóf utasítására Feyes Antal, a királyi jogügyek igazgatója irányította. 1837 decemberétől 1838 februárjáig négy megyében, Baranyában, Somogyban, Vasban és Zalában végeztek tanúkihallgatásokat, ám a húsz kihallgatott tanú közül csupán a baranyai Barich András táblabíró, uradalmi ügyész tett Csány Lászlóra nézve terhelő vallomást, a többiek tagadták, hogy a felségsértő kifejezések elhangzottak volna, ezért végül vádemelési javaslat nélkül zárult a vizsgálat. Az eljárás nem vezetett ugyan Csány perbe fogásához, közvetett

célját azonban elérte: több forrás is arról tanúskodik, hogy a zalai ellenzék egésze, és maga Deák is visszafogottabb, óvatosabb lett.

Csány 1839 tavaszán, a következő országgyűlésre készülve is Deák Ferenc követté választása, valamint a Deák által kidolgozott szabadelvű követutasítás elfogadása érdekében irányította a zalai liberálisok taktikáját és korteskedését. Törekvéseit siker koronázta, és Zala vármegye 1839. május 6-ai közgyűlésén közfelkiáltással választották országgyűlési követté Deákot, aki Pozsonyban az 1839–40. évi diéta vezéregyénisége lett, tevékenységével irányt szabott az eseményeknek. Az országgyűlés végül a deáki taktikát követve kötött kompromisszumot a kormányzattal, mely véget vetett az ellenzéki vezetők üldözésének, és a korábbiaknál szabadabb, szélesebb közéleti teret nyitott a szabadelvű reformerek számára.

Miközben Deák az országgyűlés végeztével, 1840 nyarán visszavonult megyéjébe, mivel továbbra is a politikai nyilvánosság hagyományos, rendi fórumait részesítette előnyben, majd 1841 novemberétől 1843 márciusáig Pesten tartózkodva, az országgyűlés által delegált országos választmány tagjaként oroszlánrészt vállalt az új büntetőkódex kidolgozásában, a börtönéből kiszabadult Kossuth Lajos átvette a kezdeményezést, és az 1841 januárjában induló Pesti Hírlap szerkesztésével a sajtót tette a liberális politika legnagyobb hatású fórumává. Hírlapjával Kossuth „tematizálta” a következő évek magyar közéletét, meghatározva a reformmozgalom céljait, a társadalomkritika legfontosabb kérdéseit, valamint a reformkövetelések fő irányait.

Az 1840-es évek elején Csány László is fokozatosan Kossuth hatása, illetve befolyása alá került. Egyre inkább Kossuthot, nem pedig Deákot tekintette a reformellenzék országos vezérének, és odaadó híve lett Kossuthnak, illetve a kossuthi radikalizmusnak. Csány nemcsak lelkes olvasója, hanem szerzője is volt a Pesti Hírlapnak. A lap 1842. szeptember 22-ei számának vezércikkében az elsők között figyelmeztette a közvéleményt az „illírizmus”, azaz a horvát nacionalista mozgalom magyarellenes céljaira és veszélyeire, és javaslatára ez ügyben Zala vármegye is feliratokat intézett az uralkodóhoz. Csány 1842/1843 telén – a Tolna megyei ellenzék példáját követve – az országban az elsők között szervezett Zalában a hazai ipart támogató Védegyletet. Az 1843. február 4-én, Zala vármegye hivatalos pártfogásával megalakított zalai Védegylet alelnöke Csány lett, az egylet tagjai pedig honi posztó és papír vásárlására kötelezték magukat.

Az érdekegyesítésre törekvő Kossuth 1842-ben azt javasolta, hogy a közteherviselés megvalósításának első lépéseként a nemesség is járuljon hozzá a vármegyék költségeinek fedezésére szolgáló háziadó fizetéséhez. Az elképzelést magáévá tette az országgyűlési választásra készülő zalai ellenzék is, Deák Ferenc pedig kijelentette, hogy csak akkor vállalja el a követséget, ha Zala megyében is megszavazzák a nemesi adófizetést. Csány László ekkor azt tanácsolta, hogy eltérve a korábbi szokástól, előbb egy szűkebb körű közgyűlésen tárgyalják meg a vármegye politikai alapelveit és céljait meghatározó országgyűlési követutasításokat,

majd ezek elfogadását követően, egy másik közgyűlésen kerüljön sor a nagyobb választói tömegeket vonzó követválasztásra. A zalai liberálisok jóváhagyták Csány javaslatát, és arra készültek, hogy a korteskedést mellőzve, viszonylag szűk körben, a hivatalviselő értelmiségiek befolyását érvényesítve próbálják elfogadtatni a nemesi adófizetést.

Csány nem tudhatta, hogy a kormány és a klérus képviselői 1843 tavaszán titkos értekezleteken állapodtak meg arról, miszerint a konzervatív országgyűlési többség biztosítása érdekében minden lehetséges eszközzel meg kell akadályozni a legveszélyesebbnek vélt ellenzéki vezetők (köztük elsősorban Deák Ferenc) követé választását és a liberális követutasítások elfogadását. A kormánypárti választási kampány költségeit Zala megyében Kopácsy József esztergomi érsek, Zichy Domokos gróf, veszprémi püspök és Bezeredy Miklós veszprémi kanonok biztosították, azok az egyházi vezetők, akik még az 1840-es évek elejének egyházügyi vitái során, elsősorban a vegyes házasságok megáldásának kérdésében éliesen szembekerültek a vallásszabadságot hirdető Deák Ferencsel, illetve a Deákot támogató, Csány László által vezetett zalai liberálisokkal. A katolikus klérus 1843 tavaszán jelentős összegekkel támogatta Zala megyében a Forintos György táblabíró vezette konzervatív politikai erők nemesi adófizetést ellenző agitációját. Csány kezdetben nem érzékelte a Forintos-párt szervezkedésében rejlő veszélyt, és amikor rájött, hogy nem fog beválni a korteskedést mellőző taktikája, már sem elegendő idő, sem pénz nem volt a szabadelvű tábor kellő mértékű mozgósítására.

Forintos György és társai mintegy 1600, adózás ellen felheccelt zalai kisnemest vezettek be 1843. április 4-én Zalaegerszegre, a megye országgyűlési követutasításait tárgyaló közgyűlésre. Az ingerült tömeg alig engedte szóhoz jutni az adófizetés igazságosságát és szükségességét indokolni próbáló liberális szónokokat, köztük Deákot, és leszavazta a háziadó elvállalását, valamint a követutasítás adófizetéssel összefüggő valamennyi követelését. Ezek után Deák Ferenc meg sem jelent az 1843. április 24-én tartott zalai követválasztáson, hanem levélben tudatta, hogy ilyen körülmények között, adott szavához híven, nem vállalhat követséget. Deák visszalépését követően senki más, arra érdemes és felszólított helyi politikus nem vállalta a követé jelölést. Május 22-én ismét megkísérelték a követválasztást, de ekkor sem akadt egyetlen személy sem, aki vállalta volna a képviselői megbízatást.

A következő hónapokban mind az országgyűlési ellenzék, mind pedig az országos közvélemény részéről nagy nyomás nehezedett Zalára, annak érdekében, hogy a vármegye válasszon országgyűlési követeket, és azok egyike Deák Ferenc legyen. Amikor e nyomásnak engedve, megállapodás született, hogy augusztus végén ismételten tárgyalás alá veszik a követutasítás vitatott és leszavazott pontjait, és csak azután kerül majd sor a követválasztásra, a Csány László vezette liberálisok nagyszabású korteskedésbe kezdtek a nemesi adófizetés megszavazása és Deák követé választása érdekében. 1843 júliusában és augusztusában rendkívül szervezett és intenzív, Zalában korábban sohasem látott méretű és költségű,

a konzervatívok korteskedését jelentősen felülmúló választási kampányt folytattak Csány irányításával. Már hetekkel az augusztus végi követválasztás előtt meggyeztette kisebb-nagyobb lakomákat és ivászatokat rendeztek a meggyőzendő köznemesek számára. A követválasztásra egybegyűlt, mintegy 3400-3500 főnyi, adózáspárti zalai nemest a választás előtti napon nagyszabású kortestáborban látták vendégül a megyeszékhellyel szomszédos Kaszaházán, és jelentős összegeket áldoztak a szavazókat lelkesítő látványos külsőségekre, így például cigányzenekarokra és díszes zászlókra is.

Zala vármegye 1843. augusztus 31-ei, az évben immár harmadik követválasztása alkalmával a zalai nemesség többsége ugyan megszavazta a háziadó fizetését, valamint az ezzel összefüggő más javaslatokat, majd közfelkiáltással követté választotta Deák Ferencet, Deák azonban, mérlegelve megválasztásának körülményeit és országgyűlési kilátásait, ismételten visszautasította a követi megbízatást. Miután a választásról hazatérő, egymással szembenálló pártfelekezetekhez tartozó kisnemesek között útközben több helyütt verekedés tört ki, melynek számos halálos áldozata lett, Deák semmiképpen sem kívánta elfogadni a vérrel szennyezett mandátumot. Deák teljesen magára maradt a szeptember 2-án folytatódó közgyűlésen, ahol hívei és támogatói, köztük Csány László, még erőszakoskodva, erkölcsi és érzelmi zsarolással sem tudták rávenni a követség elfogadására. Deák visszalépése súlyos válságot idézett elő a megválasztása érdekében óriási áldozatokat vállaló zalai liberálisok táborában. A legjobb barátai is csalódottan hagyták el, és hosszabb-rövidebb időre visszavonultak a vármegye közéletétől. Csány ekkor vált meg a birtokaitól, és Nagykanizsára, illetve átmenetileg Somogyba költözött.

A zalai szabadelvűek 1844 őszén, a Kossuth által megalakított Országos Védegylet mozgalom keretei közt szervezték újjá táborukat. A Védegylet létrejötté aktívabb szerepvállalásra ösztönözte a megyéjébe visszatérő Csány Lászlót is, aki 1844 végétől – Kossuthot követve – oroszlánrészt vállalt az Országos Védegylet zalai osztályainak szervezésében. Levelezett Kossuthal, támogatta a mozgalom célkitűzéseit a megyegyűléseken, Nagykanizsán védegyleti osztályt szervezett, és nevéhez fűződik a zalai védegyleti mozgalom legmaradandóbb eredménye, a nagykanizsai takarékpénztár alapítása is. Csány személyes példamutatása jelentősen hozzájárult, hogy az Országos Védegylet legtöbb, szám szerint 14 vidéki osztálya Zala megyében jött létre. A zalai liberálisok pártvezére ugyancsak Kossuth ösztönző példáját követte, amikor 1845 márciusában mintegy 220, zömében liberális zalai nemessel – köztük Deák Ferencsel – együtt önkéntes adófizetést vállalt.

Amikor a kormányzat 1845-ben adminisztrátorokat (főispáni helyetteseket) nevezett ki az ellenzék uralta megyékbe, Zalában egy viszonylag jóindulatú arisztokrata, Festetics Leó gróf kapta ezt a tisztséget. Mivel Csány nem a személyt, hanem a pozíciót nézte, a legkülönbözőbb módokon igyekezett megkeseríteni Festetics életét. 1845 nyaratól mind a megyegyűléseken, mind a kulisszák mögött szenvedélyesen agitált Zala vármegye kormánypárti főispáni helyettese, valamint

az adminisztrátori rendszer egészének (más megyékben elkövetett) törvényteleniségei, visszaélései ellen, egészen 1846 novemberéig.

Csány erényeit és közéleti érdemeit legádázabb politikai ellenfelei is kénytelenek voltak elismerni. A zalai adminisztrátor, Festetics Leó gróf így emlékezett rá: „Magánéletében teli értelemmel, teli becsületességgel, igazságos, megvesztegethetetlen bíró a jogi ügyekben, nagyszerű szónok, de politikai nézeteiben tekintet nélküli, rideg, megrendíthetetlenül ragaszkodó saját ellenzéki elveihez, meggyőződéséért életével áll jól, megközelíthetetlen mindenki számára, aki nem úgy gondolkodik, mint ő: Ausztria ellen, a kormány ellen!”

Csány 1845 őszétől közvetlenül bekapcsolódott az ellenzéki mozgalom országos szervezkedésébe. Az 1840-es évek második felében levelezésben állt más megyék szabadelvű politikusaival, köztük a radikális Perczel Mórral és Madarász Józseffel is. Részt vett az Ellenzéki Párt megalakulását és programadását előkészítő pesti tanácskozáson, így például 1845. november 18-án ott volt azon az ellenzéki értekezleten, amely elsőként mondta ki a programadás szükségességét. Csány 1846 decemberétől kezdve távol maradt Zala vármegye politikai életétől, 1847 januárjában viszont belépett a pesti Ellenzéki Körbe.

1848 márciusában gyámfia, Schmidegg Kálmán gróf anyagi ügyeit intézte Pesten, így önkéntelenül is szemtanúja és részese lett a forradalmi eseményeknek. Ott volt az Ellenzéki Kör ülésén, amely Kossuth március 3-i felirati javaslatáról értesülve kimondta egy programszerű nyilatkozat kiadásának szükségességét. Ezt a nyilatkozatot, a 12 pont első változatát március 13-án fogadták el. Március 14-én a Kör ülésében ő is amellett érvelt, hogy a nyilatkozat véglegesítésére ellenzéki értekezletet kell összehívni. A Kör radikális ifúsága azonban március 15-én keresztülhúzta Csány és elvbarátai számítását, amikor a pesti néptömegek mozgósításával adtak nyomatékot a 12 pont követeléseinek. Csány aznap délután, a pesti városházánál csatlakozott a forradalmi tömeghez, s igyekezett mérséklően hatni az eseményekre.

Három nappal később, március 18-án, a történelmi jelentőségű eseményektől fellelkesülve, boldogan írta egyik barátjának, Csillagh Lajos zalai alispánnak: „csuda művelteték itt, csuda, minőt menny és föld felmutatni nem tud. A nép kivívta jogait, forradalmi állapotban folytonosan sok ezren sűrögnek-forognak, és e tűzzel lángoló fiatalság, mi itt most sok ezerekből áll, fenn bírja tartani a békét [...]. Nincs földi kincs, mely felütné lelkületed szerencsáját; egész életem fő foglalkozása hazám jövője körül forgott, a legtöbbek még barátaim közül is ábrándozónak neveztek, és íme, bekövetkezett az óriási valóság: megérttem azt, mi lehetetlennek látszott [...]!”

Csányt március 17-én beválasztották a Közbátorsági Választmányba, s ettől kezdve főleg a pesti nemzetőrség szervezése körül kamatoztatta katonai tapasztalatait. Amikor Batthyány Lajos kijelölt miniszterelnök a fővárosba küldte a Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmányt (MOIB), ennek tagjai gyakran kértek tanácsot Csánytól, aki a továbbiakban minden erejét a forradalmi vívmányok, illetve az áprilisi tör-

vények védelmének szentelte. Április 10-én – Vas megye alispánjával, Széll Józseffel együtt – a MOIB-től kapta első megbízatását: feladata a nyugat-dunántúli parasztmozgalmak lecsillapítása és a zsidóellenes megmozdulások megfékezése volt.

Megbízatásuk eredetileg Vas, Zala, Veszprém és Sopron megyék, valamint Sopron, Kőszeg és Ruszt szabad királyi városok területére szólt, majd április 28-án Somogy megyét is hatóságuk alá rendelték. Noha a két biztos statáriális joggal rendelkezett, egyetlen halálos ítélet, egyetlen botlás sem kísérte működésüket, inkább a katonaság demonstratív felvonultatásával igyekeztek véget vetni a rendbontásoknak. Májusra sikerült elejét venni az antiszemita megnyilvánulásoknak, a paraszttok szántóföld-, legelő- és erdőfoglalásai azonban a katonai karhatalom alkalmazása ellenére is hosszú hónapokig elhúzódtak.

Csány mindezeknél súlyosabbnak ítélte a Horvátország részéről fenyegető külső veszélyt, amire már az 1840-es évek elejétől igyekezett ráirányítani a figyelmet, és jelentéseiben már május közepén arról győzködte a Batthyány-kormányt, hogy Jellačić várható betörését csak katonai erővel lehet megakadályozni. Erőfeszítései sikerrel jártak, és Szemere Bertalan belügyminiszter június 2-án őt bízta meg Zala, Somogy, Baranya és Tolna megyék, továbbá Pécs szabad királyi város királyi biztosaként a Dráva-vonal védelmének megszervezésével, valamint azzal a feladattal, hogy a Dráva-vonalán összevonandó 4000 főnyi sorkatonasággal és a rendelkezésére bocsátandó, 14 000 főnyi mozgósított megyei nemzetőrséggel tartsa figyelemmel a Horvátországban történeteket. A Dráva vonalán kialakítandó megfigyelő, illetve védőkordonhoz a későbbiek során Fejér, Vas, Sopron és Veszprém megyék nemzetőrségét is kimozdították.

A dunántúli megyék mozgóvá tett nemzetőrsege július és augusztus folyamán több váltásban érkezett a Dráva-vonalra, létszámuk július közepén mintegy 29 000 fő volt. Rajtuk kívül a császári-királyi seregbe négy zászlóalj, egy vértesezred, két század könnyűlovasság, hat huszárszázad, egy újonnan szervezett honvédszászlóalj, valamint négy tüzérüteg (összesen 24 löveggel) állomásozott a védvonalon. Rövidesen kiderült, hogy a legnagyobb gondot nem az elszállásolás és az ellátás megszervezése, hanem az idegen légénységű sorkatonaság, valamint az őket vezénylő császári királyi parancsnokok megbízhatatlansága jelent Csány számára.

A drávai őrvonal parancsnokává kinevezett Franz Ottinger vezérőrnagy – Csány ifjúkori katonatársa, akiben addig megbízott – augusztus elején megparancsolta a reguláris katonaságnak, hogy ha a horvátok betörnének a Muraközbe, ne tanúsítsanak ellenállást, hanem harc nélkül vonuljanak vissza. A tudta és beleegyezése nélkül kiadott parancs következtében Csány le akart mondani királyi biztosi tisztségéről, ám végül nem ő, hanem Ottinger távozott az őrvonal éléről. Csánynak nem volt sokkal több szerencséje az új főparancsnokkal, Teleki Ádámmal sem, aki szintén a harc nélküli visszavonulás mellett döntött, amikor szeptember 11-én a horvát csapatok benyomultak a Muraközbe, majd a Murán átkeltek a Dunántúlra. Csány Jellačić betörését ugyan nem tudta megakadályozni, a visszavo-

nulás során azonban sikerült meggyőznie a reguláris katonaság tisztjeit a további ellenállás értelméről és törvényességéről. A nemzetőrökből, honvédekből, sorgyalogságból és huszárokból álló, „amalgámozott” magyar sereg együtt tartása és szeptember 29-ei, pákozdi ütközetvállalása nem kis részben Csány királyi biztosi erőfeszítéseinek volt köszönhető.

Csány 1848 októberétől az Országos Honvédelmi Bizottmány (OHB) kormánybiztosaként tevékenykedett a Jellačićot üldöző magyar seregben. Az osztrák határt elérve, annak átlépését, valamint a forradalmi Bécs felmentését szorgalmazta, álláspontját azonban nem sikerült elfogadtatnia. Amikor az október 30-ai schwechati vereség után Görgei Artúr vezérőrnagy vette át a feldunai hadsereg parancsnokságát, Csány fontosnak ítélte, hogy a polgári hatalom – kormánybiztosi hivatala által – továbbra is ellenőrzést gyakoroljon a katonai vezetés felett. Görgei így emlékezett emlékiratában az első találkozásukkor szerzett benyomásaira: Csány a „magaviseletével, egész lényével kivált a magyar forradalom valamennyi polgári államférfija közül: bizalmat gerjesztő, s egyszersmind tiszteletet parancsoló ember volt. Ezek a tulajdonságok nem mindig a fennkölt jellem megnyilatkozásai, de Csány esetében azok voltak. Már első tekintetre imponált nekem; utóbb megtanultam nagyra becsülni.”

Csánynak mindössze egyetlen komolyabb konfliktusa volt Görgeivel. Amikor a tábornok 1848 novemberének elején azt szerette volna elérni, hogy a tiszti előléptetéseket századosi rangig kizárólag rá bízzák, Csány ragaszkodott ahhoz, hogy a polgári hatalom képviselőjeként ő is aláírja a felterjesztéseket. Csány ugyanis attól tartott, hogy ha a kinevezéseket egyedül a fővezérre bízzák, a tisztikar jelentős része a katonai parancsnok személyéhez, nem pedig a kormányzathoz fog kötődni, ezzel pedig megteremtődhetnek a polgáritól független katonai hatalom, egy esetleges katonai diktatúra alapjai. Görgei elfogadta Csány szempontjait, és az OHB is a kormánybiztos javaslata szerint rendezte a kérdést.

Csány területi illetékessége a feldunai hadtest kormánybiztosaként Pozsony, Nyitra, Moson, Sopron, Komárom, Győr megyék területére terjedt ki, de bizonyos tekintetben Fejér, Veszprém és Vas megyékkel is rendelkezhetett. November elejétől december közepéig főként a hadsereg felszerelésének és ellátásának ügyeit intézte, így például az ő feladata volt a helyi gabonakészletek elszállíttatása vagy a pótlovazás. Kossuth mindezek mellett diplomáciai próbálkozások lebonyolításával is megbízta, valamint hozzá futottak be a polgári hírszerzés értesülései is. Másfél hónapos kormánybiztosi tevékenységének komoly szerepe volt abban, hogy ez idő alatt a feldunai hadtest megerősödött, és valódi hadsereggé kovácsolódott.

Csány Pesten, 1849 januárjában vált meg Görgei visszavonuló táborától. Amikor 1849. január 2-án az Emmerling-fogadóban, Csány fővárosi szállásán összeült a haditanács, Csány úgy vélte, hogy a hadsereg egészének a Tisza-vonal védelmére kellene visszavonulnia. Nem értett egyet Görgei azon tervével, hogy a feldunai hadtest előbb diverziós céllal észak-nyugat felé, az ostromlott Lipótvár felmentésére induljon, majd pedig pedig kerülő úton, a bányavárosokon keresztül vonuljon a Tiszá-

hoz. A betegeskedő Csány a továbbiakban nem követte a feldunai hadtestet. Január elején ő volt a fő szervezője a főváros kiürítésének, a készletek elszállításának, valamint a kormány és az országgyűlés Debrecenbe költöztetésének. Január 9-én ért Debrecenbe, ahol komoly szerepet játszott abban, hogy sikerült megszilárdítani a kormányzat helyzetét.

Kossuth 1849. január 27-én Erdély teljhatalmú kormánybiztosává nevezte ki Csányt. (Emellett érvényben maradt Csány országos főkormánybiztosi hatásköre is, így hatósága a Partiumra is kiterjedt.) Feladata a fegyverrel visszafoglalt, etnikailag és vallásfelekezetiileg megosztott országrész, valamint az anyaország közötti Unió tényleges megvalósítása, illetve az áprilisi törvények vívmányainak Erdélyben történő fokozatos, lehetőségek szerinti életbeléptetése volt. Kossuth utasítása szerint meg kellett nyernie az erdélyi népek szimpátiáját a magyar függetlenség és alkotmányosság ügyének, ahol azonban ez nem lehetséges és a lakosság kimutatja az ellenszenvét, erélyes szigorral, keményen kellett fellépnie.

Ilyennek látta Erdély új kormánybiztosát Újfalvi Sándor, erdélyi emlékiró: „Termete magas, szikár s előhajlott, magatartása méltóságteljes. Feje kicsiny, gyér hajzattal fedve, őszbe borult. Homloka nyílt, szemei tüzesek, élesek, orra római vágású, szójárása zalai, darabos kiejtésű. Esze járása gyors, sebes, átható. Inkább eszes, mint bölcs embernek mondhatni. Szíve nemes és érzékeny, nemzetiségét imádásig bálványozta. Ezért a németnek halálos ellensége [...]. Kötelességérzete szigorú és ellenállhatatlan. Éjjelét, nappalát, lelke minden erejét ennek szentelé. [...] Magatartása mindenkiel szembe nemes, lovagias. Nyilatkozata határozott és rövid.”

Közel három és fél hónapig Csány László volt Erdély első számú polgári vezetője. Székhelyét Kolozsvárra tette, január 30-ától már onnan intézte a hadsereg ellátásának, valamint a polgári közigazgatás és a törvényes rend helyreállításának ügyeit. Szinte lehetetlen feladatra vállalkozott: miközben a magyarországinál jóval szűkösebb erőforrásokkal kellett biztosítani az erdélyi magyar sereg kiegészítését, felszerelését és ellátását, egyidejűleg az erdélyi magyarokra és székelyekre támaszkodva kellett volna pacifikálnia az ellenszegülő szászokat és románokat. Csány felismerte, hogy az etnikai és társadalmi ellentétek véres polgárháborúvá fajulása során (még Erdélybe érkezése előtt) a szembenálló felek mindegyike követett el hibákat, és a sérelmek, atrocitások – ha nem is egyenlő súllyal, de – többé-kevésbé kölcsönösök voltak, mégsem maradhatott semleges, és meggyőződése szerint, minden erejével igyekezett az anyaország és az erdélyi magyarság érdekeit képviselni.

Csány vállára Erdélyben nemcsak a kényes politikai döntések és a gyakorlati szervezőmunka ezernyi teendőjének nyomasztó súlya nehezedett, komoly gondokat okozott számára az erdélyi magyar sereg fővezérével, József Bem tábornokkal való együttműködés is. Mindketten makacs, öntörvényű emberek voltak ugyan, a számukra ismeretlen, erdélyi viszonyok közepette azonban eltérő módon cselekedtek. Míg a máskülönben határozott Csány óvatosan, körültekintően igyekezett eljárni, Bem túlzottan is magabiztos volt, katonaként vakmerően kockáz-

tatott, és nem egyszer fővezéri hatáskörén túllépve hozott a magyar kormányzat és a kormánybiztos szándékától eltérő, rögtönzött politikai döntéseket. Kettejük között állandó feszültségforrás volt az erdélyi sereg feneketlen hadikasszája, illetve Bem gazdálkodása is, mert a kormánybiztos úgy vélte, hogy a gondatlan fővezér nem tud bánni a pénzzel, az kifolyik a kezei közül.

Csány a Kossuthnak küldött jelentéseiben rendszeresen bírálta az erdélyi fővezért felelőtlensége és rögtönzései miatt. „Derék, okos ember Bem, de szeles fráter. Akármit mondjon, elszeleskedte a dolgot, túlbecsülvén saját, és csekélyre mérve az ellenség erejét” – írta például február 3-ai jelentésében. Csány kifogásolta azt is, hogy Bem személyes példamutatással kívánja ösztönözni katonáit, ezért minden kritikus ponton feltűnik az ütközetek során. A kormánybiztos veszélyesnek tartotta, hogy a fővezér az életét kockáztatja, mert „ha ő elesne, nincsen egyetlenegy ember is, mint mondják, a táborban, ki csak Isten irgalmasságából is tudna parancsnok lenni”. Csány február 4-ei jelentésében is hangot adott aggodalmának: „féltem az öreget. Nekimegy [az ellenségnek], mint mondják, eszeveszetten, dühösen minden rend, sőt, minden tartalék nélkül. Isten csudája, hogy fel nem sodortatik. Orránál tovább nem látván, nem is képzelem, mi minden történik Vízaknán kívül Erdélyben?”

A kormánybiztos nemigen méltányolta Bem katonai tehetségét, bírálatába azonban időnként elismerő szavak is vegyültek, mint például február 16-ai jelentésében: „Vízaknánál az öreg ismét elszeleskedte a dolgot, elvesztett 15 ágyút; de Szászsebestől Szászvárosig visszavonulása oly remek, hogy nem lehet azt nem bámulni; azzal bebizonyítja, hogy kevesebb vakmerőséggel valódi vezér, pedig nagy vezér lenne.” Amikor Bem február 22-én majd március 1-jén kiáltványt tett közzé arról, hogy az ellenséghez átállt határőrcsaládok helyére székelyeket telepít, Csány kemény ítéletet mondott a fővezér eljárásáról március 7-ei jelentésében: „A tábornok intézkedése tanúságul szolgál arra, mi nagy baj van az avatatlan idegenekkel, kik viszonyainkat nem ismervén, minden megbízás nélkül diktátornak vélik magukat.”

Csány véleménye alapvetően a katonai sikerek után sem változott meg Bemről: „Ő nem armada parancsnok, ahhoz nem ért; legjobb, legbuzgóbb barátitul tudom, hogy soha nem tudja seregei felállítását az első mozdulat után. Nékie csak ágyúira van gondja; mint tüzér, Magyarország sorsát döntené el” – írta Kossuthnak április 11-én. Csány és Bem feszültségekkel terhes személyes viszonya nem kis mértékben hozzájárult ahhoz, hogy Kossuth a függetlenség kikiáltása után más feladatot szánt az erdélyi ügyek intézésébe belefáradt, betegeskedő kormánybiztosnak: 1849. április 20-án a Szemere-kormány közmunka- és közlekedésügyi miniszteri tárcáját ajánlotta fel Csány számára.

Csány László kiválasztásában, illetve miniszterré jelölésében nyilvánvalóan nem a szakértelem, hanem a politikai megbízhatóság volt az elsődleges szempont. „A kormányzónak hű segédekre van szüksége, és én, ki [...] mindenkor azt tevék, mit akartál, most is azt mondom, ám legyen, belépek a sorompóba.

Tudom, hogy a küzdőhomokon állok, ügyesség, technikai ismeretek nélkül, belelépek a sorompóba egyetlen egy kellékkel, hűséggel hazám eránt és irántad” – írta Csány a felkérésre válaszolva, április 24-én Kossuthnak. Indítékairól később, május 23-án így vallott Perczel Mór tábornokhoz intézett levelében: „Én elfogadtam a miniszteri tárcát, bár nem vagyok megelégedve a kitűzött politikai iránnyal; elfogadtam, mondom, nem azon hitben, hogy annak betű szerinti teljesítésével eszközöljem honunk javát, hanem hogy a felmerülhető egyenlenségeknél, mennyire bírhatom, a kiengesztelésnek szolgáljak eszközül...” Csány valóban igyekezett elsimítani, kiegyenlíteni a kormányon belüli, különösen a Kossuth és Görgei közötti nézeteltéréseket. A miniszterek többségével jó személyes kapcsolata volt – egyedül a Kossuthhoz és Görgeihez fűződő, bizalmas kapcsolatára féltékeny Szemere Bertalan miniszterelnök tanúsított vele szemben hűvös távolságtartást –, az őt „atyjaként” tisztelő Görgeivel pedig kifejezetten baráti viszonyt ápolt.

Csány 1849 májusának közepén érkezett Debrecenbe, ahol letette a miniszteri esküt, és hozzáfogott minisztériuma megszervezéséhez. Mivel nem volt a gondjaira bízott tárca szakértője, igyekezett felkészült, tapasztalt szakembergárdát toborozni maga mellé. A közlekedés ügyének szolgálata érdekében alkalmazott olyan, tőle (és Kossuthtól) politikailag távol álló szakembereket is, mint a közlekedési osztály élére kinevezett Kovács Lajos, aki Széchenyi minisztersége idején már betöltötte ezt a pozíciót. Korábbi megbízatásaihoz képest kevésbé látványos, közmunka- és közlekedésügyi miniszteri munkája során főként a katonai szállítások feltételeit, így például a gőzhajózás és a vasút működését kellett Csánynak biztosítania. Igyekezett folytatni a megkezdett vasútépítési munkákat, és megtette az első lépéseket a tervezett erdélyi vasútvonal kiépítése érdekében is.

Csány minisztersége idején elnyert egy újabb politikai megbízatást is: a Zala megyében 1849. június 15-én tartott országgyűlési pótválasztások során a keszthelyi és a tapolcai választókerületben egyaránt képviselővé választották a korábbi, lemondottnak tekintett képviselők helyére. Miután tapolcai mandátumának igazolását formai hiányosságok miatt elutasították, a képviselőház Szegeden, július 28-án tartott (gyakorlatilag utolsó) ülése a Keszthelyen elnyert mandátumát igazolta. Csány ekkor, a nemzetiségi törvény vitájában szólalt fel először – és egyben utoljára – országgyűlési képviselőként.

Csány a miniszteri munkája mellett különböző politikai feladatot is ellátott 1849 nyarán. Június elején azt javasolta, hogy a kormány adjon általános amnesztiát a megtérő bűnösöknek, a minisztérium azonban leszavazta előterjesztését. Noha érzékelte a kormányon belüli nézeteltéréseket, Csány még akkor is védte Görgeit, amikor az június elején nyíltan kritizálta a Függetlenségi Nyilatkozatot. Június közepén Kossuthot kísérte el Nagyváradra, ahol a kormányzó Bemmel találkozott. Kossuth – Vukovics Sebő visszaemlékezése szerint – Bem iránt lelkesülten tért vissza az útról, Csány és Kossuth viszonya viszont ezt követően, éppen emiatt, meglazult. Június 30-án Csány is tagja volt annak a kül-

döttségnek, amely Kossuthnak a komáromi összpontosítás feladásáról és a szegedi összpontosításról szóló rendeletét Görgeihez vitte, és e körülménynek is lehetett némi szerepe abban, hogy Görgei – fenntartásai ellenére – megígérte a katasztrófális haditerv teljesítését. Az újabb fővezéri válság, Görgei leváltása és Mészáros Lázár kinevezése után Csány úgy vélte, hogy csak Kossuth fővezérsége vethet véget a vezérek közötti viszálykodásnak. E véleményét azonban a kormány legtöbb tagja nem pártolta. Ugyanakkor mindent megtett a Görgei és Kossuth közötti nézeteltérések kiegyenlítése érdekében. Amikor az augusztus 9-i temesvári vereség után Görgei követelte a legfőbb hatalom átadását, Csány pártolta Görgeit, s ő eszközölte ki Kossuthnál a kormányzó és a kormány lemondását.

Miközben Csány az utolsó hónapokban részese volt a kormány és a hadvezetés több, döntő fontosságú tanácskozásának, tárcáját augusztus 11-én történt leköszönéséig vezette. A kormány lemondása után csatlakozott Görgei hadseregéhez, és az augusztus 13-ai fegyverletételt követően, Világosnál esett orosz fogságba. A szabadságharc leverését követően, 60 évesen, magányosan és betegeskedve nem látta többé értelmét a célját vesztett életének. „Meg akarom mutatni honfitársaimnak, hogyan kell egy magyarnak meghalnia a hazáért” – mondta barátainak, amikor Komáromba akarták menekíteni.

Az oroszok a többi katonával és polgári személlyel együtt augusztus végén adták át a császári-királyi hadseregnek, a császáriak pedig rövidesen a fővárosba szállították. Szeptember 17-én érkezett Pestre, ahol őt is a hírhedt Újépületben tartották fogva. Csány a fogság idején keserű számvetést készített: „engem a tényezők közé helyezte a sors. Teljes igyekezettel törekedtem hivatásomnak megfelelni, de igyekezetem nem sikerült, hajótörést szenvedett minden tervem a könnyen hívók optimizmusán és a gonoszok gazságán. Többször csalatkozámmal lefolyt 16 hónapok alatt, mint egész életem hosszú évein át; természetes, mert ezek a havak voltak azok, melyekben a tiszta hazafiság és az önzés világosan megmutatkozhatott; mily boldogító öntudat, hogy én csalatkoztam, és nem csaltam, nem, soha” – írta Prodanovits Dánielnek.

Csány Lászlót Pesten, szeptember 26-án, felségárulás vádjával állították hadbíróság elé. A „bűnlistája” hosszú volt: 1848 nyarán és őszén királyi biztosként akadályozta meg a drávai hadtest felbomlását, eltávolíttatva az ellenséges érzelmű tiszteket, októberben kormánybiztosként agitált az osztrák határ átlépése mellett, november–decemberben pedig a feldunai hadsereg újjászervezésében játszott Görgeiével egyenértékű szerepet. 1849. január végétől május elejéig erdélyi teljhatalmú országos biztosként Bem katonai sikereinek egyik kovácsa volt, majd a Szemere-kormány közmunka- és közlekedésügyi minisztereként a hadiszállításokat és a védelmi építkezéseket irányította. 1849 nyarán Zala megyében választották országgyűlési képviselővé, és fel is szólalt a képviselőházban. 1849 őszén e tisztségek bármelyike – leszámítva a képviselőiséget – elegendő volt a halálos ítélethez.

Csány a haditörvényszék előtt is hű maradt elveihez, minden tettéért vállalta a felelősséget. Pere mindössze néhány óráig tartott. A szeptember 27-én meghozott

és október 9-én kihirdetett halálos ítéletét azzal indokolták, hogy a forradalmi kormány által rá ruházott hatalmánál fogva minden eszközzel a forradalom győzelmét igyekezett elősegíteni. Ennek érdekében önálló határozatokat hozott, és azokat végre is hajtotta. Arra törekedett, hogy a trónt megdöntse, és Magyarországot elszakítsa Ausztriától. Mindezen vádak alapján felségárulásért kötél általi halálra és vagyonelkobzásra ítélték. Csány a kivégzése előtt megrendítő búcsúlevelet írt a gyámfiának, Schmidegg Kálmánnak: „megszökhettem volna, úgy, mint a többi miniszterek, de én a szökést, éppen úgy, mint az öngyilkosságot, gyávaságnak tartom; ha használni nem bírtam hazám ügyének, annak tudok mártírja lenni”!

Baththyány Lajos miniszterelnök mellett Csány László volt a szabadságharc legmagasabb rangú polgári vezetője, akit a császáriak halálra ítélték. Ítéletét Jeszenák János báróéval egy időben, 1849. október 10-én reggel 6 órakor, a pesti Újépület melletti fapiacra hajtották végre. Először Jeszenákot vezették az akasztófához, és a jó kiállítású férfiú néhány másodperc múlva megszűnt élni. Csány hidegvérrel nézte társa kivégzését. A kirendelt tábori pap kímélni akarván, így szólt hozzá: „Öregúr! Ne nézze, forduljon el!”. Mire Csány állítólag így felelt: „No, hát miért ne nézném? Hiszen, hozzá kell szoknom!” Csány az akasztófa alatt még szólni akart az egybegyűltekhöz, ám hangját a dobpergés elnyomta. Degré Alajos visszaemlékezése szerint megcsókolta a hóhérkötelet, és ezek voltak az utolsó szavai: „Hazámért ezt is szívesen!”

Kortársai szinte kivétel nélkül a szabadságharc egyik legrokonszenvesebb, legönzetlenebb, legtisztább és legkimagaslóbb jellemű személyiségeként tisztelték és gyászolták. „Csány László útlevél és elegendő pénz birtokában számúzhette volna önmagát, hogy megmenthesse életét – írta róla Pálffy János. – Ő nem tette. Ő tudta, hogy minden nagy és szent ügynek vértanúkra van szüksége, s ő érezte, mint isteni kijelentést lelkében, hogy hivatva van a többi vértanúkkal együtt megváltani tiszta és erényes életével nemzete jövőjét.”

■ FÜGGELÉK

Ludwig Leuzendorf cs. kir. hadügyész százados hadügyési előterjesztése Csány László ügyében

Pest, 1849. szeptember 26.

Votum informativum

Csány László, ugyanilyen nevű községben, Zala megyében született, 59 éves, katolikus, nőtlen, legutóbb a lázadó kormány által a közmunka- és közlekedésügy miniszterévé kinevezve.

Ez év augusztus havában, mint ismeretes, megtörtént a Görgei-féle hadtest fegyverletétele Világosnál, és mivel Csány ehhez csatlakozott, egyben az ő fogságba esése is megtörtént, amelyet követően Aradról Nagyváradra és onnan ide szállíttatott.

Csánynak, a tevékenysége az egész magyar forradalmi korszak alatt nevezetes volt; mint több megye élére kinevezett kormánybiztos, már múlt év áprilisában a lázadók szellemében kezdte meg működését, és kormánya részéről rövidesen megtörtént megfelelő szolgálatainak elismerése, mert előbb országos biztossá, majd Magyarország és Erdély főkormánybiztosává, és ez év májusában Magyarország miniszterévé nevezte ki.

Amiként a felolvasott nyilvános lapokból, amelyek valóságát beismerte, kitűnik, Csány minden szolgálati alkalmazásában, a forradalmi lázadás egyik legkiemelkedőbb és legjelentősebb befolyást gyakorló vezetője volt; felhívásai és kiáltványai cselekedeteivel egybehangzóan kétségbevonhatatlan bizonyítékát adják szándékainak, amelyek a lázadás győzelemre vitelére, a Pragmatica Sanctio által törvényesen létrehozott államkötelék erőszakos szétrombolására, és a legfelsőbb uralkodóház trónfosztására irányultak.

Noha ő maga nem vett részt a forradalmi konvent ez irányú április 14-i határozatában, ez mégsem küszöböli ki a felségárulásban való részvétel és közreműködés felróhatóságát, mert ő ennek értelmében és szellemében folytatta hivatalos működését, amellyel ezen célt támogatta és előmozdította.

Ő tehát az 5. hadicikkely, a Mária Terézia-féle büntető perrendtartás 61. bekezdésének 1. és 2. §-a értelmében, egybekötve a múlt év október 3-i legfelsőbb manifestummal és a magas Hadsereg-parancsnokság ez év július 1-jei mellékelt kiáltványával a felségárulás bűnével vádoltatik, amelynek tényállása a nyilvános lapokban, személyiségének közismertségében és az ide mellékelt kivonatokkal törvényesen meg van alapozva.

A vád bizonyítását mind felolvasott vallomása, mind az általa valódinak elismert felhívások és kiáltványok szolgáltatják.

Maga Csány tagadja a legfelsőbb uralkodóház trónfosztásának és Magyarországnak a cs. kir. örökös tartományoktól történő elszakításának szándékát; azonban egy ember szándékainak megítélésére nem a szavak, hanem a tettek szolgáltatják a mértéket; és nem csupán a forradalmi korszak alatti egész ténykedése bizonyítja, hogy ő éppen hogy magáévá tette a felforgató párt nyíltan erre irányuló célját, és a legelső sorokban vezetőként és előmozdítóként történő kiállása által a legjelentékenyebb befolyást gyakorolta azok keresztülvitelére; hanem maga jelentette ki a magyar hadsereg december 10-i, felolvasott nyilatkozatában – amelyet ő szabad akarata kinyilvánításaként jelzett –, hogy Uralkodónknak Magyarország trónjára lépése trónbitorlás, ezáltal törvénytelen és érvénytelen lenne, amely ellen küzdeni a hadsereggel utolsó csepp véréig kész volna; – ezáltal egy jobb szándékkal kapcsolatos ellenvetésének minden törvényes támpontja hiányzik; mivel az ő gonosz, felségáruló irányultsága és szándéka az ilyen okmányokból és ténykedéséből minden kétségen felül kitűnik.

A vonatkozó törvények már megneveztettek, és a kötél általi halál a felségárulással kapcsolatban törvényesen elrendelt büntetés.

Enyhítő vagy súlyosbító körülmények hiányában Csány büntetésére vonatkozó jogi javaslatomként a kötél általi halált terjesztem elő, valamennyi vagyonának elkobzásával együtt, amely az ez év július 1-jei hivatkozott kiáltvány 25. §-a értelmében a lázadás által okozott károk megtérítésére fordítandó.

Pest, 1849. szeptember 26.

Leuzendorf sk.
százados, qua törzshadügyész

Az eredetivel azonosnak és egybehangzónak találtatott.

A cs. kir. hadbíróság által

Pest, 1849. október 17-én.

Nedelkovich
törzshadbíró

Csány László hadbírósági ítélete

Pest, 1849. szeptember 27. – október 8., 9., 10.

Pesti cs. kir. hadbíróság

Ítélet

Amely az itteni cs. kir. katonai kerületi parancsnokság rendeletére összeállított, megeskettett fél hadbíróság által egyhangúlag helyesnek ítéltetett.

Csány László Csányon, Zala megyében született, 59 éves, katolikus, nőtlen, törvényesen megalapozott tényállással, mind jogilag bizonyítva, mind okmányokkal kimutatva, különböző, a lázadó kormány által neki adományozott valamennyi alkalmazásában, mint kormány-, országos és főkormánybiztos, – végezetül pedig mint Magyarország minisztere, – a forradalmi korszak kezdetétől a végéig szóval, írással és tettel a legkiemelkedőbb módon a lázadás győzelmes keresztülvitelét célzó tevékenységet fejtett ki; az e célt szolgáló rendszabályokat és határozatokat bevezette és végrehajtotta; és folyamatosan, és a legelső sorban a legfelsőbb dinasztia és az államkötelék megdöntésére irányuló szándékokat tanúsított és segített elő.

Csány László ezért felségárulás miatt az 5. hadicikkely és a Mária Terézia-féle perrendtartás 61. bekezdésének 1. és 2. §-a értelmében, összekötve a múlt év október 3-i legfelsőbb manifesztummal és a magas Hadsereg-parancsnokság ez év július 1-jei kiáltványának 25. §-ával, minden, bárhol található vagyonának elkobása, mint a lázadás által okozott károk kárpótlása mellett kötél által halállal büntetendő.

Pest, 1849. szeptember 27.

Deyak őrnagy sk.
elnök

Leuzendorf sk.
százados, qua törzshadügyész

Közzéteendő és végrehajtandó, Pest, 1849. október 8.

Kempen sk. altábornagy

Közzététetett.

Leuzendorf sk.
százados, qua törzshadügyész

Végrehajtatott, október 10-én, reggel 6 órakor.

Leuzendorf sk.
százados, qua törzshadügyész

*Az eredetivel azonosnak és egybehangzónak találtatott.
A cs. kir. hadbírótság által
Pest, 1849. október 17-én.*

Nedelkovich
törzshadbíró

(Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv. Kabinettsarchiv. Geheimakten. Nachlaß Schwarzenberg. Karton 13. Fasz. VIII. Akten betreffend den ungar. Aufstand und die kriegsgerichtlichen Urteile. Az iratokat fordította Hermann Róbert.)

Csány László levele Prodanovics Dánielhez

Dátum nélkül (Pest, 1849. augusztus második fele)

Mikor látandjuk egymást, afelett Isten ítél, emlékezetünk egymáshoz gyakran visszavezetend bennünket, és nyugodt lélekkel élvezzük azon meggyőződést, hogy hazánkat híven szerettük; engem a tényezők közé helyezte a sors, teljes igyekezettel törekedtem hivatásomnak megfelelni, de igyekezetem nem sikerült, hajótörést szenvedtem minden tervem a könnyen hívők optimizmusán, és a gonoszok gazságán; többször csalatkoztam a lefolyt 16 hónapok alatt, mint egész életem hosszú évein át; természetes, mert ezek a havak voltak azok, melyekben a tiszta hazafiság és az önzés világosan mutatkozhatott; mily boldogító öntudat, hogy én csalatkoztam és nem csaltam, nem soha.

(A levél másolat, Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, R 123. Vörös Antal iratai, 575. kötet. II. V. 1. b. 433; Közli Kossuth kormánybiztosa, Csány László 1790–1849. Szerkesztette Molnár András. Zalaegerszeg, 1990. 284. p.)

Csány László búcsúlevele Schmidegg Kálmán grófhoz

Pest, 1849. október 9.

Szeretett Kedves Barátom!

Az ítélő bíróság eljárása napja óta bizonytalanságban élttem; mái napon kihirdetett ítéletem, úgyis már koromnál fogva rövidre nyúlható életemnek, s ezzel beteges állapottal kapcsolatban levő folytonos szenvedéseimnek véget vetett – és így örülj, és ne búslakodj felettem, kedves barátom, higgyed a halálos ítéletet tartom legkegyesebbnek, mely eshetett. Egy kényelemhez szokott emberre nézve minő sanyarúság lett volna a börtöni szenvedés! Én nyugodt lélekkel lépek mindnyájunk bírāja, az Örök Isten elejbe, mert érzem és tudom, hogy sorsom ott, a síron túl, csak jobb lehet, hol hitem szerint, kedveseimmel találkozandok.

Azon 1380 darab species arany közt, mely összeget gróf Zichy Ferenc tőlem Nagyváradon elvetetett, a te tulajdonod 581, azaz ötszáznyolcvanegy darab arany, ezeket még nálam maradtott kustáni eladott jószágod pénzeiből váltottam azon adósságod pótlására, mellyel özvegy Dőryné asszonyságnak aranyokban tartozol; ez roppant dolgozatok közt készített számadásaimban nem foglaltatik, de nem lehet arról kételkedni senkinek, midőn azt ezennel is, a bíróság előtt is nyilván elismerem és bevallom, én, ki soha hazudni nem szoktam, a halállal szemközt, hol még az igazságnak ellensége is reszkedne a hazug szótól, hazudni nem fogok, e részről remélem ismernek mindenek, még ellenségeim is. Azon 581 darab aranyokat reklamálni kötelességed, azokat tőled, mint tulajdonodat, senki meg nem tagadhatja. Az említett összegén kívül, Nagyváradon Józsa királyi biztos beleegyezésével szükségeim fedezésére ötszáz forintokat tevél le a várnagynál, azokból négyszáz forintokat a kir[ályi] biztos, az ide késérő tisztnek átadatott, ez pedig azokat Nedelkovich kapitány auditornak kézbesítette, kitől én mit sem vettem ki a pénzből, így azokat is visszaköveteld. Nedelkovichot dicsérettel hallottam mindenektől említeni, ő meg fogja mondani az igazat.

Aminémű vagyonkám még volt, azt Gráci öcsémnek akartam hagyni, de ítélet szerint az elkoboztatik, elkoboztatik a státus részére, melynek én lélekismeretes szigorúságommal milliókat használtam, azonban az ítélet változást csak kegyelem útján szenvedhetne, azt jó lenne Grácinak megkísérteni, tanácsolom is, hogy kísértse meg. Hiszem, hogy ha egyszer a harag ellenem csillapszik és becsületességem a pénzbeli eljárásban megismertetik, célt fog érni.

A politikát eddig sem szeretted, és igazságod volt, ne avatkozzál abba soha, az az élet nyugalmát elrabolja. Folytasd gazdaságodat, és nőüljél meg, kedves barátom, bizon-bizon mondom, ha van földi boldogság, úgy azt csak a házi, nyugalmas, családi élet nyújthatja.

Még egyszer kérlek, ne búslakodj felettem, légy szeretett barátom meggyőződve arról, hogy reám nézve ez valóságos szerencse, gondold meg, miképpen szenvedhettem volna én ki egy várbörtönnek kínjait?

Igaz, megszökhettem volna, úgy mint a többi miniszterek, de én a szökést éppen úgy, mint az öngyilkosságot, gyávaságnak tartom, ha használni nem bírtam hazám ügyének, annak tudok mártírja lenni.

Ítéletemben a dinasztia lerontásának igyekezetéről vádoltatok, Isten tudja, hogy a 14-ik áprilisi határozatban részt nem vettem, én republikánus soha nem voltam, bizonyítja a sereghöz adott proklamációm, de ha arról vádoltattam, mit tehettem ellene? Az bolond, ki Magyarországon reszublikáról álmodik.

Légy nyugodt, szeretett barátom, utolsó kérésem is hozzád, hogy éljél családi nyugalmas életet, procul negotiis, szeresd a hazát és királyt, üdvözőld rokonaimat és mindazokat, kik felőlem kedvesen emlékeznek. Öllelek száz meg százszor, híved a sírig:

Csány

Bútoraidat is keresesd fel, a magadét vedd ki, ami láda a Bódinál elfoglaltatott, abban is csak a Sziditől kaptak az enyimek, doktorom ismeri a tiedet, két ezüst kis gyertyatartók is, melyek utolsó időkben nálam voltak, a tied, és az ezüst szelence is, azokat minden szomszédaid ismerik. Még egyszer Isten veled szeretett kedves Barátom

Ki fellebb:

Csány

(Eredeti s.k. tisztázat. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, R33. Az 1848/49-es forradalomban részt vettek elítéltetésére vonatkozó iratok. Közli Kossuth kormánybiztosa, Csány László 1790–1849. Szerkesztette Molnár András. Zalaegerszeg, 1990. 285–286. p.)

Csány búcsúlevele Csorba Sándorhoz

Pest, 1849. október 9.

Kedves öcsém!

Nyílt levelet írtam Kálmánnak, még mint volt kurátora, 581 aranyokat tartozom nékie átadni, azok a tőlem elkobzott pénzek közt vannak, melyeket Zichy Ferenc vétetett el tőlem Nagyváradon.

Kérem levelemet, Kálmánhoz szólót, Nedelkovich auditor kapitány úrnál felkeresni, és rendeltetése helyére szállítani.

Köszönöm a Horácot, legényem azokat visszaviendi. Üdvözlöm az öregurat és egész családját.

Holnap itt hagyom a földi életet, nyugodtan lépek a mindnyájunk bírāja, az Örök Isten elibe, barátja

Csány

(Másolat. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, P 1522. Csány család levéltára. Közli Kossuth kormánybiztosa, Csány László 1790–1849. Szerkesztette Molnár András. Zalaegerszeg, 1990. 287. p.)

■ FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS IRODALOM

- Barta István: *Csányi László, a szabadságharc kormánybiztosa*. Kandidátusi értekezés. [Budapest, 1955.] Kézirat. (Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Kézirattár)
- Barta István: *Kossuth és Csányi*. Századok, 1952. 3–4. szám, 593–687. p.
- Csány László kormánybiztosi iratai 1848–1849. I–II. kötet. (Zalai Gyűjtemény 44.) Sajtó alá rendezte Hermann Róbert. Zalaegerszeg, 1998.
- Csány László reformkori iratai 1817–1848. (Zalai Gyűjtemény 66.) Sajtó alá rendezte Molnár András. Zalaegerszeg, 2009.
- Csány-émlékkönyv. Szerkesztette Borbély György. 2. bővített kiadás. Zalaegerszeg, 1907.
- Eissen Gyula: *Csány László pályája*. Arad, 1917.
- Hermann Róbert: *A miniszterelnök és a kormánybiztos: Batthyány Lajos és Csány László*. In: Pártvezér, miniszterelnök, vértanú. Tudományos emlékülés a 200 éve született Batthyány Lajos miniszterelnök tiszteletére. Budapest–Zalaegerszeg, 2008, 111–185. p.
- Hermann Róbert: *Csány László*. In: Az 1848–1849. évi első népképviselési országgyűlés történeti almanachja. Szerkesztette Pálmány Béla. Budapest, 2002, 170–172. p.
- Hermann Róbert: *Csány László*. In: Vértanúk könyve. A magyar forradalom és szabadságharc mártírjai 1848–1854. Szerkesztette Hermann Róbert. Budapest, 2007, 233–239. p.
- Kossuth kormánybiztosa Csány László 1790–1849. (Zalai Gyűjtemény 30.) Szerkesztette Molnár András. Zalaegerszeg, 1990.
- Kovács István: *Bem tábornok. Az örök remények hőse*. Budapest, 2014.
- Molnár András: *A Csány László ellen indított vizsgálatra vonatkozó iratok (1837–1838)*. Levéltári Közlemények, Budapest, 2010, 239–280. p.
- Molnár András: *Deák Ferenc követé választásának ára*. Kortesköltségek Zala megyében 1843-ban. Századok, 2011, 3. szám, 689–710. p.
- Molnár András: *Kísérlet Csány László perbefogására 1837-ben*. Közlemények Zala megye közgyűjteményeinek kutatásaiból 1988. (Zalai Gyűjtemény 28.) Szerkesztette Bilkei Irén. Zalaegerszeg, 1989, 137–155. p.
- Molnár András: *Védegylet Nagykanizsán. Adalékok az Országos Védegylet kanizsai osztályának történetéhez, 1844–1846*. Zalai Múzeum 7. Közlemények Zala megye múzeumaiból. Szerkesztette Kuncics Zsuzsa. Zalaegerszeg, 1997, 123–128. p.
- Novák Mihály: *Csány László. Élete, levelei és kiáltványai*. In: Novák Mihály: Zalavármegye az 1848–49. évi szabadságharcban. 2. bővített kiadás. Zalaegerszeg, 1906, 262–326. p.
- Újfalvi Sándor: *Emlékiratok*. A szöveget gondozta Benkő Samu és Ugrin Aranka. Budapest, 1990.

Perényi Zsigmond báró

BÍRÁBÓL VÁDLOTT ÉS VÉRTANÚ

„Meghalt, mert hazáját életénél jobban szerette.” Ezt a feliratot vésték fel a Fiumei úti nemzeti sírkert 325-ös jobb oldali falsírboltjának emlékművére, ahol az 1848–49-es forradalom és szabadságharc egyik vértanúja alusza örök álmát. Perényi Zsigmond báróról, leszámítva családját és az emléket méltóképpen ápoló kárpátaljai magyar ajkú közösséget, megfigyelt a nemzet történelmi emlékezete. A hazai történettudomány még mindig adós részletes életrajzának elkészítésével, közéleti működésének alapos feltárásával, valamint a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában és a Kárpátaljai Területi Állami Levéltárban őrzött irat-hagyatékának tudományos igényű feldolgozásával. Első életrajzi összefoglalóját 1899-ben, halálának 50. évfordulója alkalmából, Nagyszőlősen közölte Doby Antal, korábban csupán a Vasárnapi Ujság hasábjain 1871-ben megjelent cikket említhetjük, melynek szövege nagyban megegyezik Doby munkájával. A modern történetírás részéről Jónás Károly és Fónagy Zoltán készített életéről összegző ismertetést a magyar országgyűlés elnökeiről, illetve az 1848–49-es forradalom és szabadságharc vértanúiról szóló kötetekbe. A kárpátaljai magyar emlékezet-közösség nevében pedig Keresztyén Balázs *A Perényiek és báró Perényi Zsigmond élete, emléke Ugocsában* címmel adta ki 2000-ben összefoglaló írását.

A magyar reformkor, a polgári átalakulást megvalósító forradalom, továbbá a vívmányok megtartására kibontakozó, szabadságharccá szélesedő önvédelmi háború időszaka bővelkedik a nagy formátumú államférfiakban, a tehetséges és kitűnő politikusokban, de ezen történelmi személyiségek között is kevés olyan akad, aki közel ötvenéves közéleti pályafutása során három szorosan összefüggő, de alapvetően mégis eltérő, más szempontok alapján megítélhető korszakban játszott jelentős politikai szerepet. Perényi Zsigmond részt vett a napóleoni háborúk idején összeülő század eleji országgyűléseken, majd tevékeny szerepet vállalt a reformországgyűlések munkájában, s még az 1848–49-es első népképviselői országgyűlésnek is központi személyiségévé lépett elő. A maga nemében szinte egyedülálló módon, összesen kilenc országgyűlésen volt jelen hosszabb-rövidebb ideig, hol az alsótáblán, hol a felsőtáblán, hol az új alapokra helyezett törvényhozás felsőházának elnöki székében.

A vármegyek szolgálatában álló arisztokrata

Perényi Zsigmond az egyik legrégebbi főúri nemzetség 1632-ben bárói rangra emelt ágában, Perényi István Ung vármegyei főispáni helytartó (1805–1809), a debreceni tiszántúli kerületi tábla elnöke és Horváth Éva bárónő fiaként született 1783. november 18-án a Beregszász melletti Beregszászvégyárdón. Főnemesi rangjának megfelelően kisgyermekként házitanító foglalkozott vele, majd a nagyszombati nemesi gimnáziumban és a kassai jogakadémián folytatta tanulmányait. Joggyakorlatot Bereg vármegyénél szerzett, jurátusi éveit a pesti királyi akadémián töltötte, majd sikeres ügyvédi vizsgát tett. A nagy múltú, Ugocsa, Abaúj, Zemplén, Ung és Bereg vármegyékben birtokos, népes Perényi család a 19. században már elaprózódott birtokszerkezettel és tetemes adósságokkal küszködött. Perényi Zsigmond a nehéz anyagi helyzetből a Magyar Gazdasági Egyesület tagjaként kezdettől fogva a modernizálás, a tőkés gazdálkodás irányában kereste a kiutat. Felismerte a kereskedelem és az ipar fontosságát, ennek érdekében támogatta és fejlesztette a megyék közlekedését, meglévő timkőbányái mellé pedig timsógyárat alapított. Otthoni tartózkodása idején főként Beregszászon és Beregszászvégyárdón lakott, a nagyszőlősi családi fészket csak ugocsai birtokainak igazgatása végett használta.

Közületi pályafutását Bereg vármegyében kezdte meg, ahol 1808-ban főjegyzővé, 1811-ben másod-, majd 1814-ben első alispánná nevezték ki, s habár időközönként helyettesítették, utóbbi tisztségét egészen 1829-ig töltötte be. Hivatalát mindig kellő alázattal és lelkiismeretesen látta el, ahogy maga fogalmazott: „Valahányszor, ezen helyen a köz-összvejöretelekben megjelenni szerencsém volt, mindannyiszor, mint valamely szent helyhez, oly érzéssel közelítettem székemhez, ugyanis én, aki tiszti hivatalomat egyedül azon erős meggyőződésből viselem, hogy minden hív polgár múlhatatlan kötelességének tartom azon helyen, ahova őtet a környülállás helyhez tette, a közjónak s hazájának szolgálatját felajánlani, s annak teljesítésén teljes erejéből igyekezni.”

Bár az eddig megjelent életrajzi összefoglalásokban eltérő adatok szerepelnek, a hivatalosan kiadott országgyűlési jegyzőkönyvek tanúsága szerint Perényi Zsigmond első alkalommal 1807-ben, táblabírói minőségben Ung vármegye követeként lépett fel az országos politika színpadára, és először hallatta hangját az országgyűlés alsótábláján. Az 1808-as diétán nem vett részt, ellenben 1811–12-ben Bereg vármegye másodalispánjaként ismételten követ lett. Perényi tehát, annak ellenére, hogy felnőtt korú, született mágnásként az országgyűlés felsőtábláján személyi jogon is megjelenhetett volna, a vármegyei politizálást és tisztségénél fogva a követi tábla politikai közegét választotta – a korban nem teljesen egyedülálló módon. Ellenzéki magatartásával hamar országos hírnevet szerzett magának, ugyan megszavazta a napóleoni háborúk időszakában a bécsi udvarnak oly fontos adókat és újoncokat, de feltételeket is szabott. Az országgyűlés után titkos feljelentés alapján királyi biztosi vizsgálat indult ellene, s bár tisztázta ma-

gát, ezt követően egy időre háttérbe húzódott. Átmeneti visszahúzódásával párhuzamosan a magyar politikai életben is változás történt, hiszen beköszöntött az abszolutizmus, a több mint egy évtizedes országgyűlés nélküli politikai csönd időszaka. Az enyhülés szelét csak a döntően 1823-ban kibontakozó vármegyei ellenállás hozta meg, melynek során a törvénytelen módon, rendeletileg kikényszerített adóbeszedés és újoncozás ellen tiltakoztak a törvényhatóságok.

Az 1825–27-es diétán a vármegye első alispánjaként szintén Perényi Zsigmond képviselte Bereget. Szárazberki Nagy József szem- és fültanú jellemzése szerint a legszabatosabb előadásmódú követek egyike volt, aki „feltűnő szép külsővel, férfias, de kellemes hangjával, folyékony előadásában is mindig kimért és, mikor kellett, nagyon hatályos előadásával a későbbi időkben is mindenkor a legjelesebb szónokok között foglalt helyet”. Az alkotmányvédelmi harcban teljes mellszélességgel az ellenzék oldalán állt, a rendek feladatának tartotta ugyanis, hogy a törvényteleniségek által megtépzott alkotmányon esett sebeket kimutassák. Felszólalt a magyar nyelv, a nemzeti kultúra és a hazai tudomány érdekében. Széchenyi naplóbejegyzése szerint már 1825 szeptemberében egy „magyar szívet gerjesztő beszédet” tartott, miszerint „a nemzetiség, a nép igazi ereje, őseinkkel eltemetett”, s ennek felélesztése elsődleges fontosságú feladat. Szükségesnek tartotta az ifjúság megfelelő, magyar nyelvű nevelését, hiszen ha a képzés kezdettől fogva nem a hazaszereteten, a trón és a magyar alkotmány iránti hűségen alapszik, akkor ezeket az erényeket idősebb korban sem lehet elvárni.

A titkosrendőrség is tehetséges és ügyes szónokként jellemezte. Véleményük szerint az országgyűlés kezdetén kormánypárti szemszögből még használható alanynak tűnt, „jóllehet maga mindig egy buzgó hazafi látszatát” kívánta megőrizni. Miután azonban az ellenzék szemrehányást tett neki, hogy az országgyűlés után hivatalviselésre adná a fejét, „egyike lett a legerősebb ellenzékieknek”, például az adómegajánlás vagy a jobbágytelken élő nemesek megadóztatása tárgyában. Ellenzéki viselkedéséhez tehát nem fér kétség, de megállapítható, hogy a társadalmi haladás, a polgári fejlődés gondolatai is foglalkoztatták. 1825–27-es követjelentéseiben fellelhetőek bizonyos elemek a jobbágyi szolgáltatások és a jobbágyi adóterhek csökkentése, vagy például a nemesség országgyűlési költségeinek nemesek általi átvállalása tárgyában. Már 1826. január 5-én megpendítette, hogy az adózó nép „boldogsága előmozdításának, fő dolgunknak kell lennie”. Hangsúlyozta, hogy Európa azzal vádolja a magyar alkotmányt, hogy az csak a nemességet boldogítja, az adózó népet nem, ha tehát a követek lelke nem „javallaná is ezt, amit ugyan közülünk senkiről fel nem tehetek”, hallgassanak a világ véleményére.

Perényi 1835-től a felállított Magyar Tudós Társaság igazgatótanácsának tagja lett, s bronzba öntve ma is ott áll a Magyar Tudományos Akadémia oldalfalát díszítő Holló Barnabás-féle domborművön, mely az 1825–27-es országgyűlés halhatatlanjait, legfontosabb szereplőit vonultatja fel. S bár a bárónak nagy öszszeggel nem állt módjában támogatni az akadémia ügyét, Bereg vármegye nemesi

közönségénél indítványozta, hogy egy-egy köszönőlevéllel nyilvánítsák ki tiszteletüket Széchenyi István, Vay Ábrahám, Andrassy György és Károlyi György hazafias cselekedete iránt.

Az országgyűlés után, 1827 és 1829 között az 1790–91-es diétán kiküldött bizottságok által elkészített, de hosszú ideig mellőzött rendszeres munkálatok, úgynevezett operátumok modernizálása érdekében felállított országos bizottság tagja lett. Az átdolgozott javaslatok érdemben ugyan nem sok esetben léptek túl a feudális rendszer korszerűsítésének gondolatán, de 1831-ben a vármegyéik közgyűlései elé kerültek véleményezésre, s a kor problémáit tematizálva a feudalizmus felszámolását megvalósító polgári reformok vitaindító anyagaivá váltak. Perényi részese lett ennek a társadalmi vitának, bár a hozzá közel álló megyék közül csak Ung fogalmazott meg haladó gondolatokat, Bereg és Ugocsa konzervatív szellemű véleményeket dolgozott ki. A három megye 1830 után sem tartozott a leghaladóbbak közé, ellenben maradiak se voltak: egyes országgyűléseken pártoltak bizonyos reformtörekvéseket, de leginkább mindvégig a középutas, „centrum” megyék közé tartoztak.

Perényi Zsigmond hírneve mindenestre az országgyűlést követően tovább erősödött. Példaként említhető, hogy Kölcsey Ferenc az 1829. július 7-ei, hat év után, Nagykárolyban megtartott Szatmár vármegyei tisztújításra készülve, a megyében birtokos három Károlyi grófon kívül egy beregi kontingenst is szükségesnek látott meghívni, s ennek érdekében, egy június 27-ei keltezéssel ellátott levélfogalmazvány tanúsága szerint, személyesen fordult Perényi Zsigmondhoz. A politikusi szárnyait bontogató költő célja a konzervatív vármegyei vezetés leváltása volt, s ennek érdekében esedezve kérte a bárót, hogy jelenlétével erősítse meg a megyei ellenzéket: „[...] hazafiúi bizodalommal könyörgünk, hogy bennünket, mint a Bereg vármegyével szomszédos hazának fíjait, akkori jelenléte által megörvendeztetni méltóztassék. Az a dicsőség, melyet Nagyságod Beregnek esztendőig tartott szerencsés kormányával, s az ország gyűlésein kitündöklött, szent hazafiúságával érdemlett, régen forró tisztelőjivé tett minket Nagyságodnak; s egy ily lélekkel teljes Férjfiú megjelenése erőt öntene belénk és hitet az iránt, hogy a választás nagy fontosságú munkáját mind magunkra, mind az egész hazára nézve hasznosan fogjuk bevégezhetni.” Kölcsey azzal érvelt, hogy a szatmári ügyek az egész ország sorsára kihatással lesznek, hiszen ezen tisztválasztáson múlik a majdani országgyűlés követeinek kiléte is: „s egy lelketlen, vagy hűségtelen követ, nem fog-e valamint nekünk, úgy az egész Országunk megsirathatatlan kárt okozhatni?” Arra az esetre, ha Perényi azt gondolná, hogy a kívánt állapot elérése a vármegye közösségének a kötelessége, Kölcsey a következőképpen felelt: „Igenis Méltóságos Báró; de ha ezen Vármegyei Status sok, és másfél század óta munkálódó okoknál fogva talán erőtlenebb, mint a tartomány nagyságához és népességéhez képest gondolni lehetne; s ha ezen erőtlenségének következtében, félő, hogy némely hatalmasabbak alattomos munkálódásaik ellen elég foganatosan nem dolgozhatnak: akkor lehetetlen, hogy Nagyságod, (oly hazafi, ki lelkével

az egészet öleli keresztül) részvétellel ne forduljon felénk, s tőlünk vigasztaló megjelenését, tanácsát, és segedelmét megtagadja.” Elmondása szerint az elmúlt hat évben már másodszor fordult elő, hogy a választásra régi szokás ellenére nem hívták meg a szomszédos megyék küldöttségeit, ez a gyakorlat pedig lehetőséget teremtett, hogy „rokonaink által nem segítve, némely tehetősebbek játékvá legyenek”. De „Nagyságod ezt megengedni nem fogja, Nagyságod kegyesebb lesz, mintsem ez esenkedő bizodalommal könyörgő nemességet vigasztalás nélkül eressze el; s mi előre boldogok vagyunk azon hitben, hogy a ránk nézve oly fontos napon, bennünket Beregnek jeleseivel együtt meglátogatni méltóztatik.” S valóban, Perényi Zsigmond más megyék tisztségviselőivel együtt a kérésnek eleget téve megjelent a tisztújításon, ahol Szatmár vármegye is tiszteletbeli táblabírái közé választotta be.

Perényi Zsigmond tehát jelenlétével támogatta Kölcsey politikai pályafutásának elindítását. Kettejük kapcsolata már korábról, 1823-tól kezdődően datálódik. A költő barátja, Bay György, Bereg vármegye aljegyzője, majd egyik járási főszolgabírója kötötte össze őket, aki egy megyei ünnepség során megmutatta Perényinek két költeményét: „Büszke lehetsz benne édes Ferim, mennyire elragadta ezen embert Dobozid, háromszor kelle deklamálnom előtte, újra meg újra olvasva azt, s a legszebb érzés könnyei csillogtak szemeiben, s ez a darab tégedet ő előtte csak magába is halhatatlanított; óhajtva óhajtja esmeretségedet, s meg kelle ígérnem, hogy egyszer hozzá kérleljelek; Vanitas-vanitatumodban a szép tömörséget ő is észrevette, s ezt többen is kedvelték, de amazt a lelkesebbek mélyen érezték; Perényi azt mondá, hogy ebbe nem csak fülei érzik a szépet, hanem szemei is mintegy valamely remek képnek gyönyörű rajzolatain tétováznak, s merengenek.” Szoros kapcsolatuk mindvégig megmaradt, s Kölcsey Antónia naplóbejegyzése szerint Perényi Zsigmond 1840 augusztusában látogatást tett a költőóriás sírjánál.

Az állami hivatalt vállaló ellenzéki politikus

Miközben 1830-ban a magyar történelem belépett a szűk értelemben vett reformkor időszakába, Perényi Zsigmond felhagyott a vármegyei politizálással, s a közigazgatás, valamint az igazságszolgáltatás területén kezdett tevékenykedni. 1830-ban a Helytartótanácsnál lett tanácsos és egyben a katonaság ellátásával foglalkozó tartományi bizottság aligazgatója. Miután az első ízben fellángoló kolerajárvány idején az országot 20 körzetre osztották fel, majd élükre egy-egy királyi biztost neveztek ki, Perényi Zsigmond a Galíciából áttejedő kór közvetlen szomszédságában, Máramaros, Ugocsa és Szatmár megyékben kapta meg ezt a feladatot, s szigorú intézkedésekkel próbálta meg felvenni a harcot az ismeretlen ellenséggel szemben. A járvány terjedésének meggátolása érdekében a megyéket szorosan elzáratta egymástól, a tisztségviselőket elszánt és határozott intézkedésekre ösztönözte. Rosszallását fejezte ki, hogy a járvány kezdetén nem vizsgálták

ki megfelelően, honnan és hogyan kapták el a betegek a kórt, továbbá azt is nehezményezte, hogy a fertőzötteket a tünetek megjelenését követően nem különítették el azonnal az egészségesektől. Mindent elkövetett ugyan annak érdekében, hogy meggátolja az országos járvány kialakulását, komoly problémát jelentett számára, hogy nem rendelkezett megfelelő személyzettel, s ráadásul ő maga sem tudta pontosan, mivel is áll szemben, csupán annyi volt bizonyos, hogy egy gyorsan terjedő, halálos betegségről van szó.

1834-ben a központi közigazgatás helyett az igazságszolgáltatás területén helyezkedett el, szeptemberben kinevezték a legfőbb bíróság, a Hétszemélyes Tábla egyik bírójává. Még ez év novemberében Ugocsa vármegye főispáni helytartója, majd valóságos főispánja is lett: hivatalába 1836. június 22-én iktatták be. A Perényiek korábban több mint három évszázadon át birtokolták kisebb-nagyobb megszakításokkal Ugocsa főispáni tisztségét, így szinte a vármegye örökletes főispánjai voltak.

Az országosan híres ellenzéki Perényi Zsigmond tehát királyi, udvari kinevezéssel járó feladatokat, hivatalokat vállalt el. Döntését feltehetően nem csupán az arisztokrata presztízis, hanem anyagi helyzetének rendbetétele is motiválta. Felmerül a kérdés, hogyan tudta összeegyeztetni az új körülményeket eddigi politikai múltjával. A választ elsősorban országgyűlési működésének megvizsgálásával lehet megadni, hiszen továbbra is kivette részét a legfőbb politikai fórum munkájából, azonban 1830-tól kezdődően immár a főrendi táblán, kezdetben mint született mágnás, úgynevezett regalista, majd mint hivatalt viselő főispán foglalt helyet. A felsőtábla a korban leginkább a reformok elbuktatójaként ismeretes, azonban főként 1839-től kezdve, elsősorban Batthyány Lajos fellépésének köszönhetően, szervezett módon is megjelent egy főrendi liberális ellenzék. A csoport tagjai szinte kivétel nélkül a hivatallal nem rendelkező, csupán személyüket és családjukat képviselő regalisták közül kerültek ki, s hogy egy főispán ellenzéki hangot üssön meg, meglehetősen kivételesnek számított. Horváth Mihály szerint 1839-ben „a főispánok közül is csak egyet számíthatni szorosán véve az ellenzékhez, Perényi Zsigmond ugocsai főispánt; ki miután néhány elébbi országgyűlésen az alsótábla szabadelvű követői közt foglalt volt helyet, most a főrendeknél, pártjának, mint a közügyekben jártas, higgadt, fontoló értelmiség, kellemdús szónok, legkitűnőbb s tekintélyesebb egyéniségeihez tartozott”. Vahot Imre jellemzése szerint pedig: „És ezen tiszteletre méltó ősz hazafiak sorában illő hódolattal kell üdvözlönnünk báró Perényi Zsigmondot, ki kormányhivatalnok létére is úgyszólván egymaga, mindenkor hű bajnoka volt a szabadelmű, az ellenzéki pártnak. És az ugocsai főispánban nem csupán a tiszta hazafiúi szándokot, hanem a törvényhozói értelmességet is becsülnünk kellett. Beszédeit igaz magyarhoz illő nyíltság, tiszta öntudatot tanúsító derűtség, s előadását nyomatékoság, férfias erély bélyegzé.”

Perényi Zsigmonddal mindvégig számolt a főrendi ellenzék, de hivatali teendői miatt meglehetősen sokat volt távol. 1830-ban nem játszott komoly szerepet, s Kossuth Lajos Országgyűlési Tudósításai szerint 1832–36-ban sem tartozott

a legaktívabb résztvevők közé. Ennek ellenére fontosnak tartotta, sőt külön kérte is, hogy budai tartózkodása idején Nicolay András, aki egy báró, a távoli rokon, Sztojka Zsigmond képviselője volt az alsótáblán, az országgyűlés kezdetétől egészen 1834 nyaráig részletesen tájékoztassa a diéta munkájáról. Perényi pozsonyi tartózkodása idején támogatta az úriszék korlátozását, továbbá a Lánchíd építését előkészítő országgyűlési bizottságnak is tagja lett. A legfontosabb megvizsgálható kérdéskör azonban a hűtlenségi, koncepciós perbe fogott ellenzékiek ügye, az úgynevezett szólásszabadsági sérelem. Tudjuk, hogy 1835 júliusában a felsőtáblán csupán Széchenyi István és a fiatal Jeszenák János szavazott az alsótábla ellenzéki felirata mellett, Perényi Zsigmond Eszterházy Mihály gróffal együtt középutas véleményt képviselt. A sérelmi feliratot nem fogadta el, de megvédte az alsótábla álláspontját, és egy kérelem megfogalmazását indítványozta, továbbá nádori közbenjárást javasolt: „Azon elvet mindazáltal, hogy gyűlésbeni szóért a széksértésnél nagyobb büntetésnek soha és semmi esetben helye nem lehet, a szóló főispán alá nem írhatja, s azért válaszul adatni véli, [...] az esetnek kereset alá vételében s törvényes bíró előtt megindításában a főrendek sérelmet nem találhatnak, s azért a felírást ily alakban el nem fogadják, előre kijelentvén, hogyha más formában terjesztik elő a karok és rendek aggodalmuk megszüntetésének eszközlését, örömmel fog kezet nyújtani.”

Perényinek azonban nemcsak országgyűlési résztvevőként, hanem hivatali, bírói minőségében is színt kellett vallania. Wesselényi Miklós báró perének esetében a Hétszemélyes Tábla tizenkét bírása közül csak hárman javasoltak enyhítést. Perényi viszont kijelentette, hogy nem látja bizonyítva a vádat, ellenben látja a vádhatóság törvénytelenégeit, s ezért a felsőbb bíróságok hitelességének megőrzése érdekében a felmentést javasolja. Azt is megjegyezte, hogy Wesselényi az eljárás ideje alatt ki volt rekesztve a közügyekből, nem csupán anyagi, de egészségügyi kár is érte. Véleményében a bírák közül csak Péchy Imre támogatta.

Kossuth Lajos perbe fogásával kapcsolatban Perényi Zsigmond cáfolta Kossuth azon állítását, hogy elfogatása törvénytelen lett volna, majd véleményét a következőképpen fogalmazta meg: „én oly konspirációt, melytől félni lehetne a hazát, nem látok, hanem látom, mint a programból s naplóból is kitetszik, hogy célja a haza java s boldogságának előmozdítása, mégpedig, mint maga is mondja, békés, csendes úton, s nem véres csaták által, s az alkotmány megrázkódtatása nélkül akarja a haladást. Ha tekintem, hogy mások mondásait hirdette s szélesítette, az sem hűtelenség. Ha az egészet együtt veszem, ugyan látok tudatlanságot durvasággal, értelmetlenséget dicsőségre vágyással s nevetlenséggel oly tömegben, mely ingerlést, bizodalmatlanságot szülhetett az országban, kivált a fiataloknál s fiatalon gondolkozókban, mert igen sok öreg ember is van ám, ki fiatalon gondolkodik! Ezeket az ily beszédek rossz lépésre vihették volna, melyek ha a haza felforgatását nem is, de mindenesetre nagy veszedelmet s szerencsétlenséget húzhattak volna magok után, neki magának is, ámbár programja szerint egyedüli célja az értelmiség kifejtése vala.” Kinyilvánította azonban, hogy nem hagyhatja

jóva azon állítását, miszerint „tudósításait írva adta, az csak privát levelezés, s így mint írás cenzúra alá nem esik”. Majd összegzőképpen kijelentette: „Mind-ezek mellett én hűtelenséggel nem terhelem, mert előttem az ilyen tett még nem rezisztencia a királyi méltóság ellen, s mások beszédének közlése nem nota [hűtelenség]; de mindenesetre bűnös azért, hogy oly beszédek s princípiumokat terjesztett, melyek kormány elleni bizodalmatlanságot gerjesztettek, s így nem egészen tiszta.” Ki kell tehát mondani a bűnösséget, „de a büntetés még sincs aránylag a vétekhez mérve. Ha ezen mértékben fogja a Királyi Tábla ítéletét s büntetéseit mérni, hogy az ily magában notára tehetetlen embert, a rossz beszédek hirdetéséért 3 esztendei tömlőre kárhozzatja, miféle büntetés marad majd fel a nagyobb s terhesebb vétkekre? Voksom tehát az, hogy azon három esztendő legalább kettőre leszállíttassék.”

Perényi Zsigmond tehát Wesselényi felmentésére és Kossuth Lajos büntetésének csökkentésére szavazott. Annak ellenére, hogy utóbbi bűnösségét elismerte, hivatali pozíciójában ez pozitív különvéleménynek számít, ámbar mégis elmarad a Deák Ferenc vezette alsótáblai ellenzék által követelt, a Batthyány Lajos irányította főrendi ellenzék által pártfogolt állásponttól.

A reformországgyűlések közül minden valószínűség szerint az 1839–40-es diétán volt jelen a legkevesebb ideig, s ugyan a Szent Mihály utca 180. szám alatt volt bejegyzett lakása Pozsonyban, a főrendi ellenzék hivatalos megalakulásakor biztosan nem volt jelen, a titkosrendőrség sem készített róla külön jellemzést, továbbá az 1840 februárjában elinduló Főrendi naplóban sem találunk adatot a jelenlétére. A következő, 1843–44-es országgyűlés azonban Perényi legaktívabb szereplését hozta magával. A Felsőházi naplókban részletesen rögzített beszédek köszönhetően immár rendelkezünk annyi információval, hogy rekonstruálni tudjuk elgondolásait. Támogatta a magyar nyelv hivatalossá tételét, hiszen „midőn nemzeti érdek forog fenn, minden hazafinak kötelessége és így az országgyűlésnek is minden energiával és biztossággal a dologban eljárni”. Kiállt a szabad királyi városok elavult rendszerének rendezése mellett, vallási ügyekben pedig, katolikus arisztokrata főúr létére pártolta az alsótábla ellenzéki feliratait, szükségesnek tartotta a vallási viszálykodás megszüntetését, s kiállt a lelkiismereti szabadság mellett. Különösen fontosnak tartotta a közlekedés fejlesztését: „Ki-ki el fogja ismerni, hogy vannak több részei e hazának, melyek a közlekedés hiánya miatt az egésztől el vagynak különözve, mi által is hazánk oly állapotban van, hogy fel nem foghatom: miképp lehet e hazának egységét, kifejlődését és egyesített erejét képzelni is. [...] Hányszor volt azon esetben hazánk, hogy egy vidéke telve volt gabnával, midőn a másikban ínség támadott, és a közlekedésnek nehézségei miatt alig lehetett némely vidékeket az éhenhalástól megmenteni.”

Alapelgondolásának számított, miszerint „a törvényhozás bölcsességének egyik fő kelléke, hogy minden a maga idejében tétessék, és annyi, mennyit az idő, körülmények javaslanak és megengednek, és hibás lépésnek tartanám ott részletesen javítani, a jogokat ki nem terjeszteni, hol idő és a körülmények intenek”. De

minden intézkedés legfontosabb eleme, hogy „a közvélemény bizodalmanak pártolására számolhasson”, ellenkező esetben hátrányos reakcióra lehet számítani. Véleménye szerint sok teendő van még, hogy az ország anyagi és szellemi előrehaladását elősegítsék, s ezáltal „polgártársaink minden intézkedéseink elfogadására hajlandók legyenek, melyek a haza közjavát előmozdítják”. Hiszen „a ló úgy veszi az irányt, amint neki azt a kocsisa adja; de politikában úgy hagyni a dolgot, hogy minden irány nélkül menjünk szerteszéjjel: az nem szül jó szüleményt; irányt kell mindenkinek adni!”

Miközben többször támogatta Batthyány Lajos, Teleki László, Eötvös József vagy Széchenyi István elképzeléseit, sőt több ízben mondott ellent az egyik újkonzervatív vezér, Apponyi György elgondolásainak, a kormánypárt és az ellenzék viszonyrendszerében leszögezte: „Én mindazokat kárhoztatom, kik határtalan bizodalommal vannak a kormányhoz; de viszont kárhoztatom azokat is, kik iránta határtalan bizodalmatlansággal viseltetnek; mert valamint egy részről egy alkotmányos szabad polgárnak féltékenység nélkül nem lehet követni a kormány tetteit és rendeleteit: úgy más részről nem kell mindig azt feltenni, hogy a kormány minden lépései a hazára nézve károsak és veszélyesek.” Azt is kijelentette azonban, hogy már fiatal korában elvévé vált, „miszerint, ha szeretem a szabadságot, szeretnem kell a rendet; de meg kell vallanom, hogy egy oly nyomasztó rendet, mely szabad nemzetnek szabad országgyűlését annyira megkösse, hogy mozogni alig tudjon, mely inkább hasonlíthat egy bepólyázott gyermekhez, pártolni nem fogom”.

Felszólalt a hivatalviselőkkel szemben támasztott, általános ellenzéki bizalmatlansággal szemben, sőt a főispáni méltóságot is igyekezett megvédeni, „mert én ugyan főispán vagyok, de soha meggyőződésemet a kormánynak nem adtam el, és a kormánynak nézetét csak ott pártolom, hol igazsága van”. Erre Pálffy József gróf csak annyit válaszolt neki, hogy „valóban sajnálandó volna, ha a főispánok sorában oly érdemes egyén, mint maga a főispán úr, nem ülne; és igen kíváncsi volna, hogy minden főispáni szék oly egyén által volna betöltve, amilyen a méltóságos úr!”

A társadalmi reformok kérdéskörében, a városok rendezése ügyében támogatta, hogy minden polgár szavazati joggal rendelkezzen. Kifejtette, hogy „mint megyei tisztviselő és utóbb, mint fejedelmem kegyelméből egy megyének kormányzója” sok választáson vett részt, és olyan tapasztalatokat szerzett, amelyek bebizonyították számára, miszerint „a kicsapongások okai nem a míveletlenek és vagyontalanok, hanem a míveltebbek és vagyonosabbak valának, kik tudniillik a míveletlenebbeket és vagyontalanabbakat ön érdeküknél fogva elcsábították, és ebből azt következtetni, nem lehet, hogy ezeket zárjuk ki a választásból, hanem inkább azt, hogy célszerűen kell elrendezni a dolgot, és ez által a veszélynek elejét kell venni; de azért, hogy kicsapongások történhetnek, az elvet feláldozni soha nem lehet”.

Leszögezte továbbá, hogy „nemzetünk szabadalmi csak akkor állhatnak erősen, ha a közérdekek összpontosulnak, ha az egész nemzetnek ereje össze van forrva”. Ennek érdekében pedig elsődleges fontosságúnak vélte a közteherviselés

eszméjének megvalósítását: „Én is azoknak sorába tartozom, kik a jelen kérdést életkérdésnek tartják: mert az átalakulásnak nagy kérdése fekszik azon eszmében, hogy a haza közterheit közösen viseljék a hazának minden lakosai. Némelyek azon eszmét nem tudják megegyeztetni alkotmányunkkal. Megvallom, nekem egészen más fogalmam van, s mióta gondolkozom, hazám szabad alkotmányának alapját soha sem találtam abban, hogy a magyar nemes ne fizessen, úgy abban sem, hogy a nemnemessel együtt ne fizessen; hanem találtam abban, hogy a nemzet akarata nélkül sem a nemesi, sem a nemnemesi osztály ne fizessen, és csak annyit és addig fizessen, mennyit és meddig azt a nemzet akarja, és elhatározza, és hogy a nemzet azoktól, kik határozatát végrehajtják, számot is kérhesen.” A nemzet hátramaradásának egyik legfontosabb oka véleménye szerint, hogy az arisztokrácia nem értette meg a köz érdekét: „azon időtől fogva, mióta a békeesség ideje bekövetkezett, az arisztokrácia mintegy illúzióban él. [...] felesleges vagyona öntudatában azt vélte, hogy nincsen mit aggódnia, azt gondolván, ha eljő a háború, védem hazámat, s teljesítem kötelességemet. És így az arisztokrácia elmulasztotta békeesség idejében az arról gondoskodást, hogy miképp nevelje erejét.” Ráadásul morális problémák is felmerülnek, hiszen „a kiváltságos osztály a népet lenézte, s vele kezdet fogni nem akart békeesség idejében, holott háborúk idejében nem volt ellenére, hogy a nemnemesek kardja vívja is ki a győzelmet”. Perényi Zsigmond feltette a kérdést: „lehet-e csudálkozni, hogy én most, midőn a közös teherviselés nagyszerű eszméje megpendítettett, kebelemben nagy örömet érzek? Mert ezen eszmének életbeléptetésétől várok hazámra nézve jobb jövőndőt.” Első lépésként egy közalapítvány felállítását pártolta, mely nemesre és nemnemesre egyaránt vonatkozik. Támogatta, hogy az ország pénzügyeinek kezelésére alkalmas személyt a kormány nevezze ki, de az országgyűlésnek felelősséggel és beszámolási kötelességgel tartozzon.

Valószínűsíthető módon országgyűlési tevékenységének köszönhető, hogy 1845. március 27-én a Hétszemélyes Táblánál viselt teendőire hivatkozva, címének meghagyása mellett felmentették Ugocsa vármegye kormányzásának feladatai alól. Helyette főispáni helytartónak, adminisztrátornak unokatestvérét, Perényi Gábort, Bereg főispáni helytartóját, Ugocsa korábbi országgyűlési követét nevezték ki. Az adminisztrátorok feladatuk kapták a vármegyei ellenzék kordában tartását, a konzervatív-kormánypárti országgyűlési követek megválasztásának elősegítését, s ezzel párhuzamosan konzervatív-kormánypárti követutasítások kieszközölését.

Az Ellenzéki Nyilatkozat előkészítő tanácskozásain is részt vevő Perényi Zsigmond az utolsó rendi országgyűlés kezdeti időszakában nem vállalt komoly szerepet. A Főrendi naplóban rögzített első felszólalása 1848. február végére esik. A márciusi fordulat idején tehát már bizonyosan aktívan jelen volt a diétán, majd tagja lett az elfogadott felirati javaslatot március 15-én Bécsbe kísérő országgyűlési küldöttségnek, továbbá az uralkodói jóváhagyás után meginduló gyors törvényszerkesztési folyamatból is kivette részét. Többször hangsúlyozta, hogy

„jelen különös események különös eljárást igényelnek”, s „most oly állásban vagyunk, hogy részletekben nem ereszkedhetünk, mert akkor célt s véget nem érünk”. A társadalmi átalakulás sarokkövének tekinthető jobbágykérdésben javasolta, hogy a kárpótlás kérdéséről a kormány a következő országgyűlésen nyújtson be törvényjavaslatot, s leszögezte, hogy „visszalépésnek helye nem lehet, s az, ki a visszalépést óhajtáná, nem szeretné hazáját, nem szeretné az emberiséget.”

Összegzésképpen tehát megállapítható, hogy bár Perényi Zsigmond állami hivatalt viselt, nem hazudtolta meg korábbi önmagát, főispánként sem adta fel ellenzéki pozícióját, s magáévá tette a polgári átalakulást igénylő szabadelvű gondolatok többségét is, elfogadta a közteherviselés, a jobbágyfelszabadítás, a felelős kormányzat és a népképviselő eszméjét. Nem véletlen, hogy Szemere Bertalan belügyminiszter a régi rendszer főispánjai közül mindösszesen hetet tartott hivatalában meghagyhatónak, s közülük elsőként az ugocsei Perényi Zsigmondot említette.

Az elnöki teendőket ellátó, elkötelezett hazafi

„B. Perényi Zsigmond nem volt forradalmi ember. Meggyőződésből arisztokrata és királypárti, de szintoly erősen alkotmányos érzelmű magyar hazafi. Azonban forradalmi idők, mint nagy természeti viharok és áramlatok sajátja, hogy ellenállhatlanul ragadnak és sodornak mindent, még a meggyőződéseket is. Forradalmunk lejtője kezdetben oly menedékes – s egyszerre aztán oly meredek volt, hogy előbb nem is intette vigyázatra, utóbb nem hagyta többé megállani, akik rajta mentek. Perényi Zsigmond nem az egyetlen volt, ki akarva soha sem ment volna bele a forradalomba; de bele sodortatva, később volt meghalni, mint visszatérni, mikor már csak a haza ügye iránt hűtlenséggel lehetett volna.” Ezekkel a sorokkal jellemzi Perényi Zsigmond 1848–49-es tevékenységét a Vasárnapi Ujság 1871-es életrajzi cikke. Azt is látnunk kell azonban, hogy a Béccsel szemben vívott önvédelmi harc támogatásához, s később Magyarország függetlenségének kikiáltásához, komoly eltökéltségre és kellő határozottságra volt szükség. Amennyiben pedig hihetünk Kossuth Lajosnak, akkor Perényi Zsigmond már a kezdet kezdetén tisztán látta, milyen következmények várhatók, s ebben a pillanatban meg is született benne az eltökéltség. Álljon itt most ez a történet Kossuth tolmácsolásában: „Perényit úgy említettem, mint egy páratlan kimagasló alakot, mely egyedül áll. [...] Hát most alkalmat veszek elmondani. Jegyezzék fel az élők a jövőre számára, méltó a feljegyzésre. Bécsben voltunk szankcionáltatni a 48-ki törvényeket. [...] Ama fogadtatási jelenet után szerettek mágnásaink közül sokan szállásom nappalijában időzni. Nem csoda, sok furcsát lehetett ott látni, hallani, gyakran ott üldögélt óra hosszan, némán, mélázva Széchenyi is, ki azelőtt lakom küszöbét soha át nem lépte. Mindjárt első este Perényi késő éjjelig ott maradt – utolsónak maradt; s mikor már csak ketteskén valánk, így szólott: »Barátom! ez itt már forradalom – majd lesz

nálunk is. És ez a forradalom azzal a beszéddel csinálódott, melyben azt mondtád, hogy a magyar királyi és osztrák császári korona közti ellentétet alkotmányossággal ki lehet egyenlíteni. Tudod-e te, hogy te ezzel egy nagy abszurdumot mondtál? – Nem lehet azt kiegyenlíteni. Ezek az emberek itt körüldet mind azt képzelik, hogy csak a szankció legyen meg, minden jól lesz. De hogy lesz. Hisz azt a szankciót úgy amúgy majd csak hazavisszük. De tudod-e, miért visszük haza? Azért, mert megcsalnak. – Nem lehet azt az ellentétet kiegyenlíteni, vagy osztrák egységes birodalmi provincia, vagy elválás. Tertium non datur [harmadik lehetőség nincs]. Minden, ami e kettő közt van, csak amolyan színházi dekoráció, csak amolyan cafrang, melyel magunkat ámtítjuk, hogy állami életünk rongyait ne lássuk. Ily időkben jó az embereket ismerned, hát én tudtadra adom már most, hogy engem a cafrang nem ámtít, nekem a provinciáskodás nem kell; én el vagyok határozva a másik irányba menni – légy bizonyos benne, a dolgok oda fognak menni, oda kell menniök – én készen vagyok menni a végletekig győzelemre, ha lehet, az akasztófára, ha kell; – én megyek. Ezt akartam tudtadra adni.» Én megilletődéssel néztem férfias arcába, amint e nagy dolgokat oly indulatlanul nyugodtan beszélte, mintha egy sakkjátszmáról szólna, és azt mondtam neki: te látnok vagy, a látnok hivatása a népet vezérelni. Vezesd nemzetedet. Ő elmosolyodott és ennyit mondott: a vezér nem csinálja magát, ő csinálódik; a vezérséget a körülmények adják, neked adták, vond ígádat, te szegény! kötelességed. Jó éjszakát. És én vontam ígámat. Igen nehéz volt. És még olyanok is akadtak, akik irigyelték, és az irigység szülte gyűlölet dühét még a számkivetésbe is elvitték. És még megérem, hogy magyarnak sem lesz szabad magamat neveznem. Azt pedig már megértem, hogy emberek, kik saját tegnapijukat is elfelejtették; kik ama nagyidők névtelen félisteneinek még csak az erkölcsi elismerés adóját is elfelejtik megadni, engem, már hogy engem »feledékeny kortársnak« neveznek el. Semmit sem tesz. De neked, te kimagasló alak, ki abból az időből oly páratlan egyedül állasz, neked leborulok emléked előtt – – mesterem!”

Kossuth Lajos ezt a történetet, 1879. november 4-ei levelében mesélte el a politikus írónak, Helfy Ignácnak, s rajta keresztül az egész nemzetnek. Felmerülhet ugyanakkor, hogy némileg másképpen, kicsit megszépítve emlékezett vissza az esetre, de Perényi Zsigmond 1848–49 során mindvégig határozottan tette a dolgát, megingás nélkül végezte feladatait, s ugyanilyen eltökélten ment a bitófára.

Megtartotta Ugocsa vármegyei főispáni tisztségét, s bár hivatali teendői miatt szinte egyáltalán nem tudott ott tartózkodni, figyelemmel kísérte a megyei eseményeket, melyekről Egry János alispán folyamatosan tájékoztatta. Miniszteri pozíciót ellenben nem akart vállalni, bár neve szinte minden kormányalakítási tervezetben felmerült. Az Ellenzéki Kör március 16-ai röpcéduláin mint igazságügy-miniszter szerepelt, Batthyány Lajos pedig a király személye körüli tárcát ajánlotta fel neki. Az Országos Honvédelmi Bizottmánynak azonban tagja lett, hiszen a felsőház október 3-án Eszterházy Mihály gróf, Jósika Miklós báró és id. Pázmándy Dénes mellett őt is delegálta. Miután október 8-án a bizottmány teljes felhatalmazást kapott a kormányzati ügyek intézésére, Kossuth Lajost elnökké,

Nyári Pált és Perényi Zsigmondot pedig elnökhelyettessé nevezték ki. Ebben a minőségében egészen megszűnéséig, 1849. április 19-ig tevékeny tagja lett a testületnek, Kossuth novemberi betegsége idején az elnöki teendőket is ellátta, és rendelkezéseket adott ki. Amikor pedig a bizottmányt november folyamán megkísérelték szabályos kormánnyá átalakítani, Kossuth a kereskedelmi tárcát, Szemere a külügy-, végül az igazságügy-minisztériumot kívánta rábízni. 1849-ben szintén felmerült Szemere május 2-án megalakuló kormánynévsorának tervében mint igazságügy- és kultuszminiszter, de még a radikális politikusok 1849. márciusi tervezeteiből sem maradhatott ki.

Első feladata Erdélybe szólította, ugyanis 1848. május 20-án erdélyi miniszteri biztossá nevezték ki. A független magyar kormányt képviselte a május 29-én összeülő utolsó erdélyi rendi országgyűlésen, amely szentesítette az uniót, a jobbjárfelszabadítást és az új választójogi szabályokat. Megbízatása alatt ő bonyolította le az erdélyi kincstári szervezet magyar pénzügyminisztériumba történő beolvasztását. 1848. június 7-én Szemere belügyminiszternek azt jelentette, hogy teljes a zűrzavar, a jobbjárok lázadoznak, a románok gyűléseket tartanak. Véleménye szerint a főispáni tisztviselői gárda azonnali lecserélése és megbízható, rátermett emberekkel való feltöltése a legsürgetőbb feladat, hiszen csakis „erélyes, ügybuzgó főispán adhat a közdolgoknak jobb irányt”. Megbízatása alatt, június 3-án, ő javasolta a belügyminiszternek – elsősorban társadalmi, gazdasági, katonai és nemzetiségi szempontok alapján – a Csíkszékben és Háromszékben „elszaporodott” és ezáltal elszegényedett székelyek önkéntes, állami támogatással levezényelhető, délvidéki telepítését. Kossuth elkészítette a törvényjavaslatot, amelyet az országgyűlés azután el is fogadott. Június végén Vay Miklós bárót nevezték ki helyére, hiszen Perényire a legfontosabb feladatok az új alapokra helyezett törvényhozás színterén, a július 5-én megnyíló első népképviselői országgyűlés felsőházában vártak. Az uralkodó a minisztérium javaslatára Majláth György országbíró elnöksége mellett Perényi Zsigmondot nevezte ki a Nemzeti Múzeum dísztermében összeülő főrendiház másodelnökévé.

A levélben, melyben Kossuth Lajos kitüntetett, üdítő pozitív példaként említette Perényit, azt is kifejtette, hogy az 1848–49-es események idején a magyar arisztokrácia nem teljesítette alkotmány adta köteleességét: „Én láttam ezt az osztályt 1848–49-ben. Miért nem vetette akkor testületi súlyát a mérlegbe? – Pedig voltak ez osztályban férfiak, kiknek életet, vagyont áldozni kész hazafisága, mint egy világító torony állott társaik előtt. Hősök, mártírok, megingathatlan, tántoríthatatlan jellemek, kiknek áldozatkészségük a hazáért nem ismert határt. – Igaz, voltak ezek mellett amolyan kalkuláló kétkulacsosok is (példákat idéztem), sőt akadtak muszkabehívók, muszkavezetők, árulók is – de ezek egyéni jelenetek; rossz ember minden társadalmi rétegben akad. Nem ez volt a baj, a baj az volt, hogy a magyar mágnáskar mint testület, mint alkotmányos tényező elhagyta a nemzetet, nem volt látható. A magyar alkotmány testületi súlyt adott a magyar arisztokráciának a nemzet közéletében; s ezt számára a 48-ki törvények is feltar-

tották, és ez a súly hiányzott a nemzet sorsának mérlegében.” Majd folytatta: „A magyar közélet épületének két alkotmányos oszlopa közül az egyik hiányzott az egész szabadságharc alatt. Ez a hiány döntötte meg a hazát, ha ez a hiány nincs, ha magyar arisztokrácia mint alkotmányos tényező, mint intézmény helyt áll a nép, a nemzet mellett, sem az önbizalomvesztés nem ver gyökeret a hon vérel áztatott földjében, sem a pártos visszavonás nem burjánzik fel, sem árulás nem lesz lehetséges, sem el nem bukunk; hanem mert a főrendi kar mint intézmény nem volt Debrecenben, hát néhány, a haza iránti kötelességről megfejtkezett egyénnek lehetségessé vált [...] a muszka behívásra a magyar főrendiség kíváncsának pecsétjét reá hazudni.”

Ahogy Kossuth Lajos is utalt rá, az áprilisi törvények, az 1848. évi IV. törvénycikk értelmében megtartották a kétkamarás országgyűlési rendszert, s ezzel együtt a magyar felsőházat is. A legfőbb teendőket immár nem a nádor látta el, hanem az elnököt és a másodelnököt a tábla tagjaiból, az uralkodó nevezte ki, de jegyzőit saját maga választhatta. Az ülések továbbra is nyilvánosak maradtak, belső rendszabásait pedig a Ház maga határozhatta meg. A törvény szerint a két tábla teljesen egyenrangú volt, míg azonban a rendi országgyűléseken a nagyobb erőt a szinte vétőjoggal rendelkező felsőház jelentette, addig a népképviselési rendszerben a hangsúly a képviselőházhoz tevődött át, hiszen a forradalmi áttörés támogató bázisa a választott képviselők mögött állt. A főrendek már nem élvezhették korábbi előjogaikat, jellemző, hogy törvénykezdeményezési lehetőségükkel, mindössze két kísérlettől eltekintve, egyáltalán nem éltek. Beöthy Ödön, újonnan kinevezett bihari főispán már július 5-én, az első ülésen kezdeményezte a felsőház belső reformját, átalakítását, amit aztán július 8-án határozatban el is fogadtak, hiszen a képviselési rendszer lényeges átalakulása „változást igényel a felsőház eddigi alapjában is”. A népképviselési rendszerben a felsőház részt vevő csoportjai ugyanis nem változtak. Továbbra is megjelenhettek a főpapok, a világi főméltóságok, zászlósurak, a főispánok, valamint személyi jogon a mágnás családok felnőtt korú férfi tagjai. A Ház összetételét azonban jelentősen átalakította a korábbi főispáni kar lecserélése az elsősorban a polgári átalakuláshoz és az új kormányhoz hű, használható és helyi tekintéllyel is rendelkező emberekre (Beöthy Ödön, Szentiványi Károly, Hunkár Antal stb.). A főrendek teljes létszáma körülbelül 800 főt tett volna ki, de ennyien természetesen a rendi országgyűléseken sem jelentek meg soha. A reformkori diétákon is maximum 150-200 fős összlétszámmal számolhatunk egy adott országgyűlés esetében, de egy-egy ülésen ennél nyilván sokkal kevesebben gyűltek össze. Az új népképviselési országgyűlés esetében azonban még rosszabb volt a helyzet. A főpapságból 20-an mindvégig távol maradtak, csak 25-en jelentek meg hosszabb-rövidebb ideig, de Debrecenbe már csupán ketten utaztak el, s közülük is csak Horváth Mihály csanádi püspök tartott ki mindvégig az országgyűlés mellett. A zászlósurak közül 10-en, a főispánok közül viszont a 62 meghívottból 42-en jelentek meg. A főrendi családokat 107 nemzeti, 9 honosított és 23 erdélyi mágnás képviselte, a többség, majdnem 500 fő viszont sosem tette tiszteletét az üléseken.

Összességében az 530 meghívott, de távol maradó főrendi mellett 232-en vettek részt a tanácskozások valamelyikén, de együttesen a legnagyobb létszámmal megtartott nyitóülésen is csupán 106-an voltak, ez a szám pedig hamarosan 60-50 fő alá csökkent. A határozathozatalhoz szükséges létszámot a házszabály 50 főben kötötte ki, de ezt augusztus 25-én 30, majd október 1-jén már 20 főre kellett csökkenteni. Debrecenben aztán még silányabb lett a létszám, a 22 ülésből az elsőt csak március 12-én lehetett összehívni, miközben a képviselőház már a huszadikat tartotta, s ekkor is csak 18-an jelentek meg. A későbbiekben szinte sosem voltak többen 45-50 főnél, bár Irányi Dániel szerint a sikeres tavaszi hadjárat után, a pacifikált területekről visszatérő személyeknek köszönhetően május elején 70 tag gyűlt össze. A csekély létszám mindenesetre azt is maga után vonta, hogy a megjelentek döntő többsége az új rendszer, a szabadságharc ügye iránt elkötelezett egyénekből állt. Ennek ellenére Szemere Bertalan a sok esetben értékelhetetlen létszám következtében indítványozta, hogy a Buda bevétele után, július 2-án ismételten Pesten összeülő országgyűlésen mondják ki saját maguk feloszlátását. Erre azonban elvi lehetőség sem nyílt, hiszen sem itt, sem Szegeden, sem pedig Aradon nem tartottak már több főrendi ülést. A tagok közül ugyan többen igazoltan voltak távol, néhányan a kormányban, többen a képviselőházban kaptak szerepet, és sokan szolgáltak a magyar honvédsereg tisztí állományában is, igaz a császári hadseregben sem voltak kevesen.

Ennek a felsőháznak lett tehát Perényi Zsigmond az egyik legaktívabb tagja és másodelnöke. Mivel azonban Majláth György már szeptember végén, Lamberg halálát követően Bécsbe utazott, majd birtokaira húzódott vissza, december 31-éig összesen 23 vagy 25 ülésen ő elnökölt, s bár Majláth még visszatért, de a legfontosabb szervezési és irányító feladatokat Perényi látta el. Több bizottságba is beválasztották (a birodalmi gyűléshez küldött tárgyalóbizottság, az elemi oktatási bizottság, az úrbéri kármentesítési bizottság), s az Országos Honvédelmi Bizottmány tagjaként rendszeresen beszámolt a hadi helyzet alakulásáról, lényegében a végrehajtó hatalmat képviselte a felsőházban. S miután Majláth nem követte az országgyűlést Debrecenbe, az ottani összes ülésen, formálisan továbbra is másodelnökként, Perényi elnökölt. A felsőház leértékelődése ellenére a képviselőház az általa megszavazott törvényekhez minden esetben kikérte a főrendek véleményét és hozzájárulását, s miután az uralkodó feloszlatta az országgyűlést, a törvényeket helyettesítő, elvi jelentőségű határozatokhoz is, bár ennek érdekében 1849. március 24-én külön fel kellett szólítani a képviselőket. Perényi Zsigmondra tehát fontos szerep hárult a felsőház hozzájárulásának kieszközlése, s ezáltal a törvényesség fenntartása kapcsán.

Miután a képviselőház augusztus 26-án befejezte a magyar hadseregről és a papírpénz kibocsátásáról szóló két létfontosságú törvényjavaslat megtárgyalását, 28-án a felsőház egy bizottmányának adta ki azokat véleményezésre. A választmány nevében augusztus 29-én Perényi Zsigmond azt javasolta, hogy a haza súlyos helyzetét figyelembe véve a felsőház változtatás nélkül fogadja el a törvény-

tervezeteket abban a formában, ahogyan a képviselőháztól átjöttek, hiszen jelen körülmények között nincsen idő hosszadalmas vitákra. Sürgetése elérte célját, és a javaslatok elfogadást nyertek.

Miközben 1848. december végén a hadi helyzet alakulása kritikussá vált, a 31-én délelőtt tartott zárt tanácskozáson Kossuth azt javasolta, hogy a Honvédelmi Bizottmány olyan helyre tegye át a székhelyét, ahonnan zavartalanul intézheti az ország védelmét. Ugyanekkor Batthyány Lajos azt indítványozta, hogy az országgyűlés néhány tagjából álló küldöttség induljon a császári fővezérhez, és tegyen kísérletet az elfogadható feltételek melletti békekötésre. A két indítványt az országgyűlés két házának aznap esti, első elegyes (együttes) ülésén vitatták meg Pázmány Dénes és Perényi Zsigmond elnöklete alatt. Perényi hozzászólásában hangsúlyozta a Honvédelmi Bizottmány és az országgyűlés egységét: „Azt hiszem, hogy a honvéd bizottmány működése sikert nem arat, ha az országgyűléstől megválik. Ősz szakállam kezeskedik, hogy hazámat ismerem, s ennél fogva tudom, hogy ha a honvédelmi bizottmány nem lesz egészen kifolyása az országgyűlésnek, nem fog bizodalmat gerjeszteni a hazában, és ha ez nem lesz, akkor erélyesett nem működhetik, lépései siker nélkül fognak elenyészni. Meggyőződésem tehát az: ha valaki azt kívánja, hogy sikerteljesen működhessék a honvédelmi bizottmány, maradjon ezután is, mint eddig kifolyása az országgyűlésnek. [...] azt hiszem, hogy a honvédelmi bizottmánynak, ha sikerrel akar működni, együtt kell lenni az országgyűléssel, különben megszűnik minden jelentősége. [...] Távozzék tehát Budapestről a honvédelmi bizottmány az országgyűléssel együtt. (Közhelyeslés.)” A továbbiakban azt is felvetette, hogy Batthyány Lajos ne tartson a békeküldöttséggel, mivel ez a volt miniszterelnökre nézve veszélyeket rejthet magában. Miután azonban Batthyány öntudatosan visszautasította az aggodalmat, Perényi már csak annyit tudott válaszolni, hogy ha „a gróf jobban ismerve a körülményeket, azt gondolja, hogy a dolgok akadására nem lesz, s oly szívesen ajánlkozik, én, isten látja lelkemet, nem akadályozom kiküldetését”.

Perényi Zsigmond január 8-án érkezett meg Debrecenbe családjával és a felsőházi alkalmazottakkal. Már 2-án Szolnokról levelet írt a polgármesternek, hogy jelöljön ki szállásokat a főrendi tagok számára. A felsőház végül a mai Széchenyi és Piac utca sarkán álló Bárczi házban ülésezett, itt volt Perényi lakhelye is, aki minden tőle telhetőt megtett annak érdekében, hogy „összetrombitálja” a határozatkészséghez elegendő számú főrendi tagot: „[...] mert ha valaha, úgy most szükséges, hogy tudja a nemzet, miképp a képviselőház nézetét a felsőház is osztja.” Az első ülésen – mint már említettük – a szükséges 20 helyett csak 18 fő jelent meg, de ennek ellenére kimondták határozatkészségüket. Sztojka Imre báró indítványára elfogadták, hogy lajstromba veszik a jelen és távol lévő főrendeket, s ennek érdekében egy bizottmányt küldenek ki. A választmány március 27-én mutatta be tervezetét, miszerint a lajstrom hat csoportot fog tartalmazni: kormánykiküldetésben résztvevők, nemzetőrség törzstisztjeiként szolgálatot teljesítők, katonai szolgálatot teljesítők, engedéllyel külföldön tartózkodók, megjelenés alól felmen-

tettek és jelenlévők. Elhatározták, hogy felszólítják a hivatalt viselőket, hogy hacsak elmellőzhetetlen feladatkörrel nem rendelkeznek, tegyék tiszteletüket Debrecenben, akik pedig egyik kategóriába sem tartoznak, április 15-éig kapnak haladékot a megjelenésre. Március végén összesen 28 jelen lévő főrendi tagot regisztráltak, 14-en kormánykiküldetésben vettek részt, 8-at törzstisztként, 50-et katonaként, 24-et jogosan külföldön tartózkodónak, 11-et pedig felmentettnek ismertek el, tehát összesen 107 főrendi tagról állapították meg, hogy igazoltan hiányzik.

Perényi Zsigmond azok közé tartozott, akik kezdettől fogva pártolták Kossuth Lajos indítványát a függetlenség kikiáltásával és a Habsburg-ház trónfosztásával kapcsolatban, s zárt ülésen fel is szólalt támogatása érdekében. A képviselőház alelnöke, Almássy Pál mellett ő látta el az elnöki teendőket április 14-én a képviselőházi ülésből kiinduló nagytemplomi „népgyűlésen”, valamint az országgyűlés három debreceni elegyes (együttes) ülésén is: a Függetlenségi Nyilatkozat végső szövegének elfogadásakor (április 19.), annak hitelesítésekor (április 24.), továbbá Kossuth és a kormány eskütelekekor (május 14.). Mindemellett a még április 14-én este megtartott felsőházi ülésen elnökölve a lehető leghamarabb elfogadtatta a képviselőházi határozat tartalmát. Beszédét a következőképpen kezdte: „Mielőtt oly zavaros körülményekbe hozattunk, hogy a nemzet a maga védelmére fegyvert fogni kényszerítetett, miszerint nemzeti életét védje, azon tettek által, melyek mindnyájunknak tudomására hazánkban előfordultak, s melyek hazánkban romlására éppen a dinasztia részéről követték el, párosulva különböző eseményekkel, kellett szükségképen a legutóbbi nagyszerű eseménynek is kifejlődni.” Majd a határozat felolvasása és egyhangú elfogadása után a következőképpen nyilatkozott: „Sokszor volt szerencsém részesülni az országgyűlési tanácskozásokban, de ennél fontosabb tárgy még soha elő nem fordult, s nagyobb öröömömre nem szolgált semmi, midőn a hazai ügyekben részt vettem, mint ezen egyhangú nyilatkozata a felsőháznak, midőn a képviselőháznak határozatát teljes hazafiúi érzettel egyhangúlag elfogadta.” Ezután a képviselőházi választmányhoz Horváth Mihály püspököt és Hunkár Antal főispánt javasolta delegálni. A kész dokumentumot aztán Almássy Pál képviselőházi alelnök és Szacsвай Imre képviselőházi jegyző mellett a felsőház másodelnökeként április 24-én aláírásával hitelesítette, ami végérvényesen megpecsételte jövőendő sorsát.

Miután Kossuth Lajos kormányzóelnöki rendelettel május 26-án feloszlatta a Kúriát, a május 29-én újrászervezett Hétszemélyes Tábla elnökévé Perényi Zsigmondot nevezte ki, s ezt a tisztelet egészen augusztus 11-ig viselte is. A legutolsó, 62. főrendiházi ülésre, 40 pesti és 21 debreceni ülés után, május 31-én került sor. Perényi a következőképpen összegezte a helyzetet: „a jelen országgyűlés hazánk történetének évkönyvében a legfontosabb időszakot képezi, mert éppen ezen országgyűlés folyama alatt történt meg hazánk átalakulása, mely az igazi szabadság, egyenlőség és testvériség alapjára fektetve hazánk jövőendőjét sokkal szebb színben, sokkal szebb reményben tünteti elő, s ennek boldogsága és felvirágzása ily alapokra fektetve sokkal valószínűbb és biztosabb, mintsem valaha volt. A tisztelt felsőház

elértette a kor igényeit, elérte s felfogta a forradalom elvét, mert mindenben segédkezet nyújtott elősegelésére annak, hogy ezen nagyfontosságú elv életbe léptessék, hogy az országgyűlésnek határozatai által biztosítva legyen hazánk új átalakulásának jelene és jövője. Hanem tagadhatlan az, hogy ennek eredményére nézve a hazának még igen sok teendője van, s hogy erre nézve úgy egyesektől, mint tőlünk a törvényhozástól igen sok függ, mint kultuszminister úr megemlítette. Ezt a tisztelt felsőház érdemes tagjainak hazafias buzgalmától reményteljesen várja a haza, azért szükségesnek nem tartok senkit is erre indítani, mert a tisztelt felsőház tettei mutatják, hogy a képviselőház határozatai s végzéseivel mindenben karöltve működött. Mi pedig engem illet, méltóztassék megengedni a tisztelt felsőház, hogy személyem iránt mutatott szívességükért köszönetemet nyilvánítsam s óhajtasomat fejezzem ki az iránt, hogy mindnyájukat friss egészségben vezérelje az isteni gondviselés Pestre, a törvényhozás helyére. Addig is a tisztelt felsőház tagjai tartsanak meg becses emlékökből, s ne tagadják meg tőlem becses barátságos hajlamukat.”

Ezután Horváth Mihály indítványozta Perényi Zsigmond érdemeinek jegyzőkönyvben rögzített elismerését: „akinek a tisztelt felsőház, ha dicsőség van abban, hogy üléseinket a borús időkben is folytathattuk, azt hogy folytathattuk, egyedül köszönheti, aki lankadatlan türelemmel s kitartással várta üléseink megkezdését, s később ezek megkezdetté intézte ügyeit.” Perényi ezt a kitüntetést nem kívánta elfogadni, és szerényen arra hivatkozott, hogy a jelen országgyűlésnek még nincs vége. Jósika Miklós azonban azt válaszolta, hogy ez az érdem nem csupán a jegyzőkönyvnek íródik, hanem a történelemnek is, amit aztán közheylesítés követett, míg végül Perényi berekesztette az ülést: „Így tehát mostani ülésünket eloszlottnak nyilvánítom; adja a magyarok istene, hogy itt Debrecenben több üléseket oly körülmények között, mint a jelenben tartottunk, ne tartsunk!” Perényi Zsigmond ugyan mindent elkövetett, hogy a főrendiházi tanácskozásnak még valóban ne legyen vége, s ő maga követte is az országgyűlést és a kormányt Pestre, majd Szegedre és Aradra, de a főrendeket ilyen körülmények között már nem lehetett összehívni.

Ha a leírtak alapján Kossuth és az utókor számos alakjának vádjait nem is cáfolhatjuk, miszerint a magyar arisztokrácia nem állt ki a forradalom, az önvédelmi háború, majd főként a szabadságharc mellett, de mégis, a felsőház, mint az új magyar alkotmány törvényhozási rendszerének egyik oszlopa jelen volt, működött és hallatta hangját. Igaz ez még akkor is, ha sokszor csak néhányan jelentek meg, ha Perényi csak „kéréssel, rimázkodással, fenyegetéssel, levelezéssel, futkározással” tudta őket összehívni, ha a határozatképességi küszöböt egyre inkább lejjebb és lejjebb kellett szorítani, s ha a ház szinte nem is élt törvénykezdeményezési jogával, valamint tevékenységének jelentős része a távollévők ügyének megtárgyalásában merült ki. Igaz, hiszen a legfontosabb képviselőházi döntéseket, többek között Magyarország Függetlenségi Nyilatkozatának elfogadását is, jóváhagyásukkal hitelesítették, legitimálták. Ebben a folyamatban pedig elvülhetetlen

érdemei vannak Perényi Zsigmondnak, aki ezáltal az 1848–49-es sors- és korszakfordító események legnagyobb erényének, a törvényességnek lett az egyik meghatározó letéteményese és vezető személyisége.

A büszke vértanú

Perényi Zsigmondot az augusztus 13-ai fegyverletétel a világosi Bohus kastélyban érte. Rábeszélésre ugyan tett egy kísérletet arra, hogy emigrációba meneküljön, de végül visszatért Világosra, és bevárta letartóztatóit, holott tisztában volt sorsával. Bohus Jánosné Szögyény Antónia visszaemlékezése szerint a báró így búcsúzott politikai pályafutásától, s egyben életétől: „Szívszagató volt kivált az ősz Perényi búcsúja. Borzasztó sorsának szomorú sejtelmével lépett a teraszra, kiterjeszté reszkető két karját, mintha drága hazáját még egyszer, utolszor akarná szívéhez ölelni, és felkiáltott: – Ó, mi szép a világ, s mily nehéz tőle válni! Isten veletek, nőm, gyermekeim, én nem látlak többé titeket.” A pesti Újépületbe szállították, majd hadbíróság elé állították. Bár a fogolytárs Mezősy László visszaemlékezése szerint itt már elméje megbomlott, minden más forrás arra utal, hogy teljes mértékben eszénél volt, és öntudatosan vállalta korábbi tetteit. Egyetlen mentséget tudott csupán felhozni, mégpedig, hogy lélekben hű maradt a dinasztiahoz, csupán a forradalmi hév, a forradalmi „terrorizmus” ragadta magával, és csak kényszerűséggel úszott együtt az árral. Tudjuk, hogy ez nem így volt, ő is, a bíróság is tudta, de egy családapának, akinek alig ötéves Zsigmond nevű kisfia körül jártak a gondolatai, legalább ennyit meg kellett próbálnia. Az 1849. október 23-ai keltezéssel ellátott hadbírósági ítélet szerint, mivel az október 3-ai országgyűlést feloszlató császári manifesztum után is tevékenyen részt vett az országgyűlés tanácskozásaiban, határozataiban, valamint a felsőtábla alelnökeként és az Országos Honvédelmi Bizottmány tagjaként forradalmi szellemben tevékenykedett, továbbá tanácskozó és szavazó tagként részt vett a debreceni „konvent” előzetes tanácskozásain és az április 14-ei határozatában, amely kimondta Magyarország elválását a Habsburg-monarchiától, felségárulás következtében kötél általi halálra és teljes vagyonelkobzásra ítélték. Őt azonban halála helyett inkább vagyonának elvesztése foglalkoztatta, s kivégzése napján is csak egy dolog érdekelt, mégpedig hogy leveleket írjon barátainak, korábbi munkatársainak, ismerőseinek, hogy feleségéről, Kovachich Franciska Leopoldináról és fiának illő neveltetéséről gondoskodhasson.

Perényi Zsigmondot közel 66 évesen, a pesti Újépület falai mellett, Szacsvay Imrével, a képviselőház jegyzőjével és Csernyus Manó miniszteri tanácsossal együtt október 24-én érte el a végzet. Halálában a megtorló gépezet nem csupán őt, de jelképesen a főrendeket is büntette. Többen többféleképpen mesélik el a szomorú jelenetet, de arra mindenki egyformán emlékezik, hogy Perényi Zsigmond báró öntudatosan, méltóságteljesen és szilárd jellemmel viselte kivégzését. „A hófehér

szakállú Perényi megölelvén társait, e felkiáltással: Éljen a Haza! – ment az akasztófára.” „Ott végezték ki őket, a kaszárnya falán túl. A fehérszakállas úr – ez Perényi Zsigmond báró – odalépett a másik két úrhoz, megölelte őket, kezét fogtak. Azután így kiáltott: »Éljen a haza...« Így haltak meg mind a hárman.” „Három vasba vert alakot kísért egy század gyalogság: Perényi Zsigmond bárót, Csernyus Manót és Szacsвай Pált [Imrét]. Mind a három büszkén, magasra emelt hajadon fővel haladt a vesztőhely felé. Nyomban utánuk jöttek a porkoláb a láncokon függő lakatok kulcsával és egy százados hadbíró. A lelkészek csak a kapuig kísérték az elítélteket. Először Szacsvainak olvasta fel az auditor alig érthető, hadaró hangon az ítéletet. Szacsвай után Csernyus következett, s az egész idő alatt Perényi tíz lépésről nézte a rettentő jelenetet, s midőn rákerült a sor, láncait levették, tizenkét ezüst húszast nyújtott a hóhérnak, hogy hamar bánjon vele. Kérte, hogy a kötelet ne szorítsa hosszú fehér szakállához.” „Az ősz Perényi szivarozva, hideg közönnyel haladt a vesztőhelyig, s egyetlen arcizma sem mozdult meg, midőn a hóhér nyakába veté a fojtó hurkot. »Még a halálban is igazi nagyúr volt,« – jegyzi meg egy szemtanú.”

Az 1867-es kiegyezésig várni kellett arra, hogy a rokonok és a hazafiak sora megemlékezessen Perényi Zsigmondról. Egyetlen ma is álló mellszobrának avatására hosszú tervezgetés és különféle okok miatt meghiúsult kísérletek után 1906. október 24-én, országos ünnepség keretei között fia és unokája jelenlétében került sor a nagyszülősi vármegyeháza mellett. A 20. század tragikus eseményeinek köszönhetően azonban eltávolították és csak 1991-ben állították ismét a helyére a szobrot, melyet ma is minden évben megkoszorúz a helyi magyar közösség.

Bár előadásunk sem vállalkozhatott Perényi Zsigmond báró részletes, minden igényt kielégítő, teljességre törekvő életrajzának elkészítésére, de talán segített abban, hogy e nagy formátumú politikai portréjának legalább főbb vonalait kirajzolódjanak, gyarapodjanak és letisztuljanak: a köz javát szinte 50 éven át szolgáló politikusé, a családapaé és a hős vértanúé, aki azért halt meg, mert hazáját életénél is jobban szerette.

■ FÜGGELÉK

Kováts József cs. kir. hadügyész százados hadügyészi előterjesztése Perényi Zsigmond báró ügyében

Pest, 1849. október 22.

Jogügyi előterjesztés

Perényi Zsigmond báró, Ardón, Bereg megyében, Magyarországon született, 66 éves, katolikus, nő, és korábban a főrendi tábla alelnöke, amiként a nyomozati okmányokból kitűnik, a múlt év október 3-i manifestum megjelenését követően, amikor is Ma-

gyarországot a haditörvények alá rendelték, az országgyűlést feloszlatták, és a hatóságok minden további működését törvénytelennek nyilvánították, és tekintettel arra, hogy múlt év október 8. után annak elnökeként működött, amiként az ügynevezett Országos Honvédelmi Bizottmány tagja volt, emellett még amikor őfelsége, Ferdinánd császár lemondása és a jelenleg uralkodó Ferenc József császár trónra lépése bekövetkezett, az utóbbi el nem ismerésével kapcsolatos tárgyalásban részt vett; ez év március havában Debrecenben megnyitotta a főrendi táblát, miután a lázadó kormány múlt év december végén oda tette át székhelyét, és különös örömét fejezte ki a nagyszámú gyűlésnek, mivel a törvényes szabadságról és függetlenségről van szó. Valamint az után, hogy ez év április 14-én megalkották a Függetlenségi Nyilatkozat okmányát, egy csupán a felső- és alsóház tagjaiból összeállított ülés jött össze tanácskozásra, ő ezen ülés egyik tanácskozó tagja volt, és az alsóház elnöke vitte a szót. Nem elég, hogy elnökölt, amikor a határozat az alsóház elnökétől, Almásytól a felsőházhoz jött, és az ottani határozat egyhangúlag a Függetlenségi Nyilatkozat és a legfelsőbb uralkodóház száműzetése mellett szólt, mikor is azon határozat, hogy Kossuth az ország kormányzója legyen, teljes tetszéssel elfogadtatott. Vádlott maga is aláírta a Függetlenségi Nyilatkozat aktáját, mint a felsőház alelnöke.

Ez év április 23-án azon kérdést intézte Kossuthhoz, hogy azon főispánok, akiknek a Közlöny szerint a Függetlenségi Nyilatkozat mielőbbi és célszerű közzététele kötelességükké tétetett, eltávozhassanak, mert néhányan ezért folyamodtak. Amikor Kossuth erre válaszolt neki, erre válaszul ez év április 28-án ismét jelezte neki, hogy ő Wenckheim Béla bárónak engedélyt adott, hogy két hétre eltávozhasson, hogy így Békés megyében megtegye az intézkedéseket a Függetlenségi Nyilatkozat közzétételére.

Vádlottat ezt követően országbíróvá nevezték ki, anélkül azonban, hogy működését megkezdte volna; a lázadó kormány, feloszlóban lévén, Pestre, majd onnan Szegedre vonult vissza, és teljesen feloszlva Aradra menekült. A vádlott ezt követően saját akaratából jelentkezett Lobkowitz altábornagynál, és fogságba került.

Az 5. hadicikkely és öméltósága, Haynau báró, táborszernagy ez év július elsejei kiáltványának értelmében az elmondott tevékenységi mód a felségárulás bűnét mutatja.

A vádlott beismeri, hogy a számára ismeretes múlt év október 3-i manifesztum közzétételét követően, amely által a magyar országgyűlés feloszlattatott, annak tárgyalásaiban és határozataiban gyakran részt vett, mint a felsőtábla alelnöke és az ügynevezett Országos Honvédelmi Bizottmány tagja, a forradalom szellemében tevékenykedett, különösképpen a debreceni konventnek az ez év április 14-i határozata előtti tanácskozásban, amelyben Magyarországnak az Osztrák Monarchiától való teljes elszakadása kimondatott, mint tanácskozó és egyetértő tag részt vett.

A tényállás a Közlönynek az iratokhoz csatolt 52., 80. 81. és 85. számai, valamint a vádlottnak Kossuthhoz intézett levelei által a Mária Terézia-féle perrendtartás 26. bekezdése szellemében teljesen feltáratott.

Ennek bizonyítékaul szolgál a Mária Terézia-féle perrendtartás 32. bekezdése értelmében, a vádlottnak a feltárt tényállással egybehangzó vallomása.

Noha a vádlott mentségként előadja, hogy ő a legfelsőbb uralkodóház iránt jó érzelmű, hű és odaadó maradt, azonban a terrorizmus által elragadtatott, és úgymond, ezt követően az árral kellett úsznia. Csakhogy erre nem lehet tekintettel lenni, mivel az érzelmeket a cselekvésmód alapján kell megítélni, mert a bírónak másképp nem lenne kiindulópontja, és minden vádlott elkerülhetné a törvényt.

Ami a büntetést illeti, az ezzel kapcsolatban előhozott törvények világosan kimondják, hogy ilyen esetben a kötél általi halálbüntetésnek van helye.

A vádlottra nézve terhelő, hogy a forradalom kezdetétől a befejezéséig tevékeny volt; enyhítő ellenben, hogy önként jelentkezett. Ezzel kapcsolatban megjegyzem, hogy azon körülménynél fogva, hogy a törvény világosan kimondja a büntetést, az enyhítő körülmény a bírói felsőség által vehető figyelembe.

Ezért tehát abban foglalom össze véleményemet, hogy vádlott minden, bárhol található vagyonának elkobzása mellett, felségárulás bűne miatt kötél által halállal büntetendő.

Pest, 1849. október 22-én.

Kováts sk. százados,
hadügyész

Az eredetivel azonosnak és egybehangzónak találtatott.

A cs. kir. hadbíróság által

Pest, 1849. október 24-én.

Nedelkovich
törzshadbíró

Perényi Zsigmond báró hadbíróági ítélete

Pest, 1849. október 22–23–24.

Pesti cs. kir. hadbíróóság

Ítélet

Amely az itteni cs. kir. katonai kerületi parancsnokság rendeletére összeállított, megeskettett teljes hadbíróóság által egyhangúlag helyesnek ítéltetett.

Perényi Zsigmond báró, Ardón, Bereg megyében, Magyarországon született, 66 éves, katolikus, nő, törvényesen beismerte és be is bizonyítottatott, hogy az általa vallomása szerint ismert múlt év október 3-i legfelsőbb manifesztum közzétételét követően, amikor is a magyar országgyűlés feloszlattatott, annak tanácskozásaiban és határozataiban, mint a felsőtábla alelnöke és az úgynevezett Országos Honvédelmi Bizottmány tagja, a forradalom szellemében tevékeny részt vett; különösképpen pedig a debreceni

konventnek az ez év április 14-i határozata előtti tanácskozásában, amelyben Magyarország az osztrák monarchiától való teljes elszakadása kimondatott, mint tanácskozó és egyetértő tag részt vett.

Őezért felségárulás miatt az 5. hadicikkely értelmében, összekötve az ez év július 1-jei kiáltvánnyal, minden vagyonának elkobzása mellett kötél által halállal büntetendő.

Pest, 1849. október 23-án.

Anton Kornberger őrnagy sk. elnök
Kováts sk.százados, hadügyész

Közzéteendő és végrehajtandó, Pest, október 23-án.

Kempen sk. altábornagy

Közzététetett 1849. október 23-án délelőtt ½ 12 órakor.

Schindelar sk.
százados, hadügyész

Végrehajtatott, 1849. október 24-én, reggel ½ 7 órakor az Újépület közelében lévő Fátéren.

Schindelar sk.
százados, hadügyész

Az eredetivel azonosnak és egybehangzónak találtatott.

A cs. kir. hadbírótság által

Pest, 1849. október 24-én.

Nedelkovich
törzshadbíró

(Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv. Kabinettsarchiv. Geheimakten. Nachlaß Schwarzenberg. Karton 13. Fasz. VIII. Akten betreffend den ungar. Aufstand und die kriegsgerichtlichen Urteile. Az iratokat fordította Hermann Róbert.)

Perényi Zsigmond báró búcsúlevele feleségéhez, Kovachich Leopoldinához

Pest, október 24. fél három órakor 1849.

Kedves Poldi, szeretett lény! Még egyet és a legszomorúbbat számodra. Éppen most írtam néhány sort az illető katonai hatóságnak, azt kérve, hogy testem családomnak adassék

ki: nem kételkedem, hogy e kérésemet teljesítik. A szokás az, hogy az ily testeket a rok-
kantak palotájába szállítják, hol aztán felboncolják. Ezt nem bánom; miért ne tanuljanak
egy halott boncolásán; de szívemet, mely hozzád és hozzátok úgy ragaszkodott, vétesd
ki, égettesd hamuvá és egy kis ezüst edényben tartsd mindig magadnál bizonyosságul
annak, hogy halálom után is csak nálad és nálatok vagyok és maradok. Hidd el, kedves
lelkem, Zsigának férfiúvá való nevelését ez neked meg fogja könnyebbíteni. Testemet
azonban csöndben temettesd el a Váczi-út melletti temetőben; ültess fákat, és melléjük
állíts sírkövet ezzel az egyszerű felírással: Báró Perény Sigmond; és ha majd jobb dolgok
lesz, mint most hinni okod van, a kedves fiút vezesd ki gyakran síromhoz, s oktasd folyton
erkölcsi elvekre. És most éljetek boldogul, édes kedvesem. Isten legyen veletek, erősítsen
meg benneteket a szenvedések elviseléséhez, és teljesítsd kérésemet, melyet előbbi két
levelemben intéztem hozzád. Éljetek boldogul kedveseim. Isten áldása veletek és reátok!
Utolszor csókolak, de épp oly forrón és szeretettel, mint régenten, mikor a világ még
mosolygott reánk. Adieu ma chère! Felejtsd az általam neked és anyádnak okozott kínokat,
és bocsáss meg a hozzád holta után is hű férjnek, a téged forrón szerető Sigmondnak, és
még egy csókot a kedves kis Zsigának. Isten veletek!

Báró Perényi Sigmond

U. I. Cséry, kit köszöntök, lesz szíves ezt végrehajtani.

(Az eredetileg német nyelvű levelet a Perényi család jóvoltából közli a Vasárnapi
Ujság 1899. évi október 22-ei száma.)

Perényi Zsigmond báró levele nővéréhez, Sztojka Imrénéhez

Pest, 23. október. 1849.

Kedves Júliám!

Végórámban írom e sorokat hozzád; jeléül vedd azon őszinte testvéri szeretetnek, mely-
lyel irántad mindenkor viseltettem; az újságból majd megtudod, még előbb, míglen e
levelem megérkezend, mi történt velem; sokat és sok ízben elmélkedtem veled, szép és
nagy eseményekről, hevült keblem és épp elmével írom mostan is e soraimat. Vigasztá-
lásodra szolgáljon az, kedves testvérem, hogy milyen életemben valék, olyan vagyok és
maradok halálom óráján is, pedig csak néhány óra már odáig.

Férjedet szívesen köszöntöm és kérem, mint téged is: családomat s kedves fiamat, a
kis Zsigát ne hagyjátok koldusbotra jutni, mert az ítélet minden vagyonomat elvette.
Te még nőmet nem ismered, fiamat sem láttad, ha látni fogod őket, nem lehet, hogy
szíved irántok hajlandó ne legyen.

Szégyent halálom modora nem hoz rátok, és ne felejtsetek, sőt szereteted kövesse testvéredet a síron túl is, mint erényes férfit, aki ott fenn vigasztaló szemeket fog rátok vetni. Gyulát és a többieket csókolom, már nem soká élő testvéred.

Br. Perényi Sigmond

(A levelet közli Csátáry György: *Báró Perényi Zsigmond utolsó levelei és emléke Ugo-csában*. In: *Levéltári kalászatok*. Ungvár–Budapest, 1993. 156–157. p.)

Perényi Zsigmond báró levele Pogány Józsefhez, Bereg vármegyei politikus barátjához

Pesten, a siralomházból. Október 23-án 1849.

Kedves Barátom!

Linquenda Tellus sine, sat. Úgy halok meg, mint Horácz tanítá. Most 10 óra, és hatkor holnap nem élek. A sors így adá, pedig lelkem tiszta; erre azonban a rendkívüli eseményekben számítani soha sem kell. Fogadd tehát szíves köszönetemet irántam és családom iránt bizonyított őszinte barátságidért és részvétedért; áldjon meg a jobb sors nőddel, kedves Borosammal egyetemben! Hasztalan lett volna minden iparkodás; a fekete könyvben meg volt írva. Halálom módja nem becstelenség sem reám, sem reátok nézve, mert csupán politikai esemény. Hanem íme, halálom előtt egy pár órával esdeklek előtted, pártold és gyámolítsad családomat ügyeiben, mert minden vagyonomat elvette az ítélet. Közleni fogja véled nézeteimet, mert bizodalma a legnagyobb irántad és levelemben – ha kezébe jut –, mennyire lehet e rövid idő alatt, mert három órától fogva irkállok, kifejtvén azokat. Sem sokat, sem keveset írni való időm nincsen már, és csak még egyre kérlek. Írjál, vagy íráss Szoboszlai által Sombory volt barátomnak, hogy minekutána 5500 pengő forintot fizettem ki helyette a nagy interesseken kívül, most minekutána nőm, fiam s anyósom koldusbotra jutottak, vegye lelkére, ha csak egy részében is, időnként enyhíteni sorsát családomnak pénz fizetése s tartozása lerovásával. Szívesen búcsúzó Szoboszlaitól, Kisstől és Schwarztól – ez utóbbit nőm meg fogja keresni, nevében kérem, legyen jó tanácsadója, s ezen nem normális állapotban részt vevő barátja ügyeiben. Isten veletek, s még egyszer áldjon a jobb sors, s szeressetek még a síromba is, mint én a túlvilágba is szeretni foglak.

Sigmond

(Közli a Vasárnapi Ujság 1899. évi október 22-ei száma.)

Perényi Zsigmond báró levele Mikó Imréhez, gazdasági inspektorához

Pest, október 23-ikán 1849.

Volt Inspektor Úr!

Csak így címezhetlek, mert míg levelem hozzád érkezik, megszüntem élni, miként az újság megtanít. Nem gondoltuk volna, ugyebár, néhány évek előtt ez eseményt? A sors így hozta, és – quod sors tulit, ferendum – én legalább tűrni tudom férfiasan, pedig még csak négy óra az élet. Szánakodásod rajtam, s jó érzésedet irántam szíveskedj bebizonyítani családom iránti őszinteséged által: ezek, mivel minden vagyonom konfiskáltatik, adósságom azonban igen sok, koldusbotra jutandnak. Te láttad kedves nőmet s fiamat – nem esik-e meg szíved sorsukon? Felettem ne búsulj; rég elköltöztem a jobb világra, mégpedig erélyes öntudattal, midőn ezeket olvasod. Te egy tényezője lehetel jobb sorsuknak, a dédai fabrika kiarendálása körülményeiben; legyen szíved irántok, ezt Tőled halálom óráiban is várhatom. Vedd búcsúzó soraimat szíves érzéssel! Légy boldog családdal együtt, és ha néha a fényes nap szemébe nézel – emlékezz meg rólam, barátodról.

Perényi Zsigmond

A levélen Mikó saját kezű megjegyzése olvasható: 124. Bogdány. A bogdányi kerületi főszolgabírói hivatal közbejöttével jelen levelet kezembe kaptam április hó 6-dikán 1854. évben Gyulaházán. Mikó Imre

(Közli a Vasárnapi Ujság 1899. évi október 22-ei száma; Csatáry György: *Báró Perényi Zsigmond utolsó levelei és emléke Ugocsában*. In: *Levéltári kalászatok*. Ungvár–Budapest, 1993. 156. p.)

■ FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS IRODALOM

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, P Családi fondok, levéltárak (1237–2012). Perényi család levéltára (1529–1891) 538. Perényi Zsigmond (1665–1849)

1848–1849. *A szabadságharc és forradalom története*. Szerkesztette Hermann Róbert. Budapest, 1996. Adatok az 1825-ki országgyűlés történetéhez. Közli Vaszary Kolos. Győr, 1883–1885.

A szabadságharc fővárosa Debrecen. 1849 január–május. Szerkesztette Szabó István. Debrecen, 1948.

Az 1848/49. évi népképviselői országgyűlés. Szerkesztette Beér János. Budapest, 1954.

Az 1848–1849. évi első népképviselői országgyűlés történeti almanachja. Szerkesztette Pálmány Béla. Budapest, 2002.

Az aradi vértanúk. Válogatta, szerkesztette, az előszót és a jegyzeteket írta Katona Tamás. Budapest, 2001.

Csatáry György: *Levéltári kalászatok*. Tanulmányok, szövegközlemények, Ungvár, 1993.

Dancs György: *Az 1831-es kolerajárvány és Perényi szerepe az ellene folyó harcban*. Acta Beregsiensis, 8. évfolyam. (2009) 2. kötet, 253–263. p.

- Doby Antal: *Báró Perényi Zsigmond a magyar nemzet dicső vértanújának élete*. Nagyszőlős, 1899.
- Fallenbüchl Zoltán: *Magyarország főispánjai, 1526–1848*. Budapest, 1994.
- Felséges Első Ferdinánd Ausztriai Császár, Magyar- és Csehország e' néven Ötödik Koronás Királyától szabad királyi Pozsony városában 1839-dik évi junius 2-kára rendeltetett Magyar Országgyűlésen a' Méltóságos Fő-rendeknél 1840. februarius 25-kétől majus 12-ig tartott országos ülések naplója. Pozsony, 1840.
- Felséges Első Ferdinánd ausztriai császár, Magyar- és Csehországnak e' néven Ötödik Koronás királyától szabad királyi Pozsony városában 1843-dik évi május 14-kén rendeltetett Magyar-országgyűlésen a' méltóságos Fő-rendeknél tartott országos ülések naplója. 1–7. kötet. Pozsony, 1843–1844.
- Felséges Első Ferdinánd ausztriai császár, Magyar- és Csehországok e' néven Ötödik Apost. királya által szabad királyi Pozsony városába 1847-ik évi november 7-ikére rendeltetett Magyar-ország-gyűlésen a' méltóságos Fő-rendeknél tartott országos ülések naplója. Pozsony, 1847–1848.
- Gracza György: *Az 1848–49-iki magyar szabadságharcz története*. Budapest, 1894–1898.
- Gróf Széchenyi István minden írása. A mai kornak megfelelő formában. (DVD) Budapest, 2001.
- Hermann Róbert: *I. Ferenc József és a megtorlás*. Budapest, 2009.
- Horváth Mihály: *Huszonöt év Magyarország történelméből 1823-tól 1848-ig*. 1–2. kötet. Genf, 1864.
- Horváth Mihály: *Magyarország függetlenségi harcának története 1848 és 1849-ben*. 1–3. kötet. Genf, 1865.
- Irányi Dániel – Charles-Louis Chassin: *A magyar forradalom politikai története 1847–1849*. 1–2 kötet. A szöveget gondozta, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Spira György. Budapest, 1989.
- Jónás Károly – Villám Judit: *A Magyar Országgyűlés elnökei. 1848–2002*. Budapest, 2002.
- Keresztyén Balázs: *A Perényiek és báró Perényi Zsigmond élete, emléke Ugocsában*. Ungvár, 2000.
- Kobály Ilona: *A Perényi család kézírathagyatéka a Kárpátaljai Honismereti Múzeumban*. Ungvár, 1999.
- Kossuth Lajos Összes Munkái. Arcanum DVD könyvtár, III. Történelem. Budapest, 2003.
- Küzdelem, bukás, megtorlás. Emlékiratok, naplók az 1848–49-es forradalom és szabadságharc végnapjairól. Válogatta és szerkesztette Tóth Gyula. Budapest, 1978.
- Lehoczky Tivadar: *Beregvármegye monographiája*. 1–3. kötet. Ungvár, 1881–1882.
- Pálmány Béla: *A reformkori magyar országgyűlések történeti almanachja. 1825–1848*. 1–2. kötet. Budapest, 2011.
- Pap Dénes: *A magyar nemzetgyűlés Pesten 1848-ban*. 1–2. kötet. Pest, 1866.
- Pap Dénes: *A parlament Debrecenben. 1849*. 1–2. kötet. Lipcse, 1870.
- Szabó G. Zoltán: *Egy levéladalék Kölcsey politikai pályakezdéséhez*. Irodalomtörténeti Közlemények, 109. évfolyam (2005) 2–3. szám, 334–344. p.
- Szárazberky Nagy József (1800–1878) emlékjegyzetei. Budapest, 1931.
- Szószerék és csatatér. Politikusi naplók és visszaemlékezések 1848–1849. Sajtó alá rendezte Hermann Róbert. Budapest, 2000.
- Trócsányi Zsolt: *Wesselényi Miklós hűtlenségi pere. Abszolutizmus vagy liberalizmus?* Budapest, 1986.
- Vasárnapi Ujság. 18. évfolyam (1871), 12. szám; 46. évfolyam (1899), 43. szám.
- Vértanúk könyve. A magyar forradalom és szabadságharc mártírjai, 1848–1854. Szerkesztette Hermann Róbert. Budapest, 2007.
- Világostól Josephstadtig. 1849–1856. Földy János naplótöredékeiből közreadta Balassa Imre. Budapest, 1939.

Szacsvay Imre

AZ ELVHŰSÉG „PÉLDA-ÁLDOZATA”

Az első népképviselési országgyűlés legfiatalabb mártírjának nevét inkább csak kisebb emlékezetközösségek – mindenekelőtt Nagyváradé, illetve a parlamenté – őrzik. Még a részletesebb történeti összefoglalások is csak felsorolásban, az 1849-es megtorlás nevesebb áldozatainak számbavételekor említik meg, mint aki „a képviselőház jegyzőjeként aláírta a Függetlenségi Nyilatkozatot”. Pedig Szacsvay, ha életkora miatt nem is játszhatott vezérszerepet a korszakos eseményekben, a reformkor és 1848 nagy nemzeti liberális generációjának figyelemre érdemes, és valószínűleg magasra ívelő közeleti pálya előtt álló tagjaként került be tragédiájával a nemzeti panteonba.

A bihari „kis Kossuth”

Szacsvay Imre a Bihar megyei Kisürögdön született, a szomszédos Sályi község plébániájának anyakönyvi bejegyzése szerint 1818. november 1-jén. Ősei Székelyföldről elszármazott, katolikus vallású birtoktalan nemesek voltak. Apja a váradi káptalan uradalmának szolgálatában állt, a legidősebb fiú, Imre születésekor főerdészként, később ispánként. Egy fél hold szőlő Érmelléken, a szintén kisnemesi családból származó feleség hozománya – ennyit mondhatott magáénak a keresetén kívül.

Imrének három öccse és két húga érte meg a felnőttkort. A fiúkat a családi hagyományokhoz hűen iskoláztatták, akármilyen erőfeszítésbe került is. Az elsőszülött Imre csaknem teljes egészében Váradon végezte tanulmányait. A takarékoság szempontja ez esetben nem ütközött a minőségével: a katolikus főgimnázium, ahol 1827 és 1833 között tanult, egyike volt a tankerületek székhelyén működő hat mintagimnáziumnak, azaz a legjobb színvonalú hazai középiskolák közé tartozott. A váradi jogakadémia oklevele ugyancsak megfelelő belépőnek számított egy nemesifjú számára a közhivatali vagy uradalmi tisztségekre, illetve az ügyvédi pályára. A jogakadémia utolsó, harmadik évét azonban – állítólag személyes konfliktusok miatt – nem a bihari megyeszékhelyen, hanem Kassán abszolválta 1836-ban.

A korabeli magyar iskolarendszer a konzervatív társadalom- és művelődéspolitikai jegyében a deákos hagyományt éllette tovább, a latin nyelv és a retorikai készségek elsajátítására helyezte a fő súlyt. Szacsvey esetében eredményesnek mondhatjuk az oktatási rendszert, hiszen a későbbi jellemzések egyhangúlag méltatták kiemelkedő szónoki képességeit. Fogékornak bizonyult a fiatalember azok iránt a morális eszmények iránt is, amelyeket leginkább az antikvitás irodalmának olvastatása által kívántak elültetni a diákokba. Retorikai készségei mellett szinte minden emlékezés elismerően említi tárgyi tudását: „Akár a művelt szónoklat, akár a tudományosság tekintetében bámulni kellett, hogy csupán magyar és latin nyelvismerete mellett hogy lehetett annyira kiemelkedni; iskolai pályája alatt mindig elsőnek tartatott ugyan, de az ő szónoklata túlszárnyalta azt, amit az iskolában lehet tanulni” – írta róla az egy nemzedékkel idősebb Szárazberky Nagy József, aki mellett Szacsvey az ügyvédi pályát kezdte, s aki a negyvenes években szoros kapcsolatban állt vele a bihari reformellenzék tagjaként is. Iskoláztatását, illetve a kor műveltségeszmenyét ismerve „tudományossága” elsősorban a jogtudományban – főleg a közjogban –, valamint a történelemben való jártasságot jelenthette.

Szacsvey iskoláskoráról és ifjúságáról csak egy-két későbbi, bizonytalan hitelességű anekdota maradt fenn. (Általános jelenség, hogy az utókor a „nagy történelem” hősei esetében a kevésbé dokumentált gyermekkorban is igyekszik megtalálni a kivételesség korai jeleit.) A tragikus halál után évekkel, évtizedekkel lejegyzett történetekből annyit mindenesetre megállapíthatunk, hogy kortársaiiban főleg koraérett komolysága, jól fejlett (a kisnemességre általában is jellemző) önérzete, illetve mohó tudásvágya, olvasási szenvedélye hagyott nyomot. „Tanulótársai közt folyton az elsők közt tündökölt, s mint ilyen, közbecsülés tárgya volt” – írta róla Vahot Imre. „Komoly, mindenki által tisztelt, tudományos műveltséggel gazdagon megáldott ifjú, kinek minden szavát a jogászok kegyelettel hallgatták. Ő nem ragadott mulatságokba, tüntetésekbe, s nem izgatott senki ellen; ő épületes dolgokról beszélt, oktatott, s hazafias eszmék iránt iparkodott érdekeltséget kelteni az ifjúságban. [...] Ha ő megjelent köztünk, a szilaj kedv azonnal korlátok közé szorult, a hangos társalgás mérsékelt színezetet nyert, s mindenki várta, óhajtotta, hogy Szacsvey beszéljen, s ha beszélt, elhallgattuk volna a végtelenségig. Szellem hazafiság, költőiség áradozott ajkairól. [...] Mintha előérzetünk lett volna, hogy e jeles ifjú oly gyászos véget ér, vele szemben eszünkbe se jutott vigadni” – örökítette meg benyomásait évtizedekkel később, a tragikus sors utólagos ismeretében Degré Alajos. Mindkét emlékező közel egykorú volt a ’49-es vértanúval, s mindketten 1838–39-ben – Degré váradi jogakadémiai hallgatóként, Vahot pedig pozsonyi jurátusként – ismerték meg a húsz év körüli jogvégzett ifjút. A gyermek- és ifjúkor anekdotáinak visszatérő motívuma szerint feltűnő személyiségjegye volt, hogy – bár nem kereste a konfliktusokat notórius lázadóként – nézetei, elhatározása mellett rendíthetetlenül kitartott. „Jellemvonása volt a legszelídebb alakban a hajthatatlan makacsság, a maga nézetét semmi tekintélynek alá nem vetette” – jellemezte Szárazberky Nagy József.

„Makacsága” első, tétellel járó próbája a pályaválasztás volt. Apja a gimnázium után állítólag papnak szánta – bejáratott felemelkedési stratégia volt ez a rendi társadalomban: tehetséggel magasra lehetett jutni az egyházi hierarchiában, utána pedig segíteni lehetett a fiatalabb családtagokat a felfelé irányuló mobilitásban –, ám a fiú megtagadta az engedelmességet, és a jogászai pályát választotta. A jogakadémia után viszont állítólag már maga is kacérkodott a teológiai szemináriummal, ám ekkor meg a váradi püspök tanácsolta el a papi pályától a fiatalembert, mert túl „világias” benyomást tett rá.

Nem tudhatjuk bizonyosan, hogy az anekdotikusan megörökített egyházi karrierterveknek mennyi valóságalapjuk volt, az viszont tény, hogy a jogászképzés stációit teljesen szabályosan végigjárta Szacs vay. 1838 végén Pestre ment, hogy letöltse a Királyi Tábla mellett az ügyvédi vizsga letételéhez szükséges egyéves joggyakorlatot. 1839-ben követte a felsőbírátságot Pozsonyba, ahol az országgyűlésen írnokként is működött a liberális reformellenzék országos vezérkarának nagy tekintélyű bihari politikusa, Beöthy Ödön mellett.

A szórványos forrásnyomok alapján feltételezhető, hogy a pozsonyi tartózkodás döntő mozzanat lehetett a politikai szocializáció és az elköteleződés tekintetében. Diétai jurátustársa, Vahot Imre emlékezése szerint „nagy és a legfőbb iskola volt ez rá nézve [...] a kitűnő tehetségű pályatárs is tagja volt az országgyűlési ifúság olvasókörenek, hol politikai, államgazdászati és szépirodalmi tanulságos műveket is szoktunk volt felolvasgatni, s mivel mi testestül-lelkestül a szabadelvű, úgynevezett liberális párthoz szíttottunk, az udvar- vagy kormánypártiak [...] a fekete könyvbe írták neveinket, minek aztán jövőnkre nézve is kihatása volt”. Későbbi, bizonytalan hitelességű feljegyzés szerint nemcsak a saját jövőjére lehetett hatása ellenzékiiségének: apját állítólag az 1839–40-es országgyűlés idején fiának politikai magatartásáért elbocsátották a püspöki uradalomból.

Miután Szacs vay 1840-ben sikeresen letette az ügyvédi vizsgát, hazatért Biharba, és – nemzedékének tipikus útját követve – a reformellenzék táborában bekapcsolódott a vármegyei közéletbe. A májusi tisztújításon a legalacsonyabb, ennek megfelelően leggyengébben fizetett, jellemzően birtoktalan nemesek által betöltött megyei tisztségek egyikét nyerte el: a váradi járás esküdtjévé választották. A vármegyei esküdtek fő feladata az alispánok és a szolgabírók segítése, „a perekben az ítéleteknek feltétele és a jelentések kidolgozása” volt, de gyakran részt vettek különféle eseti bizottságok munkájában is, például az országgyűlési követutasításokat kidolgozó „kiküldöttségben”. A vármegyei hivatalnokoskodás mindössze négy évig tartott, ugyanis a következő, 1844-es tisztújításon a liberálisokat nagyrészt kiszorították a bihari tiszttikarból, s a tekintélyes ellenzékiek – mindenekelőtt Beöthy Ödön alispán – megbuktatása után Szacs vayt sem választották újra.

A forradalomig tartó időszakban magánügyvédként kereste kenyerét. Ez a kenyér valószínűleg elég szűkös lehetett: talán a megfelelő egzisztencia híján nem alapított családot, annak ellenére, hogy hátrahagyott töredékes „elmélgedései”

szerint – a kor általános normáit elfogadva – maga is a családos életet tartotta volna ideálisnak.

„Jó ész, tiszta ítélet, nemes és szilárd jellem, hon- és szabadságszeretet” – jellemezte a forradalom előtti Szacsvoyt egy kortársa később, már a tragikus halál látószögéből. Pátosz nélkül értékelve az életpályát, megállapíthatjuk, hogy reformkori közéleti tevékenysége – pontosabban az abból ismert töredékek – maradéktalanul beleillenek azokba a keretekbe, amelyek a rendi társadalomban egy tehetséges, a korabeli fogalmak szerint jól képzett, ám birtokkal és ezzel járó presztízzsel nem rendelkező, ezért komolyabb vármegyei karrierre esélytelen nemesi értelmiségi fiatalember lehetőségeit meghatározták. Fiatalkorának és retorikai képességeinek köszönhetett ugyan bizonyos kitűnési lehetőségeket, ám azok tényleges súlyát nem szabad túlbecsülni. Így például 1840-ben a várfogságból elborult elmével hazatérő bihari „országgyűlési ifjút”, Lovassy Lászlót üdvözlők nevében Szacsvoy tett nyilvános ígéretet: „Mit elejtettél, a fáklyát továbbvisszük.” 1845 májusában, amikor Deák Ferenc Wesselényi Miklós zsidói otthonába tartva átutazott Váradon, a nyilvános köszöntés alkalmával szintén a fiatal ügyvéd volt a szabadelvűek szónoka.

Az alkalmi reprezentációs megbízásoknál többen elárul növekvő tekintélyéről, hogy őt választották a honi ipar pártolásának céljával 1844-ben alakult ellenzéki szerveződés, a Védegylet nagyváradi fiókjának az élére. A reformerek megyei szinten számon tartott személyiségének számított már, amikor 1845 decemberében részt vett, sőt meg is sebesült az országos visszhangot kiváltó, botrányos váradi megyegyűlésen, amelyen a szabadelvű ellenzék vezetőit és híveiket Tisza Lajos adminisztrátor fegyveres hajdúkkal verette ki a teremből.

Szárazberky Nagy József emlékei szerint a nyilvánosság előtt szinte átlényegült a magánéletében inkább visszahúzódó Szacsvoy: „A magántársaságban szelíd és igénytelen viselete és gyenge testalkata mellett nem lehet leírni a meglepetést, melyet közép-, de átható hangja, egészen szabatos nyelvű, döntő logikájú szónoklata szokott a hallgatókra gyakorolni” – írta emlékezéseiben párttársa.

Markáns ellenzékiisége miatt a negyvenes évek második felében már a „bihari kis Kossuthként” emlegették megyéjében. Talán társadalmi státuszuk, élethelyzetük azonossága is közrejátszott a becenév megválasztásában. Mindketten olyan értelmiségiek voltak, akiknek „vagyon” csupán tehetségükből és elveikből állt, és akik ezek birtokában öntudatosan és ambíciózusan léptek fel a nemesi politizálás fórumain, semmibe véve a nemzedékek során sértetlenül továbbörökített tekintélyelvű rendet. Azonban azt is észre kell vennünk, hogy hiába keltettek nagy feltűnést a fiatal ellenzékiek, amikor az ülésteremben merészen – ellenfeleik szerint pimaszul – túltették magukat a rangban, vagyonban, a család presztízsében vagy az életkorban gyökerező tekintélyek feltétlen tiszteletének követelményein. A rendiség még ekkor is elég erővel bírt ahhoz, hogy a birtoktalan nemesség sorából kikerülő, feltörekvő ellenzéki fiatalok a vármegyékben ne tudják áttörni az

„üvegplafont”. Ezt felismerve teremtette meg magának Kossuth az 1830-as években a felemelkedés új terepét, a modern politikai nyilvánosságot. A fél nemzedékkel fiatalabb Szacsvey 1848-ban a polgári parlamentáris berendezkedés születésével már „készzen kapta” a lehetőséget, hogy kitörhessen a születéskor eldőlt életpálya szűk keretei közül.

A forradalom sodrásában

1848 tavaszán szinte egy csapásra tágra nyíltak a cselekvés terei Szacsvey, illetve a hozzá hasonló, tekintélyüket kizárólag a személyes kiválóságból merítő homonovusok előtt. A fiatal ügyvéd az európai forradalmi mozgalmak hatása alatt már március elején aktív szerepet játszott a vármegyei-városi közvélemény mozgósításában. Március 6-án a bihari liberális ellenzék értekezletet tartott a váradi kaszinóban, hogy felkészüljenek a három nappal későbbi megyei közgyűlésre. Ezen a megye egyik – konzervatív – követének a visszahívását, helyébe pedig Beöthy Ödön megválasztását akarták elérni, illetve olyan követutasítást elfogadtatni, amely a legfontosabb reformok haladéktalan életbeléptetését követeli. A tanácskozásról Tisza Lajos főispáni helyettesnek beszámoló levél szerint az esélylatolgatás során – hogy vajon el tudják-e fogadtatni indítványaikat a közgyűlésen –, „az egyik legdühösebb radical”, Szacsvey Imre kijelentette, hogy van Váradnak tanulóifjúsága, van polgársága, de legfőképpen „vannak honunknak parasztjai”, akik a kutyabőrt „sírba hantolni készek”, és akiknek kezébe a kasza „nem egyedül aratáshoz illő”. Sőt, vannak „a privilegiumos rendben” is, akik a „jobbágyokkal, proletariussal kezét fogván hajlamosak víni a diaeta ellen is”. Maga és elvbarátai nevében felajánlotta, hogy a megyegyűlés idejére Váradra hívja a parasztokat, s a következményekért feleljenek azok, akik „a néppel rövid időn osztozni nem akarnak”. Szacsvey javaslata megosztotta az ellenzékét: a hevesebb fiatalok pártolták, a mérsékeltek azonban vonakodtak a kiszámíthatatlan tömeg mozgósításától. A kompromisszumos megállapodás úgy szólt, hogy most még a hagyományos eszközökkel próbálják meg keresztülvinni terveiket, de ha nem járnak sikerrel, a következő megyegyűlésre tényleg a megyeszékhelyre hívnak legalább 5000 parasztot. A tanácskozás híre levél útján – Szacsvey ötletét már ténylegesen megvalósuló tettként kommentálva – gyorsan elért Pozsonyba. Valószínűleg ez a fenyegetés lehetett a legkonkrétabb forrása annak a híresztelésnek, miszerint fegyveres parasztsereg készül a diéta ellen, s amely rémhír az utolsó lökést adta március 18-án az úrbéri viszonyok eltörlésének azonnali deklarálásához.

Szacsvey minden jel szerint részese, sőt egyik irányítója volt annak az akciónak is, amelynek eredményeként március 13-án reggelre Nagyváradon mintegy 60, kézzel írt „lázító felírás” jelent meg: „Le Apponyival, le Tiszával, vége a huncutok kormányának, éljen a szabad alkotmány és a népképviselő! Éljen Kossuth!” Az

új viszonyok között megnövekedett tekintélyét jelzi, hogy március 27-én bevásárolták a Bihar megyei Közlölet Választmányba. (A forradalom után Batthyány Lajos kinevezett miniszterelnök utasítására országszerte különböző elnevezéssel alakultak meg a közhatalom ideiglenes testületei.)

Az igen aktív Szacsvey március végén, április elején Népkíváratok címmel röpiratot írt, s azt egy nagyváradi nyomdában ki is nyomtatta. A szövegből kiderül, hogy készületek még ülésezett az utolsó diéta, de már ki voltak nevezve a miniszterek, és készen voltak egyes törvénycikkelyek. (Függelékben közli is az úrbéri viszony megszűnéséről, a papi tized eltörléséről, illetve a közteherviselésről szóló törvények szövegét.) Az 58 oldalas kisalakú füzet a pesti 12 pontot követő szerkesztésben magyarázta el a közügyekben kevésbé járatos olvasóknak a politikai-társadalmi átalakulást megtestesítő, szövegszerűen ezekben a napokban megszülető törvényeket. Ugyanakkor a politizáló fiatal ügyvéd már a további teendőket is kijelölte, mintegy programot adva a polgári átalakulás demokratikus irányú továbbfejlesztéséhez.

A Népkíváratok visszatérő motívuma a szabadság és egyenlőség eszméjének tett hűségnyilatkozat: „Az emberiség legfőbb dísz a szabadság és egyenlőség”, s ennek biztosítása legyen a viszonyítási pont az új berendezkedés kialakítása során. A szerző a békés átalakulás meggyőződéses és elkötelezett híve: „a valódi, az igazi szabadságot nem háborúk és lázadások, hanem az ész mindenható tüze termi meg” – hangsúlyozza. A társadalmi békét olyan kitüntetett fontosságú értéknek tekinti, hogy ennek jegyében megbocsátást és feledést szorgalmaz: a hatalomban újonnan részesülő nép ne torolja meg a „hatalom régi bitorlóin” az elnyomást.

A felvilágosodás örököseként az ideális társadalmi berendezkedés őforrását a természetjogban találja meg: „a jogokat és kötelességeket az örök igazság kútfejéből merítsük, minek ismertető jeléül az emberi természet rendelteték”. Az új korszak alkotmányának a népfelség elvéből kell erednie: „jelentse ki Magyarország népe, hogy magán kívül a jognak és erőnek más forrását nem ismeri és tűrni nem fogja. [...] A nép maga az álladalom. A nép maga a haza! Minden nép pedig, mely magát így ismeri, hivatva van, hogy szükségei s érdekei felől ön-maga gondoskodjék.”

Az új politikai-társadalmi rend kereteit alkotmányozás útján javasolta megteremteni. Az alapvetést azonban nem a még ülésező rendi országgyűlés feladatának tartotta. Annak csak törvényjavaslatok kidolgozására kellene szorítkoznia a 12 pont alapján, és majd a nyilvánosság fórumain lefolytatott „társadalmi vita” után a Budapestre hamarosan összehívandó, népképviselési alapon választandó országgyűlés fogadná el az alkotmányt. Azonban már az alkotmányozási folyamat előkészítő fórumaként szolgáló rendi országgyűlés esetében is radikális változásokat tartana szükségesnek. A röpirat szerint az alkotmány-előkészítés kizárólag az alsótábla kompetenciája legyen, amely legalább elvileg népképviseletnek deklarálná magát, kijelentve, hogy „minden követ, a tökéletes elrendezésig is, ható-

sága egész közönségét képviseli”. Szacs vay a törvényhozásból azonnal kizárná azokat az elemeket, akik nem választás útján kerültek be: a főrendi tábla „megsemmíttetik, a születési főrendi jogok s címek eltöröltetnek”, s „a papoknak semmiféle politikai befolyás nem engedtetik” – hangzott a radikális javaslat.

A röpirat nem egyedül abban tért el a liberális reformellenzék programjától (az áprilisi törvényekkel lényegében ez lépett életbe), hogy szerzője a mágnások és a katolikus felső papság előjogainak megszüntetését követelte. Szacs vay szinte csodavárással határos rajongással fejtegette a korlátok nélküli sajtószabadság jótéteményeit is. Szerinte semmiféle törvényi szabályozásra nincs szükség, mivel a sajtószabadság önmaga garanciája az esetleges visszaélések ellen: „a hazugra és csábítóra éppen úgy ráismernek írásairól, mint a harisra szavából. [...] Ha néha ártalmat látszik is okozni a szabad sajtó, azt azonnal mindjárt maga orvosolja.” Sajtószabadság nélkül „nem támadhat közvélemény, pedig a közvélemény az alkotmányos életnek legelső elengedhetetlen feltétele. A közvéleményben nyilvánul a nép akarata, melyet a törvényhozásban, közigazgatásban, végrehajtásban, a közélet minden ágaiban követni kell, ha a szabadságot megsérteni, a közbékét s rendet feldúl ni nem akarjuk.” Az áprilisban szentesített sajtótörvény ezzel szemben határokat szabott a sajtószabadságnak (ismeretes, hogy első tervezetét a pesti radikális fiatalok nyilvánosan elégették).

A röpirat átalakulási programjának legnagyobb jelentőségű eltérése az áprilisi „alkotmánytól” annak választójogi elképzelése. Szacs vay az 1848-ban bevezetett censzos – a szavazati jogot vagyoni, jövedelmi vagy iskolázottsági minimumhoz kötő – választójoggal szemben általános választójogot követelt: „Minthogy a nép oly hazában, hol a szabadság s alkotmány valósággal van, egyenlő jogú polgárokból áll, okvetlenül szükséges, hogy a követválasztásban minden polgár, ki ép elmével bír, s életének huszadik évét betöltötte, tetteleges részt vegyen.” (Arra nézve nem ad támpontot a szöveg, hogy vajon mindkét nemre vonatkozott volna-e a politikai jogok kiterjesztése.) Bár Szacs vay elképzelése európai viszonylatban is évtizedekkel megelőzte az általános választójog bevezetését, 1848 tavaszán korántsem számított egyéni utópiának. Szerepelt például a radikális ifúság Pilvax-körében összeállított 12 pont első változatában (ennek szövegezése leginkább a bihari gyökerű Irinyi József nevéhez köthető). A 9. pont eredetileg így hangzott: „Képviseletet egyenlőség alapján”, s a korát megelőző demokratikus javaslatot csak a liberális Ellenzék i Kőr március 12-i ülésén cserélték le a Nemzeti Bank követelésére.

A röpirat néhány pontjából megállapítható, hogy Szacs vay azonosult a reformellenzék centralista szárnyának bizonyos elképzeléseivel. Eötvösékkel együtt hangsúlyozta például, hogy az új, népképviseleti országgyűlésen a választott képviselő már nem választókerületét, hanem az egész nemzetet képviseli. Szorgalmazta a megyei autonómiák radikális megnyirbálását is, mert a partikularizmust összeférhetetlennek tartotta az erős és virágzó nemzet érdekeivel: a törvényhozás „útjából a községi életet előlő megyei rendszer minél előbb elhárítandó”.

A liberális derékhad 1848-as helyzetmegítéléséhez képest előreszaladt a fiatal reformer akkor is, amikor a törvény előtti egyenlőségre hivatkozva azonnal szükségesnek tartotta, hogy „minden egyedáruság, milyenek a czéhek, csapszék, mézsárszék sat. megszüntessenek”. Szintén radikális különúton járt, amikor a 12 pontnak a nemzeti bankról szóló passzusa kapcsán „mellékesen” szóba hozta az egyházi birtokok szekularizációját: a bank alaptőkéjének forrásai között ugyanis felsorolta „a papoktól elveendő ingatlan jószágokat”.

A röpirat összefoglalójában a szerző aláhúzta, hogy az új berendezkedést három alappilléren kell felépíteni: a népfelség elvén („minden hatalom a néptől veendi származását, s csak azon korlátok közt fog működni, melyeket a nép törvényhozása körüle kipécézett s előtte felállított”), a személyes és tulajdoni szabadság elvén („szabad leend az ember s annak minden munkája és szabad leend a föld”), valamint az állampolgári jogegyenlőség elvén („egyenlő polgár leend mindenki. Minden embernek lesz ezen egyszerű, legtisztességesebb neve >polgár<”).

A Népkívánatok utószava a Batthyány-kormány iránti bizalomra ösztönözte a népet, mivel Szacsvey a miniszterek eddigi pályájában garanciát látott a legszelebb népérdekek képviselőjére, a társadalmi béke megőrzését pedig a „rendszerváltás” nélkülözhetetlen feltételének tartotta. „Béke, rend és várakozó nyugalom ma, hogy szabadság legyen holnap. [...] Őrizkedjünk rohanásba hozni a különben is siető időt. Óriási kerekéi, ha a vágásból kisodortatnak, lejárák és összezúzzák a közboldogságnak és közjóletnek dicső épületét, mit a férfias öntudatra jutott nép békésen bár, de szilárdan dolgozva, felemelni kezd.” Záró fohászában azonban felködlött egy – nemsokára valósággá vált – sötét jövőkép is: „Add, hogy reformatioval, békés átalakítással létesítsük azt, miért máshol ezerek s milliók vére patakzott. [...] Ments meg minket a lázadás s polgárháború iszonyatos véseitől; ne hadd, hogy a szabadság szent törvényeit vérrel írjuk meg!”

Az átalakulás hónapjaiban Szacsvey Biharban – a fő liberális tekintély, a májusban főispánná kinevezett Beöthy Ödön mellett – a kormányra került reformerek egyik megyei vezéralakjának számított. Valószínűleg ezzel is összefüggött, hogy május 10-én Kossuth Lajos pénzügyminiszeri minőségében hivatalhoz – s ezzel egzisztenciális biztonsághoz – juttatta: kinevezte a nagyvárad kincstári uradalom ügyészévé. Új munkakörével azonban éppen csak megismerkedhetett, mivel a június 24-én megtartott országgyűlési választáson nagy többséggel Nagyvárad város képviselőjévé választották. (A kerületben körülbelül hatszázan rendelkeztek választójoggal.) Elsőprő többségét ekkor már – legalább részben – személyes tekintélyének is köszönhetette, de valószínűleg szerepet játszott benne a megyében szinte mindenható Beöthy határozott támogatása is. A Pesti Hirlapban a várad képviselő-választásról beszámoló levelező, Zilahy Lajos így jelentette be a közélet országos színpadára készülő fiatal ügyvéd érkezését: Szacsvey „sok ismerettel bíró, határozott jellemű reformer s igen jeles szónok, ki a nemzetgyűlés egyik díszleend”.

Az újonc népképviselő

Alig kezdte meg érdemi munkáját a Pesten július 5-én összeült népképviselői országgyűlés, Szacsvey Imre, az egyik legfiatalabb képviselő hamarosan három törvénytervezet benyújtásával jelezte, hogy komolyan veszi törvényhozói szerepét. Két harcosan antiklerikális javaslata lényegében a jozefinista egyházpolitika felújításának tekinthető. Az *egyházi személyekről s azoknak kezei közt levő vagyonokról* címmel benyújtott törvénytervezete az egyházak teljes vagyonának szekularizálását indítványozta. Az államosítás után a bevett felekezetek lelkészeinek fizetését az országos pénztár folyósítaná, s az állam gondoskodna az egyházi célú ingatlanokról (templom, lelkésházak), valamint a lelkészképzés intézményeiről is. A fizetési osztályokba sorolt egyháziak lényegében ugyanolyan állami alkalmazottakká válnának, mint a közigazgatás hivatalnokai. Szacsvey másik, *Az egyházi szervezetekről* című törvényjavaslata a II. József korszakát túlélte, illetve újraéledt szerzetesrendek eltörlését kezdeményezte. A jozefinizmus felfogását követve a „haszontalan” szerzeteseket lelkészi vagy tanári pályára irányította volna át, vagyonuk pedig szintén állami tulajdonba került volna. Bár a javaslatok nem foglalkoztak explicit módon a felekezetek közötti viszonytal – nem is neveznek meg egyetlen egyházat sem –, egyik fő céljuk kimondatlanul is az lehetett, hogy a felekezetek működésének egyenlő feltételeket biztosítsanak. A szekularizáció ugyanis csaknem kizárólag a hatalmas földbirtokokkal rendelkező katolikus egyházat sújtotta volna, míg a finanszírozás ezt követő „államosítása” már az összes bevett felekezetet egyenlően szolgálná. A törvényjavaslatok beterjesztésekor elhangzott beszédében Szacsvey ki is mondta: ha a törvényhozás „a vagyont eredeti rendeltetésére” visszaviszi, lehetősége nyílik „a vallásnak minden szolgáltatásában egyformán részesíteni”.

Az életút részleteibe bevilágító források híján nem tudhatjuk, voltak-e Szacsveynak személyes jellegű motivációi, amelyek miatt a katolikus egyházat a korban elképzelhető legradikálisabb módon támadó javaslatok formájában tette le névjegyét a törvényhozásban. A katolikus egyház világi befolyása iránti szembetűnő érdeklődéséhez azonban nem is volt feltétlenül szükség személyes sérelemre vagy konfliktusra. A fiatal ügyvéd ugyanis egy olyan megyében küzdött a liberális reformellenzék soraiban, amelyben a legnagyobb földbirtokok a katolikus egyház tulajdonában voltak, s ahol ezek birtokosai a konzervatív kormánypárt fő finanszírozóinak számítottak. Lajcsák Ferenc váradi püspökre kifejezetten a magyarországi ultramontanizmus zászlóvivőjeként tekintett az ellenzék, miután 1839-ben egyházmegyéje papjainak megtiltotta, hogy megáldják azokat a vegyes házasságokat, ahol a protestáns fél nem ad kötelezvényt (reverzálist) a születendő gyermekek katolikus hitben való neveléséről. A rendelkezés fél évtizedig tartó szenvedélyes egyházpolitikai harcokat robbantott ki. Ezek csúcspontján, az 1843–44-es országgyűlésen egy kerületi ülésen már felmerült az egyházi javak szekularizációja is. Akkor a megyék ötöde támogatta a korban megdöbbentően

radikálisnak számító javaslatot, és az ellenzők egy része is csak *egyelőre* nem látta célszerűnek, hogy a katolikus egyházat megfosszák világi befolyásának anyagi alapjaitól. A lehetséges személyes motívumok között feltétlenül meg kell említenünk, hogy a bihari reformellenzék feje, Beöthy Ödön, aki három országgyűlésen is a vallásügyi viták egyik liberális vezérszónoka volt, katolikus létére a protestáns felekezetek elszánt védelmezőjeként és a kormányhű, konzervatív katolikus főpapság szenvedélyes ellenfeleként lépett fel. Szacs vay az ő ír nokaként szerezte első politikai tapasztalatait az 1839–40-es országgyűlésen, és a töredékes életrajzi adatokból sejthetően később is – így képviselővé választása alkalmával is – valamiféle mentori viszony létezett kettejük között. Az előzmények fényében megkockáztathatjuk a kijelentést, hogy a fiatal váradi képviselő vármegyéje ellenzéki hagyományának örököseként, mintegy a kontinuitás jegyében választotta törvényhozási debütálásához ezen javaslatokat. Fontos megjegyezni ugyanakkor, hogy a katolikus egyház világi hatalmának visszaszorítását célzó kezdeményezések sem Beöthy, sem Szacs vay esetében nem okoztak semmiféle belső konfliktust vallásos – katolikus – világnézetükkel.

Talán az országos politikában való járatlanságával magyarázhatjuk, hogy a fiatal képviselő a Béccsel, illetve a nemzetiségekkel egyre inkább éleződő konfliktusok körülményei között is benyújtotta javaslatait, amelyek újabb törésvonalakkal súlyosbították volna a kormányzás gondjait. Ez a veszély azonban nem fenyegetett, mert az országgyűlés augusztus 10-én indoklás nélkül mellőzni rendelte Szacs vay két egyházügyi törvényjavaslatát. (Utóbb volt olyan kortársi vélemény, amely szerint Szacs vay halálos ítéletében szerepet játszott volna radikálisan egyházellenes fellépése is, noha az ítéletben erről természetesen szó sem esett.)

Hasonló sorsra jutott – bár az elutasítás formáját tekintve jobban járt – az újonc képviselő harmadik javaslata is. Ebben az úrbéri viszonyok egyik legjelentősebb maradványának, a volt földesurak szeszfőzési, kocsmáltatási és mészárszéktartási monopoljogának, vagyis az úgynevezett kisebb királyi haszonvételeknek a kárpótlás nélküli eltörlését indítványozta. Ezt az indítványt számos hasonló jellegű képviselői kezdeményezéssel együtt félretették addig, míg a kormánynak – azaz Deák Ferenc igazságügyi minisztériumának – az úrbéri viszonyok megmaradt elemeinek felszámolása tárgyában készülő átfogó javaslatát tárgyalás alá nem veszi a Ház. Kétségtelen, hogy Szacs vay javaslata logikus és elkerülhetetlen következménye volt az úrbéres szolgáztatások, illetve a személyes alávetettség áprilisi eltörlésének, de a meginduló háborús készülődés közepette – amelyhez nagy szükség volt a birtokos nemesség, az úrbériséget veszített, s kárpótlásra csak a bizonytalan jövőben számító volt földesurak támogatására is – nem lett volna okos lépés újabb „csapással” elkésériteríteni azt a réteget, amely az államszervezet működtetésében és a honvédelemben kulcspozíciókat töltött be (és amelybe az országgyűlés tagjainak java része is tartozott).

1848 nyarán és őszén – felszólalásai és a név szerinti szavazásokon leadott voksai alapján – Szacs vayt a Batthyány-kormány, illetve a helyébe lépő Országos

Honvédelmi Bizottmány következetes és megbízható támogatói közé sorolhatjuk. Amikor a fő irányon belül választani kellett alternatív elképzelések között, következetesen a radikálisabb változatra szavazott. Eötvös József népoktatási törvényjavaslatának vitája során például az állam befolyását akarta erősíteni az egyházak rovására. „Most, midőn a vallások egyenlők, midőn a vallás az iskolából ki van zárva, nem tudom, micsoda okkal lehet felhozni, hogy az egyház ellensúlyozza az iskolát, mely a valláshoz nem is szól” – érvelt az oktatás világi jellegének erősítése mellett. A képviselőház utolsó pesti ülésein, amikor a nemesség úrbéri kárpótlásának módjáról és mértékéről vitatkoztak, azokat az elképzeléseket támogatta, amelyek az állam – tehát az adófizetők – szempontjából kisebb terhet, a volt földesurak szempontjából pedig kisebb kárpótlást jelentettek volna.

A képviselőház jegyzője

Féléves képviselői pályáján tanúsított politikai következetessége után nem volt kérdéses, hogy Szacsvay 1849 elején a Pestről menekülő országgyűléssel tart Debrecenbe, annál is inkább, mivel otthona amúgy is az új főváros közelében volt. Egyes források szerint azonban nem egyenesen Debrecenbe ment: Kossuth megbízásából január elején Váradon intézkedett a Pestről az ottani várba áttelepített fegyvergyár elhelyezése ügyében.

Sokáig azonban nem időzhetett odahaza, mert első debreceni beszédét már január 13-án, a Windisch-Grätzhez küldött – és a hírheft „unbedingte Unterwerfung” ultimátummal fogadott – béke delegáció jelentésének felolvasása után megtartotta a képviselőházban. Abban a szilárd meggyőződésben, hogy a magyarok és a dinasztikus-birodalmi erők konfliktusában a nemzet áll a legitimitás talaján, elszántan, és az állam, illetve a hadsereg szervezésében elért eredmények tudatában magabiztosan érvelt a küzdelem további folytatása mellett. A Kossuth egyik legmegbízhatóbb hívének számító Szacsvay különösen kiemelte, milyen fontos az országgyűlés működésének folyamatossága az egyre inkább forradalmi jellegűvé vált kormányzás legitimitása szempontjából.

„Mit kívántunk mi egyebet, a nemzet bizodalmaival felruházott képviselők, mint megtartani azon törvényeket, melyeket nekünk a múlt év első hónapjaiban királyi eskü biztosított? [...] Országunk vérbe és lázadásba keverve. [...] mindezeket a hitét megszegett, kötelességéről megfélemedezett és lázadásba keveredett királyi hatalom tette. [...] A feltétlen megadás semmi sem volna egyéb, mint kinyitó kilincse a szolgaság ajtajának, s a nemzet elsüllyedésének. [...] A nemzet erős, erősebb most, mint valaha volt, mert százados elpuhulása után oly erőt fejtett ki néhány hónap alatt, minővel nemzet a történetben nem dicsekedhetik. Hadseregünk kész; a nemzet képviselői, ha leszorítva is egy térről, de együtt tartva maradtak. [...] A nemzetnek hatalma most a képviselőházban, és a ház bizodalma bíró, abból kifolyt kormányban van. Nekünk kötelességünk együtt maradni, hogy meghozzuk

azon határozatokat, melyeket a [...] kormány az előfordulandó körülményekhez képest hozandóknak vél, [...] hogy e constituált nemzeti hatalom a végrehajtó hatalom intézkedéseinek tekintélyt adjon.”

Szacsvay Imrét a megfogyatkozott létszámú országgyűlés hamarosan egyik jegyzőjévé választotta. A menekülés jellegű költözés ugyanis nemcsak a képviselők létszámát apasztotta le, hanem az országgyűlés szervezetét is kikezdte. Nem jelent meg Debrecenben a képviselőház elnöke, Pázmándy Dénes (egészségi állapotára hivatkozva lemondott), s a két alelnök közül visszalépett Pálffy János is, így egyedül Almássy Pál maradt az alsóház élén. Az addigi hat jegyzőből csak kettő, Záborszky Alajos és Irányi Dániel ment el a cívisvárosba. Melléjük már január 14-én megválasztottak három új jegyzőt: Gorove István 123, Hunfalvy Pál 82, Szacsvay Imre pedig 69 szavazatot kapott. A voksok aránya nem feltétlenül a népszerűségi viszonyokat jelezte: a tisztán technikai jellegű feladattal járó tisztség esetében valószínűbbnek tűnik a feltételezés, hogy a három jelölt közül Szacsvay volt a legkevésbé ismert. Az ülések jegyzőkönyveit ettől kezdve ők öten felváltva vezették, s többnyire a jegyzők olvasták fel az országgyűléshez érkezett irományokat is. (Január 9-e és május 31-e között 58 ülést és 15 zárt tanácskozmányt tartott a képviselőház a református kollégium oratóriumában, tehát átlagosan körülbelül 10-12 naponta kellett egy-egy jegyzőkönyvet megszerkeszteniük a jó tollforgatóként számon tartott fiatal képviselőknek.)

Pesten még nemigen volt nyoma annak, hogy Szacsvay kiemelkedett volna az ötödfélszáz képviselő mezőnyéből. (Ha életkorára, illetve újonc törvényhozó voltára gondolunk, nem is lenne életszerű valamilyen vezető szerepet várni tőle.) A róla született későbbi jellemzések tehát inkább debreceni szereplésére vonatkoztathatók. Az emlékezések túlnyomó része egybehangzóan a két, viszonylag határozott körvonalakkal rendelkező szélső pólus, a republikánus baloldal és a Békepárt közötti középmezőbe helyezi el őt, de valamivel közelebb a radikálisokhoz. Az egyetlen ennek ellentmondó kijelentés a Békepártot tollával szolgáló Jókaitól származik, aki jó két évtizeddel később úgy emlékezett, hogy „Szacsvay elvtársunk volt”.

A szabadságharc egyik első történetírója, Szilágyi Sándor úgy jellemezte a mártírrá vált képviselőt, hogy a „pártokat egymással kibékítő szellemben működék. S valóban volt is a beszédeiben valami szelíd kedélyesség, mi igen alkalmas vala csendesíteni a zúgó viharokat. [...] A republicai bombákat e szelíd ajkáról hallgatni olly sajátságosan jött az embernek.” A személyes benyomásokat is megörökítő, az introvertált személyiség és a vállalt közéleti szerep ellentmondásos voltát hangsúlyozó karakterkép arra is figyelmeztet, hogy a 19. század közepén a modern politikai fogalmak sokszor más tartalmat (is) hordoztak, mint amely később rögzült a nyelvhasználatban. Ilyen volt például a „radikális” jelző, amelyet gyakran nem tartalmi okokból, hanem a politikai kommunikáció stílusa, annak erős indulati töltete miatt ragasztottak valakire a kortársak (például Teleki Lászlóra).

Jegyzőtársa, Irányi Dániel a szabadságharcról szóló összefoglaló művében szintén a radikálisok és a Békepárt közötti, elmosódó körvonalú középpárt legkiemel-

kedőbb tagjai, a „mérsékeltlen harciasak” között említi Szacsвай Imrét, „a kiváló szónokot, aki semmivel sem volt kevésbé ékesszóló, mint Kossuth”. Éppen közép-pártjellege miatt nem lehet szabatosan meghatározni e csoportosulás elveit, hiszen sem programmal, sem szervezeti keretekkel nem rendelkeztek (még klubszerű szerveződéssel sem). Nem zárkóztak el ugyan kategorikusan a megbékélés elől, de ragaszkodtak a nemzeti önrendelkezéshez a ’48-as törvényes alapokon, s legfeljebb kisebb engedményekre lettek volna hajlandók a megbékélés érdekében. Többségük a monarchikus államforma híve volt, de akadtak közöttük a köztársasági eszme felé elmozdulók is.

A végzetes aláírás

Március végén, április elején a Debrecenben megjelenő hírlapok – a Magyarországtól még a az 1848 előtti különállást is megtagadó olmtüzi alkotmány hatása alatt – már a trónfosztás, a függetlenség kimondása, sőt a köztársasági államforma mellett agitáltak. A kulisszák mögött az országgyűlésben is zajlott már a válaszlépés előkészítése. Kossuth terveinek megismerése után a középpárt nagyobbik része – Szacsвай Imre, Molnár György és Somogyi Antal útján – kifejezte hajlandóságát az együttműködésre a függetlenségi párt híveivel. Szacsвайék az együttműködés feltételül állították, hogy a forradalmi terror markáns szorgalmazói, a Madarász testvérek maradjanak ki az új pártalakulattól. (Az idősebb fivér, László ellen ezekben a hetekben zajlott a vizsgálat az úgynevezett Zichy-gyémántok ügyében, s ez súlyosan kompromittálta a „rendőrmisztér”).

A radikálisok nevében tárgyaló Újházy László és Irányi Dániel április első napjaiban megállapodott a liberális nemesség balszárnyának képviselőivel, hogy közös pártban egyesülnek mindazok, akik az ellenforradalom teljes megsemmisítését tekintik a szabadságharc legfőbb céljának. Az április 5-én alakult Radical Pártba, melynek elnöke Újházy László lett, a képviselőház tagjainak mintegy harmada lépett be. Az alapítóív 97 aláírása között a Szacsвайén kívül az ismertebb liberálisok közül ott találjuk például Horváth Boldizsár, Vörösmarty Mihály, Batthyány István, Luszénszky Pál és Berzenczey László nevét. A párt programjába vette az egy és osztatlan Magyarország megvalósítását teljes önállósággal, demokratikus köztársaságként, s e célok elérése érdekében a félrendszabályok helyett bátor politikát követelt – ezt a „forradalmiságot” a középpárt mérsékeltabb tagjai minden bizonnyal riasztónak találták.

A támogatói háttér megszervezése után és a tavaszi hadjárat nagy győzelmeiről érkező hírek hatása alatt április 13-án a képviselőház zárt ülésen vitatta meg Kossuth indítványát a függetlenség kimondásáról. Az egyezkedés útját magyar részről végleg elvágó lépést – Hunfalvy Pál naplója szerint – a hozzászólók többsége „pártolta, hevesen Szacsвай”. A másnap a Nagytemplomban határozattá vált deklarációt ünnepélyes formába foglaló Függetlenségi Nyilatkozat szerkesztésé-

vel öttagú bizottságot bíztak meg. Ennek Kossuth mellett tagja lett a képviselőház két jegyzője, Szacsвай Imre és Gorove István, a felsőházból pedig Horváth Mihály és Hunkár Antal. Egyes történetírók egyenesen a fiatal váradi jogásznak tulajdonítják a szövegezés nagy részét. A feltételezés alapja az a legenda lehetett, miszerint Szacsвай, „csak hogy mentse Kossuthot, akinek ez az ifjú, nemeslelkű, eszményien radikális képviselő rajongó tisztelője volt, a Hadbírótság előtt magára vállalta volna a Függetlenségi Nyilatkozat szerzőségét és ezért kellett volna vértanúhalált halnia”. Eltekintve a hiányzó logikától – miért kellett volna a fogoly képviselőnek mentenie a külföldre távozott kormányzóelnököt? –, az Országos Honvédelmi Bizottmány iratanyagában megőrzött fogalmazvány egyértelműen cáfolja a romantikus legendát. A dokumentum csaknem teljes egészében Kossuth kézírása, csupán a befejező rész származik más kéztől, Szacsвайétól. Ezek a bekezdések viszont lényegében megegyeznek Kossuth április 14-én elmondott beszédének első négy pontjával, amely – határozattá emelkedvén – ekkor már az országgyűlés jegyzőkönyvébe is be volt iktatva. Az utolsó bekezdéseket Kossuth a jegyzőnek diktálta, és vele javította át az első fogalmazvány szövegét is. A más-kor kalligrafikusan író „fiatal Szacsвай elhányt, izgatott betűvetése” nagy sietségre utal – állapította meg a nyilatkozat keletkezéstörténetét tisztázó Révész Imre. Megerősíti a szöveg- és írásképelemzés eredményét Madarász László későbbi emlékezése is, amely szerint „Kossuth másnap panaszkodott Gorovéra és Szacsвайra, hogy nem képesek a detronizálás jegyzőkönyvét elkészíteni, s neki kellett magának megírni”.

A Függetlenségi Nyilatkozatot április 19-én az országgyűlés két házának együttes ülésén hirdették ki, és az iratot az ülés jegyzőjeként Almásy Pál és Perényi Zsigmond báró (a két ház alelnöke) mellett Szacsвай Imre látta el kézjeggyével. Horváth Mihály szerint Szacsвай Imre „a ház elnökétől különös kedvezésül kérte volt ki magának, hogy ő jegyezhesse alá s olvassa fel az ünnepélyes ülésen a Függetlenségi Nyilatkozatot”.

Szacsвай debreceni parlamenti szereplései közül említést érdemel az a hozzászólása, amely 1849. április 2-án a parlamentet nyíltan és harciasan támadó radikális lapok (Martzius Tizenötödike, Debreceni Lapok) esetleges megrendszabályozásáról folyó képviselőházi vitában hangzott el. A gyakorló politikus a sajtószabadság meggyőződéses hívének bizonyult akkor is, amikor a gyakorlat tette próbára a Népkívánatokban egy évvel korábban kifejtett elveit: „A sajtószabadság számtalan sok rosszal jár; de ha a szabadságot akarjuk, a rosszat tűrni kell, mert az emberi ész még nem találta fel az eszközöket, mikkel meghatározza azon korlátokat, melyek közt akár előlegesen, akár utólagosan a véleményeket bíráló szék elébe vonhassa. Nincs egyéb hátra, mint vagy teljes eltiltás, vagy teljes sajtószabadság. [...] A sajtói visszaélések ellen én a szert magában a sajtóban találván, engemet a sajtónak [...] kihágásai egy szikrát sem indítanak meg, mert nekem a becsületről azon fogalmam van, hogy ha sikerül is valaki véleményét az

én jótettem iránt megingadoztatni, két nap múlva megmutatom, hogy hazudott és neki többé hitele nincsen.” A fiatal képviselő hozzászólását „éljenzés, taps, köztetszés” fogadta, és többen el is álltak a szólástól utána. Szacs vay beszéde jegyzőtársa, Gorove István összefoglalásában vált határozattá: „A képviselőház méltó indignatioval fogadván a felhozott cikkeket, a napirendre tért át.”

Nem annyira politikai, mint inkább morális elveinek megismerése szempontjából érdemel figyelmet Szacs vay részvétele az elkobzott Zichy-féle drágaságok ügyében vizsgálódó számvizsgáló bizottmányban. Április 20-án mint a bizottság jegyzője olvasta fel a képviselőházban azt a jelentést, amely több síkon elmarasztalta az értéktárgyak őrzéséért felelős OHB-tagot, Madarász Lászlót. Az állami javak kezelésében megkívántató pontosság „sem az átvételben, sem a Debrecen-bei szállításban a rendőrség által meg nem tartatott”, sőt, valószínűsíthető, hogy „a hanyagsági és visszaélési hibákhoz talán azon botrányos merénylet is járult, hogy a szóban forgó ingóságok némelyei elsikkasztattak”. Madarász válasza után Szacs vay olyan meggyőző erővel cáfolta a rendőrminiszter kifogásait, hogy a vita végén még a radikálisok másik vezéralakja, Irányi Dániel is elhatárolódott pártársától.

A fiatal országgyűlési jegyző – parlamenti megszólalásainak bizonyossága szerint – mindvégig a szabadságküzdelem eltökélt hívének mutatkozott. Támogatta például az árulókkal szemben eljáró rögtönítélő bíróságok felállítását. Az áprilisi törvényekben testet öltött liberális program demokratikus irányú továbbfejlesztésének tekinthető az a beszéde, amelyben július 2-án, a képviselőház egyetlen pesti ülésén az úrbéri maradványok teljes eltörlését javasolta, hogy a népet még nagyobb erőfeszítésekre ösztönözzék a szabadságharc mellett. Az országgyűlés utolsó nyilvános ülésén, Szegeden Szemere Bertalannak a nemzetiségek egyenjogúságát deklaráló törvényjavaslata mellett szólalt fel.

A szabadságküzdelem íve már lefelé tartott, amikor június 26-án a mindössze 31 éves, bírósági gyakorlattal legfeljebb ügyvédként rendelkező jogászt Vukovics Sebő igazságügy-miniszter kinevezte septemvirré, azaz a legfelsőbb törvényszék, a Hétszemélyes Tábla bírójává. A kinevezésből – szakmai múlt és tapasztalat híján – leginkább a politikai megbízhatóság, az elvhűség és a morális tekintély elismerését olvashatjuk ki. A megtiszteltetésnek azonban másfél hónappal a fiatal önálló magyar állam megszűnte előtt gyakorlati jelentősége már nemigen volt.

Szacs vay elkötelezettségének szimbóluma, hogy egyike volt annak a tíz (!) képviselőnek, akik augusztus 11-én Aradon az országgyűlés utolsó ülésére összegyűltek. A hivatalosnak alig tekinthető, ám annál drámaibb összejövetelen a reformkor veterán politikusa, Palóczy László zárta le az első népképviselői országgyűlés történetét: „ezen országgyűlést egyedül az idegen beavatkozás okozta erőhatalmának engedve, minden jogaink fenntartása mellett nyilvánítom bizonytalan időig berekesztettnek”.

A megtorlás fogaskerekei között

A kilátástalan hadi helyzet a magyar politikai és katonai vezetés tagjait súlyos döntés elé állította. Ha pontosan, személyre szólóan nem is tudhatták, mi vár rájuk, a császári hatóságok proklamációiból sejthették, hogy a megtorlás széles kört fog érinteni. Személyes jövőjüket illetően három lehetőség közül választhattak. Akik alávetették magukat a győztesek „törvénye” szerinti eljárásnak, többnyire abban reménykedtek, hogy önkéntes „megtérésüket” méltányolja majd a császári hatalom, és viszonylag enyhe büntetéssel „megfizethetik” a szabadságküzdelemben való részvételük árát. Mások – köztük a politikai elit kiemelkedő vezetői, mint Kossuth Lajos kormányzóelnök, Szemere Bertalan miniszterelnök, gróf Batthyány Kázmér külügyminiszter, valamint néhány országgyűlési képviselő és vezető kormánytisztviselő – külföldön, a szomszédos Török Birodalomban kerestek menedéket. Végül voltak, akik egyelőre itthon maradva „merültek alá”, arra számítva, hogy ha a megtorlás első, várhatóan legkegyetlenebb hullámát megússzák, utána büntetlenül vagy csak enyhe következményekkel számolva térhetnek vissza a normális életbe. Ennek az alternatívának is reális esélyei voltak: az iparosodás előtti Magyarországon még hatalmas kiterjedésű, a civilizációtól érintetlen, az államhatalom ellenőrzésétől szinte teljesen mentes területek léteztek. A járhatatlan erdőségek, mocsarak és puszták – magányos, ellenőrizhetetlen lakóhelyekkel – az idegenek számára életveszélyt jelentettek, az azt ismerőknek viszont csaknem tökéletes biztonságot nyújtottak.

Palóczy az említett drámai aradi ülésen felszólította a végig kitartó maroknyi képviselőt, hogy „kövesse kiki lelke sugallatát”. A volt országgyűlési jegyző – nyilván gondosan mérlegelve az alternatívákat – a hazatérés mellett döntött. Vívódásáról Tokody Ágoston ügyvéd tíz évvel később papírra vetett emlékezéséből alkothatunk némi fogalmat: „Arad megyében, Pankotán az akkor Világos felől többedmagával szekéren jött Szacs vay Imrével találkoztam. Ő a szekéren ült, s beszéd közben mondotta, hogy ő az országból nem fog kimenni, de pénze sincs, melyből magát külföldön fenntarthatja, s mesterséget sem tud, mások kegyelméből pedig nem kíván élni”. A visszaemlékezést hitelesnek tarthatjuk: az emigrációt választók túlnyomó többségének fő problémája tényleg a létfenntartás biztosítása volt. Tartalékaik keveseknek voltak, az a jogász szaktudás pedig, amellyel a többségük rendelkezett, hasznavehetetlennek bizonyult külföldön.

Szacs vay – bár bizonyára átérezte a korelnök sötét jóslatát, miszerint „a hazáját vesztett lappangó honfinak szüntelen haldoklás az élete” – a fegyverletétel után hazatért apjához Nagyváradra. Az orosz megszállás előtti napokban jobbnak látta elhagyni a vármegye székhelyét, ahol nyilván mindenki ismerte őt. Egyik távoli rokonánál, Olay József uradalmi gazdatisztánál húzta meg magát Árpádon, a forgalmasabb útvonalaktól távol eső bihari faluban.

Viselkedéséből bizonytalanságra, sőt tanácstalanságra következtethetünk. Nyilvánvalóan tisztában volt vele, hogy a szabadságharc alatti tevékenységéért re-

torzióra számíthat, ezért igyekezett kikerülni a hatalom látóköréből. Valamelyest elváltoztatta a külsejét is: „Nagy bámulatunkra a rektornál a kapuban találtuk Szacsvey Imrét bő gatyában és parasztosan öltözve, de rögtön megismertem, ámbár szép szőke szakálla le volt borotválva” – örökítette meg találkozásukat emlékiratában a szintén alámerülni igyekvő Veress Ferenc. Ám ha számított is rá, hogy keresni fogják, és bíróság elé állítják, életét valószínűleg nem érezte veszélyben. A helybeliek 1860–61 körül feljegyzett emlékezései szerint nem vette igazán komolyan a konspirációt: nem titkolta el a nevét, kijárt a faluba és környékére, nem kerülte a találkozást az emberekkel, sőt, vendégeket fogadott. Látogatói persze többnyire magafajta bujdosók voltak, köztük „átöltözött országos képviselők” is. A környékbeli intelligenciához tartozók emlékezései, más-más szavakkal, de lényegében egybehangzóan idézik fel Szacsvey öntudatos – az utólagos bölcsesség fényében persze naiv – helyzetértékelését: „Ő senkit nem akasztatott, senkit ki nem raboltatott, csupán egy előtte magasztosnak s a házára nézve üdvösnek látszott elv kérdésében maradt kisebbségben, neki tehát mellőztetésén kívül más bántalma nem lehet, erre pedig el van készülve.”

A környékbeliekkel megegyezően emlékezett a bizonytalankodó Szacsveyra Táncsics Mihály is memoárjában. Táncsics ugyanazon a vidéken bujkált, s barátjával, a helybeli református lelkésszel meglátogatta volt képviselőtársát Olay házánál: „Vacsorán és éjjelre a tiszttartónál maradtunk, vendéget is hívott, a helybeli prédikátort, Böszörményit. Beszéltünk sok mindenfélét, de főtárgya volt társalgásunknak a lezajlott szabadságharc, és ebből folyólag hazánk jövője, de amiből ki nem maradhatott a mi egyéni és családi sorsunk sem. Szacsvey azt nyilvánította, hogy ő hazamegy és magát följelenti; hite szerint néhány évre elítélik, s azt magára előnyösebbnek vélte, mint bujdokolni és folyamatosan rettegni. Bátyja, a tiszttartó és Böszörményi az ő nézetén voltak; én másképp gondolkodtam, hogy halál lesz a díja; az én véleményemen volt Osváth is; a következés megmutatta, melyikünknek volt igaza.”

A vívódó, bizonytalan fiatalember sorsa azonban hamarosan kikerült saját hatalmából. A „félillegalitásba” vonult politikus hamar a szerveződő császári közigazgatás látókörébe került. Noha állítólag konkrét figyelmeztetést is kapott közeli elfogásáról, tétlenül várta be letartóztatását, amely szeptember 21-én következett be. Néhány napos váradi fogva tartás után a pesti Újépületbe, a megtorlás gépezetének egyik központjába szállították.

A hadbírószági vizsgálat rövid volt, és alaposnak egyáltalán nem nevezhető, főleg a téthez képest. Először október 5-én kértek Szacsveyról adatokat, és ekkor hallgatták ki először. Ezenkívül még egyszer, 18-án volt módja egyáltalán megszólalni a saját védelmében. Ügyét – mint Batthyány Lajosét is – Ludwig Leuzendorf hadbíró százados referálta. A teljes peranyag nem lelhető fel, csak a hadügyészi előterjesztés és az ítélet. Az előterjesztésből rekonstruálhatjuk valamelyest a bizonyítási eljárás menetét is. A vádhatóság emberei meglepő alapossággal tanulmányozták a magyar kormányzat hivatalos lapját, a Közlönyt. Ebből összegyűjtötték a vádlott

beszédeit, lajstromba vették, hogy a képviselőház melyik jelentős aktusainál volt jelen, milyen megbízásai, tisztségei voltak az országgyűlés tartama alatt. Kihallgatási jegyzőkönyv híján nem tudhatjuk, milyen védekezési stratégiát követett Szacs vay, de az előterjesztés néhány kifejezéséből („maga is kijelenti”, „a vádlott vallo másában foglalt bizonyítékok”) azt sejthetjük, hogy nem próbálta letagadni aktív részvételét a szabadságharc törvényhozásában – ennek a nyilvános dokumentumok fényében nem is lett volna értelme –, és nem is mentegette tevékenységét, nem próbálta „megbánással” enyhíteni a majdani ítéletet.

A hadügyészi előterjesztés – Haynau korábbi proklamációinak logikai rendjét követve – felrója, hogy Szacs vay az október 3-i, az országgyűlést feloszlato ural kodói manifesztum után is részt vett annak munkájában. Különösen kiemeli a Récsey Ádám törvénytelenül kinevezett „miniszterelnököt” vád alá helyező október 7-i, illetve a magyar királyság határain kívül állomásozó magyar katonákat hazarendelő és a bécsi forradalomnak segítséget nyújtó október 10-i határozat meghozatalában való „bűnrészességét”. A „bűnlajstromban” szerepel még a december 4-i kiáltvány, amely a reakcióval szembeni általános ellenállásra hívta fel Magyarország lakosait, a december 7-i határozat, amely Ferenc Józsefet trónbi torlónak nyilvánította. Az ügyész szerint a vádlott „megátalkodottságát” nyilvánította ki azzal is, hogy követte a kormányt és az országgyűlést Debrecenbe, ahol jegyzőként működött. Különös súllyal szerepelt a vádiratban Szacs vay tevőleges részvétele a Függetlenségi Nyilatkozat megfogalmazásában és elfogadásában, kiemelve, hogy ő olvasta fel, illetve hitelesítette aláírásával a trónfosztó iratot. Ez 1849 októberének körülményei között lényegében megpecsételte Szacs vay – és a felsőházi elnök, Perényi Zsigmond – sorsát. Ők még egy jóindulatú bíróság előtt sem tagadhatták volna a felség sértés bűnét, mint az egyszerű képviselők, akik esetleg azzal védekezhettek, hogy nem értettek egyet a nagytemplomi „népgyű lésen” elfogadott határozattal.

Az ügyész szerint Szacs vay 1848–49-es országgyűlési tevékenysége kimeríti a felségárulás „minden törvényi fogalmi meghatározását, miután tevékenysége nem merült ki csupán az összállam veszélyeztetésében és az államszervezet erőszakos megváltoztatásában, amelyek által a felségárulás vétkét elkövette, hanem ennél jóval messzebb nyúlt, miután kiterjedt a legfelségesebb uralkodóház trónfosztására és a monarchia nyílt fegyveres erővel történő megdöntésére is”. Bizonyítékként a hírlapokban megjelent beszédekre és más dokumentumokra, így Szacs vaynak a vizsgálók kezére került politikai jegyzeteire, illetve a vádlott beis merő vallomására hivatkozott.

Valószínűsíthető, hogy Szacs vay végzetében szerepet játszott egy befolyásos politikai ellenfél is. Zichy Ferenc gróf Bihar vármegye főispánjaként még a megyei reformellenzék elszánt harcosaként ismerte meg őt. A konzervatív aulikus főúr – 1848. március 15-én a „sápadt és reszketni méltóztató” Helytartótanács ideiglenes elnökeként ő egyezett bele a forradalmi tömeg kívánságaiba – 1849 nyaratól az intervenció s orosz sereg mellett működött császári főbiztosként (a korabeli

népnyelv szerint muszkavezetőként). A pesti hadbíróság fennmaradt iratai között található utalás szerint Zichy hívta fel a figyelmet arra, hogy a Függetlenségi Nyilatkozat szerzője került a kezükbe, azaz a bihari ellenzéki fiatalember tényleges szerepét rosszindulatúan felnagyította. Igaz, hogy sem az ügyészi előterjesztés, sem az ítélet nem tulajdonítja neki a nyilatkozat „szerzőségét”, de lehetséges, hogy a befolyásos politikus „súgása” a vádlottra nézve kedvezőtlen irányban befolyásolta az eljárásban résztvevőket.

Több fogolytárs memoárja egybehangzóan állítja Szacs vayról, hogy – ahogyan bihari „bujdosása” idején – az Újépületben sem hitte el, hogy életveszélyben lenne. Pedig környezete szinte biztosra vette, „hogy Szacs vay Imre nem kerüli el a halált: az április 14-i Függetlenségi Nyilatkozat oly lángoló hazafisággal és igazságszeretettel volt megírva, hogy ezért meg kellett gyilkolni az alig 30 éves, lángeszű képviselőt” – vélte Mezőssy László. A szintén vele raboskodó földije, Szárazberky Nagy József is úgy emlékezett, hogy „úgy látszott, hogy élete iránt reményt táplált [...] viselete azt gyaníttatta, hogy ő nem számította magát a halál rovására”. Az optimista Szacs vayval szemben „én mindenkor élő halottnak tekintettem, mert ő a függetlenség aktáját aláírta” – állította utólag. Ugyanakkor Szárazberky szerint sem a „bűn súlyossága” volt a hatalom egyetlen motivációja, hogy miért éppen a fiatal jegyzőn statuált elrettentő példát. Szerinte az tette alkalmassá az áldozat szerepére, hogy őt nem védte a rendi-nemesi társadalmat átszövő kiterjedt családi-rokonsági háló: „Látván, hogy képviselőtársaim közül kevesen vannak befogva, ennek nem tudám más okát adni, mint hogy a kormány a forradalomért a szokásos példa-áldozatokat végrehajtván, a megmaradtakat egy nagyszerű amnesztiával kötelezi a hűségre, a szükséges példaadásra pedig olyanokat szemelt ki, kiket mint az egy gyökerű növényeket, ki lehet szaggatni anélkül, hogy a közel levő növények ez által nagy sérelmet szenvednének.” Az okoskodás meggyőző erejét persze erősen csökkenti, hogy 1848–49 „példa-áldozatainak” jó részét – Batthyány, Perényi, Dessewffy, Vécsey, hogy csak főrangúakat említsünk – aligha lehetett „egy gyökerű növényeknek” tekinteni.

Az október 20-án kelt hadügyészi előterjesztés kötél által végrehajtandó halálbüntetésre és teljes vagyonekkobzásra tett javaslatot. Az előterjesztést a hadbíróság Deyak őrnagy elnöklete alatt még aznap ítéletté emelte. Az ítéletet – az Ausztriában tartózkodó Haynau helyett – Kempen altábornagy, a budapesti katonai kerület parancsnoka három nappal később megerősítette, majd azt haláléktalanul kihirdették a vádlott előtt.

A fogolytársak egybehangzó emlékezése szerint Szacs vayt teljesen váratlanul érte a legsúlyosabb ítélet, pedig azt a többiek – az október 6-a óta tartó kivégzések hatása alatt – szinte biztosra vették. A volt képviselőt játék – kártya vagy sakk – közben szólították ki a cellából, s ő „mosolyogva ígért visszavágót holnapra”. Egyik társa viszont állítólag hangosan is kimondta a kollektív előérzetet „ez se jön többet közénk vissza!”

Szacs vay a siralomházban töltött éjszakán Pesten élő vasútmérnök öccsének, Ágostonnak írta egyetlen ismert, ma a Nemzeti Múzeumban őrzött búcsúlevelét.

A közeledő tragikus vég felfoghatatlanságával szemben az ártatlanság szilárd tudata jelentett számára kapaszkodót: „az idő kerekéhez vakmerően sohasem kaptam; semmiféle lázadásban pozitív részt nem vettem. [...] Meghalok, ha kell, lelkem nyugodt, vétek soha nem terhelte.” Politikai pályafutásának felrótt cselekményeit pusztá kötelességteljesítésként interpretálta: „azon passzív állásra is, melyen voltam, képviselői kötelességem és esküm, mellyel a törvény és az alkotmány fenntartását fogadtam, kényszerített. [...] Minden hibám, hogy képviselői kötelességemet saját személyemnek elébe tettem.” Az antik sorstragédiák és az újszövetségi megváltástörténet egyaránt szolgálhattak mintául a művelt és mélyen vallásos fiatalembernek, amikor mintegy kívüllálóként interpretálta a saját végzetét: „Isten engem szemelt ki a törvényhozástól legelső áldozatul.”

Az előző hónapok túlfeszítettsége: a menekülés jellegű vándorlás 1849 nyarán az országgyűléssel, a bujkálás, majd a fogság után érthető, hogy a remény és félelem folyamatos ingamozgásától kimerült fiatalemberen a halál előtti magányban a meghasonlás jelei is mutatkoztak. Bár tisztán átlátta a megtorlás gépezetének vaksors jellegű működését, mégis magyarázatot és felelőst keresett. Érthető keserűséggel említette a legalább az életét megmentett Kossuthot és „szerencsétlen minisztériumát”, a politikai elit „vétkes könnyelműségét és hiúságát”, „sok üres fecsegését”, valamint „az ingadozó sokaságot, mely fáklyás zenéit s más hiúságait majdnem azon gyönyörrel rendezi, mellyel a vérpad áldozatait körüldongja”. A közelgő szörnyű vég árnyékában mintegy megtagadta közéleti szerepvállalását: testvéreinek és rokonainak saját tragédiájának tanulságát hagyta örökölni. „A közdolgok veszedelmes piaczatól vonuljatok vissza, éljete a magános, csendes és munkás élet fáradozmainak és örömeinek. [...] A munkás élet okvetlenül megfogja teremni az anyagi jólétet, a polgári szabadság alapját.”

Szacsvay Lászlót, miután kegyelmi kérvényét elutasították, október 24-én reggel Perényi Zsigmond báróval és Csernus Manó pénzügyminiszeri tanácsossal együtt felakasztották. Szárazberky Nagy emlékirata szerint „szivarozva mentek a vesztőhelyre, egymást kint megölelték és bátran mentek a halálba”. Mezőssy László úgy emlékezett, hogy a kivégzettek „napszállatig függtek az oszlopon. A prófosz ablakából délután megnéztem a mártírokat: fehér ingükben, félretört nyakkal, eltorzított arcvonásokkal rémisztően néztek ki. A három oszlop egymás mellett, kevés távolságra egymás mellé volt leásva, katona-őrízet állt mellettük egész estig. Mind az ő, mind a többi vértanúk meggyilkolásánál mintegy elbújt, elrejtőzött a főváros népe, egy-két kíváncsi vénasszony s utcagyermek bámulta őket levételezésükig.”

Szacsvay tragédiájában nemcsak kiválasztása kapcsán juthat eszünkbe a vaksors fogalma, hanem akkor is, ha a megtorlás kronológiájára pillantunk: az ő erőszakos halálát követő napon az európai közvélemény felháborodásának, illetve a diplomáciai nyomásnak a következményeként az osztrák kormány a kivégzések végrehajtásának felfüggesztésére utasította Haynaut. Igaz, hogy egy rövid szünet után még 1850 közepéig hajtottak végre halálos ítéleteket, de csak olyanokon,

akik fegyveres, illetve erőszakos események aktív részesei voltak. Október 25-e után tisztán politikai jellegű '48-as tevékenysége miatt már senkit nem fosztottak meg az életétől!

A kivégzett képviselő holttestét előbb a józsefvárosi temető egyik jeltelen sírjában hantolták el, majd 1870. november 1-jén a Kerepesi úti temetőben (a mai 31-es parcellában) Damjanich János tábornok özvegyének, Csernovics Emiliának a kezdeményezésére nyolc mártírtársával együtt díszes síremléket kapott.

Az ismeretlen ismerős

Szacsvay vértanúsága meglepte a korabeli közvéleményt. Nem tartozott a vezetés első vonalába, ezért a kortársak szerint a győztes ellenforradalom sem róhatott fel neki olyan felelősséget, amiért halállal kellett volna bünhődnie. (Rádásul számos nála súlyosabban kompromittált szereplő is elkerülte a legrosszabbat.) Bár 1848–49-ben inkább a baloldallal tartott, pártokat békítő egyénisége, szerénysége miatt távol állt a forradalmártípustól, ahogy azt a kortársak a francia forradalmárok után elképzelték.

Szemere Bertalannak az 1850-es években írott verssorai egyszerre érzékeltetik az ítélettel szembeni értetlenséget, illetve azt, hogy az őt ismerők valójában pontosan értik, miért éppen a fiatalemberre esett a hatalom választása, amikor példát akart statuálni:

*„Nem azért, mit tettél, hanem mit érzettél
Azért érdemléd te a zsarnoktul a halált;
Nem nézte mi valál, hanem mi lehetél.
Hívebb honfi szívet pallosa nem talált.”*

Bár Szacsvay Imre neve nem tartozik a kollektív emlékezet általános ismeretanyagába, alakjával minden magyar iskolás találkozhat, igaz, anélkül, hogy nevét megismerné. Varga János számos életrajzi adat és személyiségvonás egyezésének számbavételével meggyőzően bebizonyította ugyanis, hogy Jókai Mór *A kőszívű ember fiai* című regényében a legfiatalabb Baradlay fiú, a bátyja helyett a vértanúságot vállaló Jenő alakját Szacsvay Imréről mintázta. A regényhős külseje (szőke, szolid megjelenésű, törékeny termetű) és jelleme (szorgalmas, kötelességtudó, komoly magaviseletű, szelídségében is makacs) feltűnő egyezéseket mutat azokkal a jellemzésekkel, ahogyan a kortársak leírták a váradi fiatalembert, sőt több családi körülmény is megegyezett. Az író személyes ismeretségben állt a képviselővel – a parlament debreceni időszakában a viszony akár közeli is lehetett –, és a regény írásakor ismerte azokat a forrásokat is, amelyeket 1860–61-ben Szacsvay emlékének megőrzés céljából gyűjtöttek össze Biharban – tehát minden további nélkül gondolhatott rá modellként írás közben.

Több évtizedig tartó gyűjtés után 1907-ben szűkebb pátriájában, Nagyváradon bronz mellszobrot állítottak a vértanú emlékére. Margó Ede alkotásának felirata: „Csak egy tollvonás volt bűne.” A mondat azonban – Katona Mihály nagyváradi poéta verssora – inkább a dualista korszaknak a szabadságharcra kapcsolatos közbeszédét jellemzi, mintsem a képviselőház kivégzett jegyzőjét. Ha a Függetlenségi Nyilatkozat aláírása egy egyszerű „tollvonássá” bagatellizálódik, akkor Szacsvey Imre kivégzése szerencsétlen „balesetté” szelődik, az indokolatlanul kegyetlen megtorlásról pedig „sajnálatos októberi eseményekként” lehet beszélni. Az egyszerre személyes és kollektív tragédia emlékét természetesen az uralkodó személye miatt kellett „ártalmatlanítani”, hiszen 1849-ben ugyanannak a Ferenc Józsefnek a nevében végezték ki a modern magyar nemzeti közösség megteremtésének prominenseit, akit két generációval később a „legelső magyar emberként” egy dinasztikus kultusz tárgyaként ünnepeltek.

A történeteket a békítés jegyében átértelmezni próbáló igyekezet azonban leértékeli azt a személyt is, akit pedig megtisztelni akartak a szoborral. Ha „csak egy tollvonás volt bűne”, akkor az emlékmű egy jó szándékú, naiv fiatalembernek szól, aki véletlenül „rosszkor rossz helyre” tévedt. Szacsvey Imre ugyan életkoránál fogva nem játszhatott történelemalakító szerepet, de a modern, polgári Magyarországot megalapozó liberális reformellenzék, illetve az első népképviselői országgyűlés jelentős alakjai közé tartozott. Közéleti szerepét tudatosan választotta, és meggyőződéséhez megingás nélkül ragaszkodott, bármilyen kockázattal járt is az. Bár kiválasztása a „példa-áldozat” szerepére valóban nem nélkülözött bizonyos véletlenszerű mozzanatokat, a győztesek szempontjából nézve mégis pontos találat volt. Szacsvey személyében a törvényhozás – tágabban véve: a magyar politikai elit – derékhadát is bitófára küldték jelképesen. A hozzá hasonló elkötelezettsége és energikussága nélkül ugyanis nem lehetett volna hónapok alatt működőképes államot és hadsereget teremteni. Sőt, a 31 éves politikus kivégzésekor a hatalom a jövővel is számolt, a maga szempontjából nem is rosszul. A reformkor és 1848–49 nagy generációjának részleges kiiktatása nemcsak alkotó energiáktól fosztotta meg az alakuló nemzeti közösséget, de az általuk képviselt magatartásminta: a saját érdekek és a nemzet ügyének összekapcsolása is jóvátehetetlenül hiányzott a későbbi fejlődésből.

■ FÜGGELÉK

Ludwig Leuzendorf császári-királyi hadügyész százados hadügyészi előterjesztése Szacs vay Imre ügyében

Votum informativum

Szacs vay Imre, Kiserőkön [Kisürögd – H. R.], Bihar megyében született, 31 éves, katolikus nőtlen, ügyvéd és kamarai ügyész – ez év szeptember 21-én, Árpádon fogták el, ahol egy ismerősénél tartózkodott, és ide szállíttatott.

Amiként a felolvasott iratokból megtudtuk, s ő maga is előadta, országgyűlési képviselővé választva, és e minőségében a már október 3-án az uralkodó által felosztatott országgyűlésnek az államra nézve legveszélyesebb, nevezetesen a Récsey vád alá helyezéséről, a magyar csapatok Ausztriába nyomulásáról, a bécsi lázadásnak történő segítségnyújtásról, a magyar csapatok Itáliából történő hazahívásáról és effélékről szóló, – és amiként ő maga is bevallotta, a december 4-i határozatban a Magyarország népeihez az osztrák kormánynak történő általános ellenállásról intézendő felhívásról – a december 7-i, Ferenc József uralkodót bitorlónak nyilvánító határozataiban részt vett.

Később a forradalmi konventtel Debrecenbe menvén, – ez év január havában országgyűlési jegyzőnek nevezték ki, jelen volt az április 13-i és 14-i konferenciákon, ahol elhatározták és megfogalmazták Magyarország függetlenségét, és ebben fekszik legnagyobb fokú büntetendőségének legfontosabb bizonyosága, mert ezen különbizottmány tagjává történt választás bizonyosan a legkiemelkedőbb vezetőkre esett, akiknek egyetértéséről és támogatásáról Kossuth már korábban meggyőződhetett.

Szacs vay emellett még a trónfosztó okmányt nyilvánosan felolvasta és azt annak átvételét követően, mint tollvivő, aláírta. – Ezen időszakot követően is folytatta bűnös tevékenységét, és június 26-án szeptemvirré választották.

Emellett még különösen súlyosbító módon terhére rovandók a Közlönyben található, gyakori nyilvános beszédek, mert ő ezek által a legerőteljesebb módon szította a lázadást.

Ily módon Szacs vay a felségárulás minden törvényes fogalmi meghatározását kimeríteni látszik, mert tevékenysége nem csupán az összállam veszélyeztetésére és az államkötelék erőszakos megváltoztatására terjedt ki, amely által máris elkövette a felségárulás vétkét, – hanem ő azon jóval túl merészkedett, mivel azt kiterjesztette a legfelsőbb dinasztia trónfosztására és a monarchia fegyveres erővel történő teljes megdöntésére is.

A bűn tényállása a mellékelt nyilvános lapokban, összefüggésben a politikai jegyzetekkel, törvényesen meg van alapozva, valamint a vádlott vallomása és az általa azonosított okmányok által a bűnösség bizonyítéka megalkotottnak tűnik.

A vonatkozó törvények (miként előterjesztett) az 5. hadicikkely, a Mária Terézia-féle büntető perrendtartás 61. bekezdése, a múlt év október 3-i legfelsőbb manifestum és a magas Hadsereg-parancsokság ez év július 1-jei kiáltványának 25. §-a.

Enyhítő vagy súlyosbító körülmények hiányában Szacs vay büntetésére vonatkozó jogi javaslatomként a kötél általi halállal való büntetést terjesztem elő, hivatalától való elmozdításával és valamennyi vagyonának elkobzásával együtt.

Pest, 1849. október 20-án.

Leuzendorf sk.
százados, qua törzshadügyész

Az eredetivel azonosnak és egybehangzónak találtatott.

A cs. kir. hadbíró ság által

Pest, 1849. október 24-én.

Nedelkovich
törzshadbíró

Szacs vay Imre hadbíró sági ítélete

Pest, 1849. október 20., 23–24.

Pesti cs. kir. hadbíró ság

Ítélet

*Amely az itteni cs. kir. katonai kerületi parancsnokság rendeletére összeállított, meg-
esketett fél hadbíró ság által egyhangúlag helyesnek ítéltetett.*

*Szacs vay Imre, Kiserőkön [Kisürögd – H. R.], Bihar megyében született, 31 éves,
katolikus nőtlen, kamarai ügyész Nagyváradon, – törvényesen megalapozott tényál-
lással, mind jogilag bizonyítva, mind okmányokkal kimutatva, az egész forradalmi
korszak során népképviselői minőségében a lázadó konventnek az államra nézve leg-
veszélyesebb határozataiban részt vett és különösképpen kiemelkedő beszédekkel a
lázadás menetét a legerőteljesebben elősegítette, – továbbá ez év április havában or-
szággyűlési jegyzőként a Függetlenségi Nyilatkozat előzetes megbeszélésére és megfo-
galmazására tartott konferenciákon a legbefolyásosabb módon részt vett, ezen trón-
fosztó okmányt nyilvánosan felolvasta, azt tollvivőként aláírta, és végül tevékenységét
ezen időt követően is a legbűnösebb irányba folytatta.*

*Szacs vay Imre ezért felségárulás miatt az 5. hadicikkely és a Mária Terézia-féle
perrendtartás 61. bekezdésének 1. és 2. §-a értelmében, összekötve a múlt év október
3-i legfelsőbb manifesztummal és a Hadsereg-parancsnokság ez év július 1-jei kiáltvá-
nyának 25. §-ával, hivataláról történő elmozdítása és minden, bárhol található vagyo-
nának elkobzása, mint a lázadás által okozott károk kárpótlása mellett kötél által
halállal büntetendő.*

Pest, 1849. október 20-án.

Deyak őrnagy sk. elnök

Leuzendorf sk.
százados, qua törzshadügyész

Közzéteendő és végrehajtandó, Pest, október 23-án.

Kempen sk. altábornagy

Közzététetett október 23-án déli ½ 12 órakor.

Schindelar sk.
százados, hadügyész

Végrehajtatott, 1849. október 24-én, reggel ½ 7 órakor az Újépület közelében lévő Fa téren.

Schindelar sk.
százados, hadügyész

Az eredetivel azonosnak és egybehangzónak találtatott.

A cs. kir. hadbíróság által

Pest, 1849. október 24-én.

Nedelkovich törzshadbíró

(Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv. Kabinettsarchiv. Geheimakten. Nachlaß Schwarzenberg. Karton 13. Fasz. VIII. Akten betreffend den ungar. Aufstand und die kriegsgerichtlichen Urteile. Az iratokat fordította Hermann Róbert.)

Szacsvay Imre búcsúlevele öccsének, Szacsvay Ágostonnak

Pest, október 23. 1849.

Édes Öcsém!

A mások lázadásának szerencsétlen áldozata lettem. A halálos ítélet ma mondatott ki rám és Perényi Zsigmond báróra. Nem vagyok sem első, sem utolsó azok között, kiknek erkölcsét Isten ily szigorúan kísérti, és még kísérteni fogja. Az életet leginkább azok miatt utáltam meg, kik magukat a nép embereinek hazudták, és mihelyt a legkisebb hatalomhoz jutottak, nem csak azt bizonyították be, hogy ámitók voltak, hanem azt

is, hogy a nép nevében felzavarván a rendet, saját érdekeik után (pedig melyek sokszor szennyeseeknek mutatkoztak) futkároztak, és arra használtak minden eszközt. Ezeket azért írom, hogy ti szívetekben tartsátok, én édes testvéreim és rokonaim, a fennálló rendet, miként eddig is tettétek, ne engedjétek ezután sem elragadtatni a napi szájhősök és utcai sokaságok zavargásaitól, és bármennyire fontosnak látszó diadalaitól. Ezek voltak az én elveim is, és bár az idő kerekéhez vakmerően sohasem kaptam, semmiféle lázadásban pozitív részt nem vettem, azon passzív állásra is, melyen voltam, képviselői kötelességem és esküm, mellyel a törvény és az alkotmány fenntartását fogadtam, kényszerített, bár a törvényhozás alatt is Kossuth és szerencsétlen miniszteriuma ellen több ízben küzdöttem, mégis Isten engem szemelt ki a törvényhozástól legelső áldozatul. Ezt talán intő például adá nektek és minden rokonimnak, hogy a közdolgok veszedelmes piactól vonuljatok vissza, éljete a magános, csendes és munkás élet fáradsmainak és örömeinek.

Az önálló Magyarország napja leszállt; saját vétkes könnyelműsége és hiúsága szalasztotta le csillagát. De ezen ne búsuljatok. Magyarország népére sokkal szebb jövő vár: vége lesz a sok üres fecsegésnek, és ezután felviduland a rend és igazság, melynek oltalma alatt a munkás élet okvetlenül meg fogja teremni az anyagi jólétet, a polgári szabadság alapját. Ezt higgyétek, ez vigasztaljon, ha a házára gondoltok, de mindig kerüljétek az ingadozó sokaságot, mely fáklyás zenéit s más hiúságait majdnem azon gyönyörrel rendezi, mellyel a vérpad áldozatait körülrongja.

Meghalok, ha kell, lelkem nyugodt, vétek soha nem terhelte. Minden hibám, hogy képviselői kötelességemet saját személyemnek elébe tettem. Isten adjon minden élőknek lehető legnagyobb boldogságot.

Édes apám kezeit és titeket, kedves testvéreim, ezerszer csókollak: az utolsó óra csendes és mély fontolgtatásai közben kérlek, hogy emlékezzetek rám, de ne sirassatok, a hit haszontalanságát bizonyítanátok ezzel; pedig Isten mindnyájunkkal szabad, és még a pogány költő Horác is azt mondta: *mors ultima linea rerum* [a halál a dolgok végső határvonala].

Még egyszer és örökre Isten veletek és áldása mindnyájatokon.
Szerencsétlen, de nem rossz szerető bátyád:

Szacsvay Imre

U. i. E levelet küldd el édesapámnak is. Kegyelemért folyamodtam. Édesapámnak írtam volna, de különösen hozzája levelet intézni képes nem vagyok. Egyébiránt neki is ezt írtam volna, és azt, hogy bocsásson meg, mert én nem hogy őt, de soha senkit egy gondolattal sem akartam megbántani. Holnap édesanyámnál leszek, nála, ki engem ez életben a legjobban szeretett.

(Magyar Nemzeti Múzeum, Újkori Osztály, leltári szám: Udgy. 1867. 17. 1. Közli Körmöczy Katalin: *A vértanú Szacsvay Imre relikviái*, *Folia Historica* 16., 1991. 71–91. p.)

■ FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS IRODALOM

- A szabadságharc fővárosa Debrecen. 1849 január–május.* Szerkesztette Szabó István. Debrecen, 1948.
- Besze János: *Naplójegyzetek – emlékezések.* In: Szószék és csatatér. Politikusi naplók és visszaemlékezések 1848–1849. Sajtó alá rendezte: Hermann Róbert. Budapest, 2000, 70–120. p.
- Degré Alajos: *Visszaemlékezéseim.* Összeállította, szerkesztette, a bevezetést és a jegyzeteket írta Ugrin Alanka. Budapest, 1983.
- Fleisz János: *Egy tollvonás volt a bűne. Szacsvay Imre (1818–1849), az országgyűlés vértanú jegyzője.* Budapest, 2009.
- Fleisz János: *Szacsvay Imre.* In: Az 1848–1849. évi első népképviselői országgyűlés történeti almanachja. Szerkesztette Pálmány Béla. Budapest, 2002, 807–810. p.
- Fleisz János: *Szacsvay Imre.* In: Vértanúk könyve. A magyar forradalom és szabadságharc mártírjai 1848–1854. Szerkesztette Hermann Róbert. Budapest, 2007, 258–261. p.
- Hegyesi Márton: *Bihar vármegye 1848–49-ben.* Nagyvárad, 1885.
- Hermann Róbert: *A rendőrmíniszter és a Zichy-gyémántok.* Fejér Megyei Levéltár Közleményei 17., Székesfehérvár, [1994].
- Hermann Róbert: *I. Ferenc József és a megtorlás.* Budapest, 2009.
- Hunfalvy Pál: *Napló 1848–1849.* A szöveget gondozta, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Urbán Aladár. Budapest, 1986.
- Irányi Dániel – Charles-Louis Chassin: *A magyar forradalom politikai története 1847–1849.* I–II. kötet. A szöveget gondozta, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Spira György. Budapest, 1989.
- Madarász László emlékiratai és önéletrajzi levelei. In: Szószék és csatatér. Politikusi naplók és visszaemlékezések 1848–1849. Sajtó alá rendezte Hermann Róbert. Budapest, 2000, 156–232. p.
- Pap Dénes: *A parlament Debrecenben.* 1849. Lipcse, 1870.
- Révész Imre: *A Függetlenségi Nyilatkozat viszontagságai.* Budapest, 1955. (Különlenyomat a MTA Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának közleményeiből.)
- Szilágyi Sándor: *A magyar forradalom férfiai 1848/49-ből.* Pest, 1850.
- Táncsics Mihály: *Életpályám.* A szöveget gondozta és a jegyzeteket készítette Czibor János, 1949-ben. Budapest, 1978.
- Vahot Imre: *Szacsvay Imre Országgyűlési képviselő és jegyző.* In: Az 1848- és 1849-es magyar szabadságharcz kitűnőbb vértanúinak emlékkönyve. Halász István kiadása. Pest, 1873.
- Varga János: *A jobbágyfelszabadítás kivívása 1848-ban.* Budapest, 1971.
- Varga János: *„A kőszívű ember fiai”-nak történeti mintái és forrásai.* Irodalomtudományi Közlemények, 1964/5–6. szám.
- Varga János: *Szacsvay Imre (1818–1849).* Élet és Tudomány, 1959/1. szám, 3–6.
- Világostól Josephstadtig. 1849–1856. Földy János naplótöredékeiből közreadta Balassa Imre. Budapest, 1939.

Jeszenák János báró

AKIT EGY FŐHERCEGASSZONY SEM MENTHETETT MEG

Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc leverését követő megtorlás kérlelhetetlen kegyetlenségét, amely a megfélemlítés és bosszúállás szándékát egyaránt tükrözte, Jeszenák János mártíromsága fejezte ki leginkább a '48-as országgyűlés vértanúi közül. Őt mártírtársával összevetve szembeűnő, hogy különlegesen súlyos terheltséget nem tudtak vádlói a nyakába varrni, mégis a „lázadás főkomposainak” tartott hazafiak sorsát osztották rá. A miniszterelnök Batthyány Lajos és a miniszter Csány László nemcsak kormányzati pozíciójával, de az eseményekre gyakorolt meghatározó jelentőségű befolyásával, a nemzet önvédelmének megszervezésével, sőt irányításával hozták fejükre a megrettent, ám győztes hatalom dühét. A felsőház elnöke, Perényi Zsigmond báró ugyan kevésbé játszott vezető szerepet, de tekintélye a forradalomban és befolyása a magyar politikai életre 1848–49-ben kiemelte őt az átlagpolitikusok közül. Emellett köztudott vezető szerepe a Habsburg-trónfosztás törvényhozási elfogadásában és aláírása a Függetlenségi Nyilatkozaton egyértelműen főbenjáró cselekedetnek minősült a vádhatóságnál. Ez utóbbi volt különösen terhelő a képviselőház jegyzője, Szacsavay Imre esetében is. Jeszenák János bárót viszont ezekhez hasonló súlyosságú vád nem érhet, s személyét még a jogi kategóriák közé nem illeszthető gyűlölet sem övezte, mint a mártír miniszterelnök esetében. Persze ma már tudjuk, hogy nem volt szükség különlegesen terhelő vádakra, a halálos ítélet végrehajtásához elegendő volt mindössze megfelelni a megtorlás kiigazoló által felállított kategóriáknak. Ezekbe pedig gyakorlatilag mindenkit beskatulyázhattak, aki részt vállalt a társadalmi modernizációban és a nemzeti önvédelemben.

A politikusokkal szembeni felelősségre vonás első jele a még uralkodó V. Ferdinánd 1848. november 6-i proklamációja volt, amely pártütőnek nyilvánította Kossuth Lajost „és az általa támasztott lázadásnak részeseit”. A forradalom leverésével megbízott Windisch-Grätz tábornagy már értelmezve a tág uralkodói meghatározást konkrét intézkedést hozott, amikor sikeresen megkezdte decemberi hadműveleteit. A viszonylag könnyedén elfoglalt Győr városában kiadott rendelkezése törvényen kívülinek jelölte Kossuth és az ideiglenes kormány szerepét betöltő Országos Honvédelmi Bizottmány tagjai mellett az OHB által kinevezett kormánybiztosokat is. A hatóságok ennek alapján lettek kötelezve elfogadásukra és

a katonai szerveknek való átadásukra. Ehhez azonban le kellett győzni a jogai védelmében fegyvert fogó országot. Az ezt lehetővé tévő orosz katonai intervenció biztos tudatában az új császári fővezér (s nem melleleg az ország teljhatalommal felruházott helytartója), Haynau tábornok már részletesen szabályozta a birodalmi minisztertanács határozata nyomán a felelősségre vonás szabályait, a megtorlás menetét. A hadbíróági eljárás alá vonandók három kategóriájából kettőbe is beleillett Jeszenák János tevékenysége:

- képviselő vagy felsőházi tag, aki 1848. október 8-a után is tevékenyen részt vett a forradalomban;
- az OHB által kinevezett kormánybiztos volt.

Súlyosbította helyzetét, hogy a hadbíróság elé állítandók között rögtönítélő eljárás alá vonandók körébe is beleillett, nem is egy, de három kategóriának is megfelelően:

- aki a népet lázadásra csábította;
- aki a magyar kormánytól kapott parancsot elfogadva, annak engedelmeskedett;
- aki népfelkelést hirdetett, szervezett vagy vezérelt a császári-királyi és az orosz katonaság ellen.

Végeredményben ezeket az elveket „szentesítette” 1849. augusztus 29-én az alig fél éve uralkodó I. Ferenc József a Haynauhoz intézett utasításában, amely törvényes színben, jogos igazságszolgáltatásként tüntette fel a bosszúvággal kevert megfélemlítést szolgáló koncepciós bíróági színjátékot. Az uralkodói utasítás három csoportba sorolta a megtorlás alanyait. Elsősorban a politikai vezetést jelölte meg, amelybe a kormánybiztosokat is beleértette. Melléjük állította a katonai vezetést, amely a honvéd tábornokokat illetve önálló parancsnokokat jelentette. S hogy esetlegesen a vezetői hatáskör hiánya ne jelentsen kibúvó lehetőséget, a harmadik csoportba az 1849. április 14-e (vagyis a Habsburg-trónfosztás kimondása) után „a forradalmi kormány szolgálatában vagy érdekében különösen kiemelkedő és veszélyes tevékenységet” ellátó személyeket kategorizálta, legyenek azok katonák, politikusok vagy hivatalnokok, esetleg papok. Aki ebbe a csoportba beilleszthető volt, a lehető legsúlyosabb váddal, a felségárulással kellett, hogy szembenézzon. Jeszenák János báró az első csoport mellett ebbe a harmadikba is besorolható volt. Mindezzel együtt sem tartozott azonban a hatalom számára legveszélyesebbnek tekinthető politikusok közé, hiszen a hadbíróság elé állítható társai között több is akadt ugyanilyen terheltséggel, akik ráadásul nagyobb hatáskörrel jelentősebb tevékenységet fejtettek ki. Halálos ítéletüket mégis várfogságra enyhítették, ahogyan az például Boczkó Dániel esetében is történt, aki valóban felbecsülhetetlen szolgálatokat tett a szabadságharc alatt, többek között az országgyűlés másik mártírjának, Csányi Lászlónak az utódaként Erdély teljes hatalmú országos biztosaként. De megemlíthetjük a másik erdélyi főkormánybiztost, Szent-Iványi Károlyt is, aki Jesze-

nákhoz hasonlóan a felsőház tagjaként végzett kormánybiztosi tevékenységet, határozottan nagyobb hatáskörrel.

Ezek után Jeszenák mártíriomására a magyarázatot két oldalról közelíthetjük meg. Egyfelől a megtorlás irányítói nem vaktában szedték áldozataikat, nagyon is tudatosan válogatták ki nemcsak a felállított kategóriáknak történő megfeleltetés alapján (ami különben is válogatásra készítő volt, hiszen ezres nagyságrendben feleltek meg a szabadságharc résztvevői, s ilyen nagyságrendű kivégzést még a neoabszolutista hatalom sem mert megkockáztatni), de egy sajátos logikának is megfelelően. Ez pedig az volt, hogy a forradalom és szabadságharc szolgálatát vállaló valamennyi társadalmi réteg, hivatás vagy egyéb csoport felé megfélemlítő üzenetként mutassanak fel áldozatot. S ha erre az áldozatszerepre olyan embert találtak, aki a hatalom birtokosainak a bosszúvágyát is kielégítette, annál jobb volt. Mert bármennyire is igyekeztek jogszerűséget felmutatni a megtorlás során, a bosszúvágy nagyon is megmutatkozott. Ilyen volt Haynau dühe a császári-királyi hadseregből a szabadságharc szolgálatát vállaló katonákkal szemben, akik hadsereget kovácsoltak a „lázado csürhéből”, hogy az szegyenbe kergesse Őfelsége tábornokait. És ilyesmi düh mutatkozott az uralkodóhűségben felemelkedett arisztokrata családok sarjaival szemben is, akik az évszázados hagyományoktól elfordulva a polgári átalakulás időszakában már előbbre valónak tartották a nemzet szolgálatát az uralkodóénál.

Jeszenák János báró pedig nagyon is ilyen ember volt. Másfelől viszont némi véletlenszerűség is sejthető sorsában. 1849 őszén ugyanis a leghasznosabb tanácsot a „Ki időt nyer, életet nyer!” szólás fejezte ki. A kivégzéseket nyilvánvalóan mihamarabb be kellett szüntetni már csak a nem várt mértékű nemzetközi felháborodás miatt is – még a legfontosabb szövetséges, I. Miklós orosz cár is tiltakozott, bár megütközését nem a politikusokkal, hanem a magukat megadó katonákkal szemben alkalmazott brutális szigor váltotta ki. Így aki később kerül a hadbírószék elé, jó eséllyel megúsza az eljárást várfogsággal. A Jeszenákhoz hasonló tevékenységet ellátó kormánybiztosok tucatjai kaptak az októberben lezajló kivégzések közepette, vagy röviddel utána olyan halálos ítéletet, amelyet aztán néhány hét múlva várfogságra enyhítettek. Jeszenák János perére viszont az elsők közt kerül sor, s személye tökéletesen alkalmas volt mind a kormánybiztosok közül kiválasztandó áldozat szerepére, mind pedig a különben udvarhű, de a liberális eszmékkel kacérkodó arisztokrácia megfélemlítésére – nincs az a korábbi érdem, ami felmentést adna a forradalom tevékeny részeseinek. Életpályája, különösen 1848–49-es tevékenysége, amelynek fő vonásait az alábbiakban vázoljuk fel, ezt támasztja alá. A megtorlás sajátos belső logikája pecsételte meg a sorsát. Pedig az országgyűlés öt mártírja közül – akik egyúttal a magyar polgári forradalom politikusainak reprezentánsai voltak – a legnagyobb esélye (volta képpen az egyetlen némi realitással bíró lehetőség) neki volt az uralkodói kegyelem megszerzésére. De még az uralkodócsalád tagjának közbenjárása is kevésnek bizonyult a „színjáték átírására” vagy a bosszúvágy mérséklésére.

A Jeszenák család a 18. század végén emelkedett az arisztokrácia soraiba, kifejezetten az uralkodócsaládhoz kötődő személyes szolgálatok révén. Bár címerük – kardja hegyén turbános fejet tartó buzogányos vitéz – törökverő ős által szerzett nemességre utal, felemelkedésük hivatalviseléshez kötődött. A család tehetőségének gazdasági alapját egy Pál nevű dédapa teremtette meg a 18. század elején, abban az időszakban, amikor a függetlenség vagy a kompromisszumkötés volt Magyarország legnagyobb dilemmája. A jogi ismeretekkel felvértezett fiatalember komoly törvénytudó hírében állt, így a korszak legnagyobb befolyással rendelkező államférfiai Savoyai Jenő herceg és Pálffy Miklós gróf kérték fel uradalmi ügyeik intézéséhez jogtanácsosnak. Ez érthető módon a komoly anyagi gyarapodás lehetősége mellett hivatalhoz is segítette, s a szatmári békepontok alapján kiformalódó, a rendek és az uralkodóház közötti kompromisszumon nyugvó új politika tág teret nyitott a kezdettől „jó oldalon” tevékenykedő Jeszenák Pálnak. Királyi tanácsosként fontos szerepe volt abban, hogy a III. Károly által összehívott országgyűléseken az alsótáblán keresztül lehetett vinni a Habsburg-ház nőági trónöröklését. A törvény elfogadását követően nem is maradt el a jutalom, jelentős Pozsony megyei birtokokra, így a nemesi előnevet adó Királyfia tulajdonlására kapott királyi adományt. A család vagyonosodását segítette, hogy a szintén jogászkodásból meggazdagodó, értékes pozsonyi városi házakkal és ingatlanokkal rendelkező öccse aggregényként halt el, s javai unokaöccseire szálltak. Utódai közülük csak a báróságot szerző nagyapának lettek. Egy testvérpár képes volt megteremteni azt az anyagi jólétet, ami az utánuk jövő generációk sorának biztosította a tehetőséget és a gazdasági alapot, hogy az uralkodó szolgálatával kiérdemelt bárói rang ne csak cím legyen, de valódi tekintélyt is biztosítson az arisztokrácia köreiből. Az 1781-ben kiállított bárói diplomában mindenesetre még fontosnak tartották kiemelni a nőági trónöröklést biztosító törvény elfogadtatására kifejtett „különös és fáradhatatlan működést”.

Az új bárói család anyagi gyarapodása az ügyes gazdálkodásnak köszönhetően tovább folytatódott, a század fordulóján sikerült részt szerezni a nagyhírű berencsi uradalomból, amely a Nyáry grófok társává tette a Jeszenák familiát. Ezt követően a Nyitra megyei Szenic vált a legfontosabb birtoktestté.

Az 1800. január 22-én Pozsonyban született Jeszenák János tehát gondtalan fiatalsággal és tartalmas tanulmányokkal készülhetett a felnőtt életre, ami birtokai igazgatása mellett talán a haza javára is szolgálhatott. Utóbbira megvolt a családi indíttatás, az evangélikus familia ugyanis gazdag adományokkal, építkezésekkel támogatta egyházát, különös tekintettel az oktatás fejlesztésére. Az 1750-es évek-től létezett egy nagy összegű alapítványuk, amely a szegény sorsú, de tehetséges evangélikus gyerekek felsőbb iskoláztatását tette lehetővé. A Jeszenakeumnak nevezett alapítvány tíz fiatalnak biztosított ingyenes bentlakásos tanulmányvégzést. Apja pedig a napóleoni háborúk hatására felállítani tervezett magyar katonai akadémia fejlesztésére ajánlotta fel könyvtára térképeit és az oktatásban használható könyveit, amit az 1808. évi VII. törvényekben meg is örököltettek. Az ifjú János alapiskoláit a pozsonyi evangélikus gimnáziumban végezte el, majd a királyi aka-

démián szerzett 1817-re jogi képesítést, s annak a Szilasy József nádori ítélőmester oldalán lett a pesti királyi tábla jurátusa, aki apjával együtt támogatta a Ludovika Akadémia alapítását. A hivatali előmenetel nem vonzotta különösebben a fiatalembert, így érdeklődése a gazdasági élet felé fordult, s ilyen irányú tanulmányokba kezdett. Jólétének köszönhetően két évig tartó európai utazással mélyíthette el ismereteit, ahol modern francia és olasz mezőgazdasági gyakorlattal találkozhatott, és megcsodálta az angol ipar teljesítményét. Családja tekintélyének köszönhetően utazásai csúcspontját az jelentette, hogy 1821 júliusában a birodalom londoni nagykövetének oldalán (az első felelős kormányban majd a király személye körüli miniszter tisztségét ellátó Esterházy Pál herceg) kamarásként vehetett részt IV. György király káprázatos koronázásán.

1822-ben hazatérve a család legnagyobb birtoktestén, Szenicen kezdett önálló gazdálkodásba a megismert korszerű elvek alapján. A Felvidéken népesnek számító, közel 3000 lakosú mezőváros a Kis-Kárpátok északnyugati lankáin elterülve komoly piacközponti szerepet töltött be, amely kedvező helyzetet teremtett az árutermelő gazdálkodásra és a termények helyi feldolgozására. Jeszenák ebbe az irányba fejlesztette gazdálkodását, s az 1840-es években már serfőzőház, vízimalmok, fogadók működtek a településen. Sikeres gazdálkodása eredményeként egy titkosrendőri jelentés így jellemezte 1840-ben: „a leggazdagabb magánzók közé tartozik Pozsonyban”.

Az 1830-as évekre ugyanis a politikai életben is ismertté vált, mégpedig a kormányzati hatalommal szemben kritikát gyakorló politikai erő tagjaként. Nyitra vármegye közéletében a modern gazdálkodást segítő társadalmi változásokat igénylő újtóként lett ismert. Felelősségteljes gondolkodására jellemző módon, arisztokrata kortársai döntő részétől eltérően egészen fiatalon bekapcsolódott az országgyűlés munkájába – meglehet ebben része volt annak is, hogy voltaképpen Pozsonyban az országgyűlés a „helyébe jött”. Édesapja társaságában foglalta el helyét a felsőtáblán mint regalista, vagyis olyan született mágnásként, aki nagykorúságát elérve személyes jogon tagja a törvényhozásnak. Ezen az 1825–27 között zajló országgyűlésen lépett a politikai porondra a kilenc évvel idősebb Széchenyi István gróf, aki hamar megkedvelte a hasonló elveket valló és az angol polgári társadalmat vele együtt példaképnek tekintő ifjú bárót. Bár a főrendekhez tartoztak, átjártak az alsótábla kerületi üléseire, és rokonszenvenvel kísérték a hatalommal szemben ott folyó sérelmi politizálást, amelyet aztán a felsőtáblán igyekeztek támogatni. Széchenyi elégedetten nyugtázta is naplójában 1825 szilveszterén, hogy Jeszenák vele együtt támogatta az alsótáblának az adók katonasággal történő behajtása elleni országgyűlési tiltakozásra vonatkozó javaslatát, de még fel is szólalt az adóbeszámítás kérdésében a „rendek pártján”. Ez azért is figyelemre méltó, mert az 1830-as országgyűlés során „csak néma hallgató volt”. Jelentős szerepet játszott azonban édesapjával együtt a kaszinómozgalom elindításában, amikor is komoly anyagi áldozattal járultak hozzá a Széchenyi által oly fontosnak ítélt politika-, sőt társadalomformáló eszköz megteremtéséhez. Bár

meghirdetett célja a közösségi élet fejlesztésére utalt – „a Casino művelt férfiaknak társalgás végetti egyesülése” – valójában az egyesületi mozgalom mintája lett az 1830-as években, a külföldi, elsősorban angol tapasztalatokra építve. Végeredményben a kaszinó a rendi válaszfalak lebontásának egyik terepeként játszott fontos szerepet, mint szabad és egyenlő jogokkal rendelkező polgárok önkéntes társulása. 1848-ra az ilyen mintára szerveződő egyesületek száma az ötszázat is meghaladta. Az ellenzéki politika alakításához apa és fia azzal is hozzájárultak, hogy két nagy pozsonyi házuk (különösen a főtéri) gyakorta adott helyt nagyobb társaság politikai megbeszéléseinek.

Jeszenák 1825-től valamennyi országgyűlésen részt vett, és a reformküzdelmek időszakának első felében teljes mértékben támogatta Széchenyi törekvéseit, miközben a rokonszenven túlmenő, már-már baráti kapcsolat is kialakult közöttük. 1833-ban együtt piknikeztek, s ebben az időszakban gyakran támogatták egymást a felsőháza vitáiban. Az evangélikus bárót, aki egyházfelügyelői tiszteletet vállalt a Duna melléki egyházkerületben, különösen a vallásügyi viták érintették, s hogy Széchenyi a kötelező reverzálisok eltörlése mellett foglalt állást (ahogyan az alsóháza többsége), az csak erősítette kapcsolatukat. De fordítva is működött a dolog, Jeszenák támogatta a gróf javaslatát a Lánchíd megépítésére. Jeszenák a protestáns jogok védelme mellett legtöbbször a szólásszabadság ügyében szólalt fel, különösen Wesselényi perbe fogása idején. Ekkor egészen szoros volt az együttműködésük, 1835. június 30-án még az ülések előtt egyeztettek az alsóházat támogató megfelelő taktikáról. Július 6-án azonban a gróf keserűen tapasztalta felszólalása eredménytelenségét, ám jólesően nyugtázhatta, hogy ha egyetlenként is, de Jeszenák János támogatta őt Wesselényi védelmében. Jellemző az elszigeteltségüket kísérő izgatott hangulatra, ahogy beszédében „Jeszenák elakadt”. A széles látókörű, művelt, lényegre törő és tárgyilagos beszédekkel mondó bárót egy titkosrendőri jelentés közepes szónoknak minősítette, Vahot Imre kissé bővebben „a fitogtatást mindig kerülve, szerényen, de elveihez híven, tiszta felfogású és szabatos rövidegű” felszólalásait értékelte. Egy 1840-ben készült titkosrendőri jelentés különben általában véve is összefoglalta országgyűlési tevékenységét és politikai nézeteit. „Sokoldalúan képzett, de excentrikus” személyiségnek tartja, kiemelve példás gazdálkodását és különösen jó vagyoni helyzetét (nyilvánvalóan értetlenkedve afölött, hogyan lett mégis ellenzéki). Majd így folytatja: „Az 1830. országgyűlésen csak néma hallgató volt, érzelmei után azonban ellenzéki. Az 1832/36. országgyűlésen csak addig vett részt, amíg kedvenc eszméi, a vallás- és szólásszabadság, a pesti híd, a Nemzeti Színház tárgyai érintve voltak, ekkor ő ellenzékiént beszélt. Jelen 1839/40. országgyűlésen főként a protestánsok vallási sérelmei miatt vonta magához az ellenzék, amelyhez más alkalmakkor is hű maradt. Ez alkalommal sem ékesszólással, sem egyéb szellemi tulajdonságaival nem tűnt ki, és az ellenzéki párt úgy látszott, sem ad teljes bizalmat neki, mivel különösen az utóbbi időben, a vallási kérdésen kívül az országgyűlés folyamán inkább jelentős gazdasága javításával törődni látszott.” Végezetül a jelentő a balközéphez sorolta politikai gondolkodás tekintetében.

Jeszenák némi elbizonytalanodása minden bizonnyal összefüggésbe hozható a Széchenyitől való eltávolodásával, ami paradox módon a kapcsolatukat addig erősítő kaszinóhoz kötődött. Az 1839–40. évi országgyűlésen a politikába szinte berobbanó Batthyány Lajos gróffal megismerkedve egyre inkább a hatása alá került. Batthyány kezdeményezésére kifejezetten politikai célzattal jött létre az országgyűlés felsőtáblájának liberális gondolkodású tagjaiból a Kis kaszinónak nevezett politikai klub, ahol 1839. november 18-án megtörtént a főrendi ellenzék olyan alakuló ülése, amely már a párttá szerveződést vetítette elő. A Jeszenákkal együtt tagságot vállaló Széchenynek azonban nem tetszett Batthyány pártfegyelmet megkövetelő előterjesztése, s a fellépésben jól látva az ellenzék vezéri szerepének követelését sértődötten – inkább daczból, mint politikai véleménykülönbségből – kivált. Jeszenák ezzel nem értett egyet, a határozott Batthyányban ígéretes pártvezért látott. S bár Széchenyi és Jeszenák együtt készültek hetekkel korábban a Kis kaszinó alakulására, az év végére az elszigetelődésén kesergő gróf már meg sem említi: „Egészen elhalványulóban vagyok. Még Dessewffy Aurél is hátat fordít nekem. – Én, a Senki”.

Az 1843–44. évi országgyűlésen végleg elválík politikai pályájuk, Jeszenák ekkor már Batthyányt követi, és egyre inkább helyesli Kossuth tevékenységét is, olyannyira hogy a későbbiekben Széchenyivel szemben is támogatja. A Kis kaszinó voltaképpen a párttá alakulás eszköze lett, amelynek felhasználásával Batthyány átvette az elbizonytalanodó, hezitáló Széchenyitől a főrendi ellenzék megszervezésének a lehetőségét.

Jeszenák is egyre határozottabbá vált, és a szólásszabadság törvényben való biztosítása mellett kardoskodott 1843 augusztusában, majd a reverzálisok eltörlését követelte olyan eréllyel szeptember 4-én, hogy a nádor be is rekesztette az aznapi ülést. A reverzális kérdését egyébként az ellenzék már nem vallásügyi, hanem politikai kérdésnek tekintette, így aztán Jeszenáknak három nap múlva meg Széchenyivel is véleménykülönbsége támadt.

Az utolsó rendi országgyűlésen, 1847–48-ban már egyértelműen a liberális nemesi ellenzék megbízható, a radikálisabb lépéseket támogató tagjának számított. A forradalom győzelmét követően így nyilvánvalóvá vált, hogy komoly pozíció várományosa.

A polgári Magyarország alapjainak lerakását magára vállaló s immáron az országgyűlésnek felelős kormány számára létfontosságú volt a közigazgatás, a vármegyei közélet támogatásának a megszerzése, illetve tartós biztosítása. Ezért az addig túlnyomórészt az uralkodói hatalom bizalmából a megyék élén álló főispáni kar jelentős mértékű átalakítása vált szükségessé. Az ország egyik legnagyobb és legnépesebb önkormányzatának számító Nyitra vármegye különösen fontos volt a kormány számára, így a megyében komoly tekintélynek örvendő, a konzervatívok által is tisztelt, ugyanakkor a polgári átalakulás tántoríthatatlan hívének bizonyult Jeszenák János ideális választásnak tűnt. Különösen azok után, hogy az eredetileg kiszemelt Zay Károly gróf lemondott, és a megyei választások

és az új önkormányzati testület működése a konzervatív erők és a forradalom támogatására szervezett Népkör között botrányos összeütközésekbe torkollott. Jeszenákot 1848. június 17-én nevezték ki Nyitra vármegye főispánjának, akkor, amikor újabb, még nagyobb botrányok rázták meg a helyi közeletet. Az országgyűlési képviselő-választások a megye tizenegy választókerületéből háromban véres verekedésekkel és halálos áldozatokkal járva eredménytelenek lettek, a negyedikben pedig – szintén verekedés miatt – már az országgyűlés semmisítette meg a család módon elnyert mandátumot. Ezek után nem meglepő, hogy az új országgyűlés július 5-i megnyitásán jelen lévő báró csak rövid ideig vett részt a törvényhozás munkájában. A felsőháznak, az új típusú országgyűlés nem választással kialakított kamarájának lett a tagja, amely tulajdonképpen az addigi felsőtábla helyébe lépett. Jeszenák azonban itt már nem születési, hanem főhivatalnokai jogon ült. Másnap felszólalásával támogatta a felsőház belső reformjára vonatkozó javaslatot, de annak elfogadását követően fontosabbnak ítélte megyéje ügyeinek rendbetételét, ezért július 14-én a Ház engedélyével eltávozott.

Nyitra vármegye zilált közeletének rendezése kötötte le a nyár hátralévő heteit, amelynek jelentőségét a Közlöny így látta:

„E megyének van a Felföldön a legislegfontosabb hivatása. Ha e népes tehetős megyében rend uralkodik és a szabadság új törvényei az életben mint valóság tűnhetnek elő, akkor e megye öt-hat szomszéd megyét ragad magával a békés fejlődés rendezett pályáján. Ha viszont Nyitrában megdől a rend és az új alkotmány adta szabadság bizton nem élvezhető, akkor szinte öt-hat megyét kell féltetni a hasonló sorsra jutástól (Trencsén, Túróc, Árva, Liptó, Szepes). És Nyitra már ott áll az általános izgatottságnak ama stádiumában, hogy még csak egy szikra kell a legveszedelmesebb irányú kitörésekre.”

A nyár végén újabb probléma jelentkezett, a forradalom hatására Prágából terjedő pánszláv propagandának az evangélikus szlovák lakosság között egyre inkább mutatkozó sikerei képében. A megye lakosságának nagyobb része pedig szlovák volt, bár inkább a szlovák nemzeti mozgalomra kevésbé fogékony katolikusok. Jeszenák meggyőzően érvelt a hungarus-tudattal, amelyről különben már a felsőtáblán is megnyilatkozott 1843-ban az arról szóló vitában, hogy a horvát követek a magyar országgyűlésen a „municipális joguknak tekintett” latin orációk helyett magyarul szólaljanak fel. Most persze sokkal komolyabb volt a tét, különösen azért, hogy a kamarilla Jellačić támadásával egy időben, annak segítségével erőteljesen támogatta a szlovák nemzeti mozgalmat, és fegyveres lázadás kirottatására egy szlovák légio néven szerveződő szabadcsapat bevetését készítette elő. A zömében cseh, morva és Bécsben toborzott különféle szláv népcsoportokból álló, mintegy ötszáz fős alakulatot szeptember 19-én vonultatták fel a határra, amelynek betörését Jeszenák 20-án jelentette a miniszterelnöknek, segítséget kérve. Jellačić ekkor már mélyen a Dunántúl belsejében nyomult előre csapataival, így a főispán csak pénzt és felhatalmazást kaphatott, amivel magának

kellett megszerveznie az ellenállást. Egyébként a miniszterelnök ezen a napon rendelte el rögtönítélő bíróság felállítását Nyitrában a lázadásra bujtogatókkal szemben, miután arra vonatkozó jelentést kapott Bécsből, hogy onnan küldik az emisszáriusokat a térségbe. Szeptember 23-án Jeszenák teljes hatalommal felruházott kormánybiztosi kinevezést kapott Nyitra vármegyére kiterjedő hatáskörrel, aminek alapján gyakorlatilag minden, a megye területén lévő vagy onnan mozgósítható, előállítható erőforrással rendelkezhetett. Szükség is volt az erők koncentrálására, mert a szlovák légió köré felkelést szervező Miloslav Hurban Miava térségében 8-10 ezer főnyi táborot gyűjtött, akik a csatlakozástól vonakodó falvakat fenyegették. A csekély létszámú sorkatonaság mind idegen volt, öt vértesszázad ráadásul éppen morvaországi, a hatszázadnyi gyalogság pedig olaszokból állt. A vértések egyszerűen elvonultak a felkelők útjából, csak a magyar Vojnits Lajos által vezényelt osztály csapott rá az előőrsre, de a főerők megérkezése után a morvaországi legények már nem hallgattak parancsnokukra, és visszavonultak a harctérről. Ezek után az egyedül maradt gyalogság két százada letette fegyverét. Nyilvánvaló lett, hogy csak a nemzetőrség mozgósításával lehet megállítani a felkelőket, akik 23-án a különben szlovák lakosságú, de katolikus Óturát feldúlták, lakóit menekülésre kényszerítették a házak felgyújtásával.

Jeszenák ebben a helyzetben a nemzetőrség mozgósításával tudott úrrá lenni a helyzeten. A megye Érsekújvár–Nyitra közötti térségének nemzetőrségére biztos számíthatott, mintegy 1300 főnyi erővel. De bátran nyúlt a döntő részben szlovák lakta vidékek nemzetőrségéhez is, őrláncukkal, járőreikkel és a megbízható tiszttviselők rendelkezése alá helyezett mozgó csoportjaik felhasználásával sikerült meggátolni a felkelés tovaterjedését. Jellemző egyébként Jeszenák tekintélyére, hogy a felkelők törzsterületének közvetlen közelében lévő birtokainak helyet adó Szenicet megvédték lakói és a környék nemzetőrei az Ótura feldúlását követő napokban.

Ezek után már reális esély nyílt a felkelők főerőinek legyőzésére is. Időközben ugyanis megbízható sorkatonaság érkezett a térségbe a kormánybiztos rendelkezése alá. Galíciából az utolsó pillanatban hazavezényelt magyar alakulat, a 34. (Porosz herceg) sorgyalogezred 1. zászlóalját – bármennyire is fenyegető volt Jellačić előnyomulása – Eperjesnél megállították, hogy komolyabb reguláris erő is legyen a térségben a nemzetiségi nyugtalanság elhatalmasodása esetére. Az alakulat 5. és 6. századát küldték aztán Jeszenák támogatására és a gyakorlott, jól felszerelt bakák képezték a gerincét a Hurban felkelőit kiszorító erőknek. A tisztekre is számíthatott a kormánybiztos, az egyik század parancsnoka az a Tóth Ágoston volt, aki a későbbiekben az erdélyi hadjárat sikereinek egyik meghatározó alakja, Bem kitűnően bevált alvezére lett, s 1849 nyarán hadtestparancsnoki beosztásba emelkedett. Az ő leírásából tudjuk, hogy mennyire megnőtt a mozgósított nemzetőrök önbizalma, amikor látták, hogy megbízható katonaságra támaszkodhatnak. Jeszenák pedig ügyelt arra, hogy a katonák melletti harcba a legjobban felszerelt, és viszonylag fegyelmezett nemzetőr csapatokat adjanak.

Szeptember 27-én a sorgyalogság visszafoglalta Óturát, másnap pedig a néhány száz nemzetőrből és két század sorgyalogságból álló hadoszlop megindult a felkelők Miaván lévő főerői ellen. A kétnapos csatározás alatt a felkelők jó része – látván a határozott erőt – feloszlott, s a létszámában megfogyatkozott szlovák légión szeptember 30-ára kiűzték az országból. A császári hatóságok a fegyelmetlen csapat rablásait megelőzendő az elkövetkező napokban lefegyverezték a számukra már használhatatlan legénységet.

A kormánybiztos másik felbecsülhetetlen értékű cselekedete Lipótvár biztosítása volt a magyar kormány számára. Az oszmán hódítók elleni harcban kitüntetett szerepet játszó vár ugyan katonai erődként szerepelt még 1848-ban is, de komoly katonai szerepet már nem játszott. Kis méretei, az elővédművek és sáncrendszer hiánya és a korszerű vártüzérség elhelyezésére való alkalmatlansága nem tette lehetővé, hogy a hadműveletek komoly bázisa legyen. Az adott helyzetben viszont megnőtt a stratégiai jelentősége, mert ellenséges kézben nagyon is jó szolgálatot tehetett a nemzetiségi nyugalanság fokozásában érdekelték számára, leginkább a reális veszéllyel fenyegető szlovák felkelés jól védhető támaszaként. S hogy ez nem csak elméleti fejtegetés, azt jól bizonyítja a gyulafehérvári erőd szerepe az Erdélyi-érchegység román felkelőinek támogatásában. Lipótvár magyar kormány általi ellenőrzésének a fenntartása ezért létfontosságú volt, és október elején komoly veszélybe került.

Október 4-én közzétették azt az előző napi dátummal ellátott uralkodói proklamációt, amely törvénytelenül feloszlatta a magyar országgyűlést, az országot katonai törvények hatálya alá helyezte, és Jellačićot az országban lévő haderő főparancsnokának kinevezve gyakorlatilag a kezébe adta a végrehajtó hatalmat. A rendelkezés kész helyzet elé állította Magyarországot, csak a tavasszal kivívtatott jogok teljes feladása vagy az önvédelmi harc következetes végigküzdése volt a két alternatíva. Ebben a helyzetben már nem hezitálhattak a katonai vezetők, a várak parancsnokai, szint kellett vallaniuk. Lipótvár parancsnoka, Karl Bibra ezredes és a román határőrökből álló helyőrség egyaránt idegen volt, a szabadságharc melletti állásfoglalásukra nemigen lehetett számítani. Fegyveres akcióba ugyan nem kezdtek, de a várparancsnok felolvastatta a proklamációt a várudvaron felsorakoztatott legénységnek, ami határozottan jelezte a magyar kormánnyal ellenséges szándékát. Jeszenák amint értesült a dologról, a még fegyverben álló nemzetőrökhöz csatolva a Lipótvár környékéről mozgósított, fegyverrel kevésbé ellátott nemzetőröket, október 13-ra zároltatta az erődöt.

A példamutató gyorsasággal végrehajtott akció gondolkodóba ejtette Bibrát, és megkezdődtek az alkudozások. Jeszenák követelte a magyar zászló kitűzését, teljes határozottsággal képviselve a kormány akaratát. Az országgyűlés ugyanis október 7-én törvénytelennek nyilvánította az uralkodói proklamációt, majd felhatalmazta az Országos Honvédelmi Bizottmányt a végrehajtó hatalom gyakorlására (mintegy ideiglenes kormányként). Az OHB október 8-án elrendelte az erődparancsnokok számára, hogy hét napon belül adjanak írásos nyilatkozatot

a magyar kormány iránti engedelmességükről, és tűzzék ki a magyar zászlót. A zászló kitűzése meg is történt, Jeszenák pedig hozzájárult a helyőrség elvonulásához, amelynek egyetlen vágya a békés hazajutás volt. A román határőrök itt lévő négy százada ugyanis ahhoz a naszódi határőrzászlóaljhoz tartozott, amelyet a székelyekkel egy időben vezényeltek a Délvidékre a szerb felkelők ellen. A román határőrök azonban vonakodtak a felkelők oldalán harcoló szerb határőrök ellen küzdeni, így megbízhatatlannaként az ország belsejébe vonták, s az augusztusban még nyugodt vidéken fekvő Lipótvárba küldték őket. A határőrök viszont szerettek volna mihamarabb visszajutni szülőföldjükre, ami az adott pillanatban elfogadható volt Jeszenák számára is – nem tudván az éppen ezekben a napokban kibontakozó erdélyi román felkelésről, amelynek a román határőrök lettek a fegyveres bázisa. Ezért Vácra irányította őket, hogy ott várják be a kormány döntését, és 15-én jelentette a vár birtokba vételét. (A fővárosba érkező román határőröket aztán fel is tartóztatták, majd novemberben lefegyverezték.) Bibra nem adott írásos nyilatkozatot, így Jeszenák az erődbe október 16-án bevonuló nemzetőrök parancsnokát bízta meg az ideiglenes várparancsnoksággal, amíg Mészáros hadügyminiszter kinevezte barátját és volt ezredtársát, Thanhoffer Károly alezredest. Ettől kezdve Lipótvár szilárd bázisa lett a szerveződő magyar haderőnek, s a császári főerők decemberi általános támadása után védelmével felbecsülhetetlen jelentőségű segítséget adott az ellenállás sikeréhez. Két hónapon át kötötte le ugyanis Simmunic altábornagy csapatait, amelyek nélkül Komáromot nem lehetett komoly ostrom alá venni. S ha a magyar hadművelleti tervekben központi szerepet játszó vár ostromtűzérséggel összehangolt nagy erejű támadása március helyett már januárban megindul, egészen másként alakult volna a tavaszi hadjárat.

November–december folyamán Jeszenák tevékenységének legnagyobb részét a honvéd újoncozás lebonyolítása és a hadsereg ellátásához szükséges élelmiszer-tartalékok összeszedése, illetve tárolása, valamint a hadfelszereléshez szükséges nyersanyagok rendelkezésre bocsátása, a ruházati anyagok készíttetése töltötte ki. A megyében még október folyamán felállított 16. honvéd zászlóalj felszerelése példamutató módon történt meg Érsekújváron. A későbbiekben már lelassult az újoncozás menete, de azért Nyitra a felvidéki megyék átlagát felülmúlva küldött rekrutákat a honvédseregbe – elsősorban a déli járásoknak köszönhetően. Novemberben így került 600 újonc a feldunai hadseregbe, bár valószínűleg felszerelés nélkül, mert Kossuth december 2-án kelt körlevélben róttta meg azt a felvidéki kormánybiztost, aki „az újonczokat Pozsonyba gatyába küldi Görgei tábornok úrhoz bajnak”. Ebben az időben a magyar fősereg mellett működő főkormánybiztos, Csány László alárendeltségébe került a hadsereg élelmiszer-ellátásának vonatkozásában. Együttműködésük mintaszerű volt, bár személyesen már csak az Újépületben, közös vértanúságuk előtt találkoztak.

Jeszenák Windisch-Grätz támadása után is a helyén maradt, szervezte az ellenállást, de a császári erők túljerejű koncentrált támadása a magyar fősereg visszavonulása miatt nem adott sok időt erre. 1849. január elejére Simmunic csa-

patai a megye szinte teljes területét megszállták, Lipótvárt pedig ostromzár alá fogták. A kormánybiztos 1849. január 5-én a megye déli peremén fekvő Udvardról jelentette mindezeket, és kísérletet tett a szomszéd megyék erőinek bevonására valamiféle közös önvédelmi akcióba, ami azonban az általános hadi helyzet romlása miatt lehetetlennek bizonyult. Január közepén így a magyar kézen lévő Komáromba ment, ahol a várórség ellátásának szervezésében tette hasznossá magát. Nem szerepelt a reflektorfényben, de hogy kiemelkedő tevékenységgel segítette a védelmet, azt jól tanúsítja a kormánybiztosoktól különben idegenkedő várparancsnok, Török Ignác tábornok Kossuthhoz írott véleménye: „Köztudomásra megyéjében oly példás eréllyel, felülmúlhatatlan hazafisággal s a körülmények által megkívánt célszerűséggel hivatásának dicséretesen megfelelt – s azóta is, hogy az ellenség egész Nyitra megyét elfoglalta, következőleg ott hatásköre egy időre megszűnt – a közügy mellett mindenütt, ahol alkalmat lel, ernyedetlen buzgalommal szakadatlanul fáradozik.”

Március 4-én hivatalos köszönetet kapott az OHB-tól, „szent ügyünk melletti eddigi ernyedetlen buzgalmaért”, és Török javaslatának megfelelően Pozsony kormánybiztosává is kinevezték. A szorosra vont ostromzár azonban lehetetlenné tette ez irányú működését. Jeszenák Nyitrában folytatta tevékenységét a vár felmentését követően, ugyanis április végére a Vág bal partján teljes egészében felszabadították a honvédek a megye területét. Újjászervezte a megye közigazgatását, leveleznyelte az újra elrendelt újoncozást, majd sikeresen segítette a júniusban a Vág mentén ellentámadásra felvonuló magyar főserég ellátását.

Ekkor már a korábbiánál jóval szélesebb hatáskörrel tevékenykedett, Nyitra mellett ugyanis Pozsony megyére is kiterjesztette teljes hatalmú kormánybiztosi jogkörét Vukovics Sebő fő kormánybiztos, amit a kormány májusban megerősített. Ezáltal a főserég mellé rendelt országos biztos után Jeszenák János vált a legfontosabb politikai személyiséggé a forradalomra mérendő végső csapásra összevont császári hadsereg – és a véres megtorlásra készülő főparancsnoka – látókörében. A megtorlás pedig Haynau kinevezésével új dimenziót öltött, aminek megdöbbentő jeleként került sor a Lipótvár feladásakor hadifogságba esett katonai vezetők kivégzésére Pozsonyban. Szemere miniszterelnök éppen Jeszenákot bízta meg június 20-án Mednyánszky László és Gruber Fülöp családi viszonyainak felderítésével, hogy a kormány biztosíthassa „azon férfiak családjának jövőjét, kik életüket ajánlották, s áldozták fel a haza szabadságáért és függetlenségéért”. A kormánybiztost nem ejtette félelembe a dolog, látta, hogy ez már igazi élet-halál harc, s annál agilisabban végezte munkáját.

Nagyon határozott hangú rendeleteket adott ki az ellenállás hatékonyságának emelésére. A kormány népfelkelést elrendelő utasítását a legrészletesebb módon magyarázva igyekezett azt minél gyorsabban és teljesebben megvalósíttatni. Most nem volt mellette külön népfelkelési kormánybiztos, ami megnövelte ugyan a feladatait, de egységes irányítást tett lehetővé, így nem került sor a decemberihez hasonló hatásköri vitákra és egymást keresztező intézkedésekre. Most mutatko-

zott meg leginkább Jeszenák határozottsága és eltökéltsége a forradalom védelmében. Tőle szokatlanul radikális hangvételű rendeletek hagyták el az íróasztalát, és arról is gondoskodott, hogy nyomtatással sokszorosítva szét is küldjék őket a felügyelete alá helyezett területen. Ez nem volt egyszerű dolog, mert a magyar csapatok csak a Vágtól keletre eső területeket tudták felszabadítani, és június derekán helyezték át a hadműveletek súlyát Gúta–Nyárasd–Pered térségébe, ahonnan aztán a június 21-i peredi csata sikertelensége miatt vissza kellett vonulniuk. Így Nyitra megye több mint a harmada és gyakorlatilag a teljes Pozsony megye el volt zárva a kormánybiztos elől. Jeszenák azonban megtalálta a módját – főleg Pozsony megye délkeleti részén – hogy eljuttassa felhívását a szinte teljes egészében magyar etnikumú lakossághoz. Olyannyira, hogy azokról a császári hatóságok is tudomást szereztek, s a július 14-i Pressburger Zeitung már kellő fenyegetéssel tiltott el mindenkit a rendeletnek való engedelmességtől. Ez a rendelet igazolta később a hadbíróság számára, hogy mennyire veszélyesek voltak „megátalkodott és terrorisztikus felhívásai és fenyegetései, amelyeket a lázadó forradalmi konvent szellemében és céljai elérése érdekében kiadott”. A rendelet különben részletesen szabályozta a szolgabírók és jegyzők feladatait a népfelkelés kihirdetése során a férfiak fegyverfogásra alkalmas részének összeírásában, majd mozgósításában. S milyen felemelő módon fogalmazta meg a dolog lényegét: „Aki fegyvert fogni képes, kell, hogy részt vegyen a nemzeti felkelésben. A megyei urak és a lelkészek álljanak annak élére; bátorítsák és erősítsék a népet!” Hatékony hírszerző hálózatot tudott kiépíteni. Már június 6-án jelentette az orosz katonaság beérkezését, ráadásul rendkívül pontos adatokkal szolgált. A 13 000 orosz és 15 000 osztrák Nagyszombat irányában, továbbá 5000 katona Trencsény térségében megfelelt a valóságnak, és időben jelezte a támadásra felvonuló magyar erőknek, hogy a Vág vonalon létszámfölényben lesz az ellenfél.

1849. július 12-én az utolsó honvédalakulatot is Komáromba vonták Nyitrából, amellyel Jeszenák János is elhagyta megyéjét. Másnap csatlakozott Görgői elvonuló csapataihoz. Nem tudjuk mi vezette erre az elhatározásra, hiszen logikus lett volna, ha ugyanúgy cselekszik, mint télen, és a komáromi várból próbálja ellátni megbízatását. Talán már feladta a reményt, és a kormánnyal, a politikus-társakkal akart együtt lenni a végjátékban? Pedig Komárom, a kiküzdött amnesztiával biztosította volna az életét.

Az augusztus 13-i fegyverletételt követően az oroszok átadták a császári hatóságoknak. Viszonylag sokára került a pesti Újépületbe, ahol perét lefolytatták. Szeptember 26-i Pestre szállítását követően viszont felgyorsultak az események. Szeptember 29-én már a hadbíróság elé állt, amelyet a Batthyány Lajos miniszterelnök halálos ítéletét meghozó Ludwig Leuzendorf hadbíró százados irányított. Ez semmi jóval nem biztatott, s a színjátékra jellemző, hogy a Haynau távollétében az ítéletek megerősítésére jogosult katonai kerületparancsnok, Kempen altábornagy már a bírósági tárgyalás előtti napon arról érdeklődött levelében főnökétől, hogy mit tegyen Jeszenák halálos ítéletével. Haynau ugyanolyan ma-

gától értetődően válaszolta meg a kérdést az ítélet ismerete nélkül, hogy „a forradalomban való közismerten elvetemült részvételéről ismert egyén” halálos ítéletét meg kell erősíteni és haladéktalanul végrehajtani.

Jeszenák János sorsa ezzel eldőlt, bár a család és befolyásos ismeretsége mindent elkövetett. Lujza testvére, Teleki Sámuel gróf felesége annak a Franz Liechtenstein hercegnek a segítségével eszközölt ki uralkodói kihallgatást, aki Haynau után a második embernek számított a Magyarországot megszálló hadsereg hierarchiájában. Magához véve Jeszenák feleségét és édesanyját, együtt siettek Bécsbe, de ott döbbenettel tapasztalták, hogy kikerültek az audiencia névsorából. Még Mária Dorottya főhercegasszony, József nádor özvegyének közbenjárása sem segített. Ő végül időnyerésre játszva egyenesen Kempenhez fordult az ítélet végrehajtásának elhalasztására kérve az altábornagyot. A leendő rendőrminiszter azonban nem az az ember volt, aki megmásította volna Haynau egyenes parancsát. Mindenesetre óvatosságból a kivégzés napját „házon kívül” töltötte, hogy még véletlenül se találják meg egy esetleges újabb halasztási kísérlettel, és október 10-én kora hajnalban átkocsizott Budára.

Jeszenák életének utolsó óráiban is szilárdan ragaszkodott elveihez. Október 9-én találkozhatott családjával, s elbúcsúzott szeretteitől. Nem volt kétsége afelől, hogy valóban halálra szánták, s nem kap kegyelmet. A hozzá érkező lelkész ezt ezekkel a szavakkal fogadta: „Ily találkozást egyikünk sem hitt volna! Én nem magamat sajnálom, hanem Önöket, én szabad leszek, ha kivégeznek, Önökre halálig tartó, 's a hazára örökös rabság vár.”

A későbbi evangélikus püspök, Székács József feljegyezte a kivégzés előtt álló kormánybiztos véleményét a szabadságharc vezetőiről. Az egyik legnagyobb hibának a köztük lévő egyenlenséget tartotta, különösen Kossuth és Görgei vonatkozásában. Kossuthot elmarasztalta „azon kicsinyes bosszantásokért, melyeket Görgein elkövetett”, Görgeit pedig azzal vádolta „hogy személyes nehezteléseinek feláldozta a haza ügyét.” Érdekesen értékelte Kossuthot: „[...] a forradalom ritkán, vagy soha sem éldelheti gyümölcsét azon elveknek, melyekért küzdött, s Kossuthnak egyik hibája éppen az volt, hogy ő a gyümölcsöket szerette volna éldelni.”

Politikai hitvallásnak is felfogható, ahogyan a forradalom leverését a nagyhatalmi játszmának tulajdonította, ami véleménye szerint az országnak kedvezően fog megváltozni. „Egyébként én azon hitben halok meg, hogy a haza sorsa jobbra fordul, mert Európában fel kell a lelkiismeretnek ébrednie, s ez a külső nemzeteket kényszeríteni fogja, megtenni nemzetünkért azt, mit ezúttal nem, vagy meg nem tehettek, vagy megtenni elmulasztottak.”

Gyermekeihez intézett üzenete igen gyakorlatias, és egybevág a későbbi deáki politika lényegével: „[...] maradjanak meg az erény útján. Ha lehet, alkalmazzák nézeteiket az uralkodó nézetekhez, de ha ki nem békülhetnek velök, vonuljanak vissza és őrizték meg lelkeiknek nyugalma.”

Jeszenák János bárót kivégzése után családja nem temethette el. A megtorló gépezettel szembeni csendes összefogás azonban megadta a végtisztességet neki.

Batthyány Lajos grófhhoz hasonlóan titokban helyezték el testét egy névtelen márványtáblával takart sírkamrában. Míg a miniszterelnök a ferences templomban, ő a pesti református templomban nyugodott több mint másfél évtizedig. Csak a kiegyezést követően lehetett a pozsonyi evangélikus temetőben lévő impozáns családi sírboltba áthelyezni. 1869-ben készült el márványba faragott síremléke, amely özvegye és lányai néma tiltakozása lett az uralkodói önkényt megtestesítő hatalommal szemben. (Felavatását egyébként kivégzésének a 20. évfordulójára időzítették!) A szabadságharcban részt vevő Alexy Károly alkotásán egy angyal a mártíromság koszorúját helyezi Jeszenák fejére. A vértanú brüszkje pedig egy olyan Magyarország címerével díszített posztamensen áll, ahol a drapéria a címer tetejére hullva nyitva hagyja a kérdést: van-e rajta korona? Az emlékmű talapzatán olvasható sírvers- a korabeli magyar irodalmi élet vezéregyéniségének tartott Gyulay Pál sorai – az alávéssett sommás tényközléssel már nem csak a szimbólumok útján üzen:

*„Szerette hazáját szívvel, szóval, tettel
Védte szabadságát: híven, becsülettel
Áldozott, szenvedett, jutalmát nem kérte
S nem küzdhetve többé vérpaddon halt érte
Pesten 1849. Oct. 10-én*

HAMVAIT CSAKIS DEC. 2. 1867. HOZATHATTA ÁT
EMLÉKÉT ÖRÖKÍTENDŐ GYÁSZOLÓ ÖZVEGYE GR. FORGÁCH ALOJZIA”

A síremlék a 20. század második felében a pozsonyi magyarság 1848-as kultusz-helyévé vált, Jeszenák személye pedig a szlovákiai magyar kisebbségi nemzettudat egyik jelentős eleme lett. Nem utolsósorban azért, mert legkisebb leányától, Gizellától származó dédunokája Esterházy János gróf a csehszlovákiai magyarság szellemi vezetőjeként vált a kommunista önkény mártírjává.

■ FÜGGELÉK

Ludwig Leuzendorf cs. kir. hadügyész százados hadügyészi előterjesztése Jeszenák János báró gyűlésében

Pest, 1849. szeptember 29.

Votum informativum

Jeszenák János báró, Pozsonyban született, 49 éves, evangélikus, nő, 5 gyermek atyja, Nyitra és Pozsony megyei földbirtokos, nem visel semmilyen nyilvános méltóságot, sem egyéb kitüntetést.

Amiként az előttünk lévő aktákból megtudtuk, Jeszenák csatlakozott a Görgei-féle hadtest múlt hó 9-én [helyesen: 13-án – H. R.] Világosnál történt megadásához, majd, mint fogoly onnan Aradra, és most ide kísértetett, ahová is tegnap érkezett meg.

A felolvasott adatokból a vallomásával és a köztudomással egybehangzóan ezen fogoly úgy tűnik fel, mint az egész forradalmi korszak egyik legfontosabb és legveszélyesebb vezetője és előmozdítója.

Nyitra, később pedig emellett Pozsony megye kormánybiztosává kinevezve, ezen hivatalos működési körét megfeszített tetterővel a lázadás diadalmas keresztülvitelére használta fel, amennyire ez bármikor csak tőle függött, – ezt bizonyítják a köztudomású, terrorisztikus felhívások és fenyegetések, amelyeket ő a forradalmi konvent szellemében nyilvánosan kibocsátott, – ezt mutatja későbbi erőteljes csatlakozása április 14. után, és az ő ezen időpontot követően folytatott jelentős tevékenysége.

Mindaz, aki ezen, április 14-én Magyarország függetlenségének kimondását és egyidejűleg a legfelsőbb uralkodóháznak a magyarországi trónöröklésből való kizárását követően szóval és tettel az új kormányhoz csatlakozott, és annak parancsait végrehajtotta, egyben felségárulóként tűnik fel. Jeszenák annál is inkább, mint aki az ilyen célhoz vezető rendszabályokat maga vezette, ezzel együtt kiemelkedő tevékenységet és veszélyességet tanúsított.

Így az ő terhére róható felségárulási bűnről az előmutatott adatok szolgáltatják a törvényesen megalapozott tényállást, amiként az ő szóbeli vallomása is a bűnösség bizonyítékát nyújtja.

A vonatkozó törvények az 5. hadicikkely, a Mária Terézia – féle büntető perrendtartás 61. bekezdése, a múlt év október 3-i legfelsőbb manifesztum és az ez év július 1-jei kiáltványának 25. §-a. (Mellékelve)

Enyhítő vagy súlyosbító körülmények hiányában Jeszenák büntetésére vonatkozó jogi javaslatomként a kötél általi halált terjesztem elő, valamennyi vagyonának elkobzásával együtt.

Végezetül önkéntes, a menekülés lehetőségét figyelmen kívül hagyó megadásának az ő javára írandó körülménye egyedül csak a kegyelmi fórum előtt, így jogi úton nem vehető figyelembe, miután a fenti büntetés a törvényekben van meghatározva.

Pest, 1849. 7-ber 29-én.

Leuzendorf sk.
százados, qua törzshadügyész

Az eredetivel azonosnak és egybehangzónak találtatott.

A cs. kir. hadbíróság által

Pest, 1849. 8-ber 17-én.

Nedelkovich
törzshadbíró

Jeszenák János báró hadbíróági ítélete

Pest, 1849. szeptember 29. – október 8., 9., 10.

Pesti cs. kir. hadbíróság

Ítélet

Amely az itteni cs. kir. katonai kerületi parancsnokság rendeletére összeállított, megeskettett fél hadbíróság által egyhangúlag helyesnek ítéltetett.

Jeszenák János báró, Pozsonyban született, 49 éves, evangélikus, nős, 5 gyermek atyja, Nyitra és Pozsony megyei földbirtokos, – törvényesen megalapozott tényállással, mind jogilag bizonyítva, mind okmányokkal kimutatva, különböző – Nyitra és Pozsony megyék kormánybiztosaként szóval és tettel a legkiemelkedőbb befolyással bírt a lázadás előmozdítására, – különösen azonban ez év április 14-ét követően a lázadó kormány hozzá érkező parancsait a legteljesebb energiával és terrorisztikus rendszabályokkal végrehajtotta, és ily módon a legutóbbi időkig a forradalmi pártnak az államkötelék megdöntésére irányuló célját tetteleg támogatta és elősegítette.

Jeszenák János báró ezért felségárulás miatt az 5. hadcikkely és a Mária Terézia-féle perrendtartás 61. bekezdésének 1. és 2. §-a értelmében, összekötve a múlt év október 3-i legfelsőbb manifestummal és a magas Hadsereg-parancsnokság ez év július 1-jei kiáltványának 25. §-ával, minden, bárhol található vagyonának elkobzása, mint a lázadás által okozott károk kárpótlása mellett kötél által halállal büntetendő.

Pest, 1849. szeptember 29-én.

Deyak őrnagy sk.
elnök

Leuzendorf sk.
százados, qua törzshadügyész

Közzéteendő és végrehajtandó, Pest, 1849. október 8-án.

Kempen sk.
altábornagy

Közzététetett.

Leuzendorf sk.
százados, qua törzshadügyész

Végrehajtatott, október 10-én, reggel 6 órakor.

Leuzendorf sk.
százados, qua törzshadügyész

*Az eredetivel azonosnak és egybehangzónak találtatott.
A cs. kir. hadbíróság által
Pest, 1849. 8-ber 17-én.*

Nedelkovich törzshadbíró

(Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv. Kabinettsarchiv. Geheimakten. Nachlaß Schwarzenberg. Karton 13. Fasz. VIII. Akten betreffend den ungar. Aufstand und die kriegsgerichtlichen Urteile. Az iratokat fordította Hermann Róbert.)

Székács József evangélikus püspök visszaemlékezése báró Jeszenák János utolsó óráira és halálára

1849. október 9-én 12 órakor délben láttam el az Úrvacsorával báró Jeszenák Jánost, ki halálra volt ítélve. „Én mindenre kész vagyok”, ez volt első szava, midőn beléptem hozzá. „Ily találkozást egyikünk sem hitt volna! Én nem magamat sajnálom, hanem Önöket, én szabad leszek, ha kivégeznek, Önökre halálíg tartó, s a hazára örökös rabság vár.” Elmondta, hogy levelet kapott testvérétől, s azt mutatta is. Voltak ugyan Bécsben, de a főhercegek kitörölték neveit, nem eresztették hozzájuk. Sajnálom, hogy legvégre még egyszer nem láthatom őket; fiam talán ma érkezik meg. Isten tudja, tán jobb volna, ha halálom után jönének, nekik is, nekem is könnyebben esnék. – „Aztán kérdeztem, óhajt-e az Úrvacsorával élni? Igen u.m., mert az szerzette, kinek küzdelme az életben, és kimúlása hasonlít a miénkhez. Teljes buzgósággal vette fel az Úrvacsorát, s könnyei csak akkor indultak meg, midőn imádságunkba befoglaltuk nejét, gyermekeit, családját, ekkor igen keservesen zokogott, de férfiaságát megtartotta akkor is. Az Úrvacsora után megöleltem, s egymás karjában sokáig zokogtunk. Legbajosabb az volt, hogy tanúk nélkül nem lehettünk, minden szögletben egy fegyveres, s azonkívül egy tiszt, ki bemenetelem előtt magyarul beszélt vele; nyílt és bizalmas beszélgetésről szó sem lehetett. Végre azt kívánta, eszközölném ki, hogy feleségének írhasson, kinek egyszersmind üzeni, hogy javai tekintetében Luka Ferenc tanácsával éljen. Az én javaim mind elvétetnek, de a régibb törvények szerint ártatlan gyermekeim anyai javait úgy hiszem, nem bántják; aztán egy forró kézzsoritással elválván, a felesége végetti óhaját az illető tiszteknek előadtam, kik ígérték, hogy ezt a haditörvényszéknél azonnal bejelentik. Még azt is meg kell jegyezmem, hogy a Staabsprofoss [örparancsnok] (helyesen: törzsfoglár – K.Gy.) szobájában egész egy óráig várakoztatnak, míg beeresztettek, azt adván okul, hogy nem tábori pap vagyok, míg végre azon tiszt jelent meg, aki nálam volt, és meghívott a siralmas funkcióhoz. Timát köszöntötte, köszönte neki szíves látogatásait, szeretett volna vele most is szólni, de megtagadták neki, u.m. a vele szólhatását.

Ugyanaz nap 5 óra tájban kiváltképpen azon okból mentem a profoszhoz, hogy megtudjam, vajon az engedelmet nejének írhatnia megnyerte-e, egyszersmind hogy Timá

üzenetét megvinném neki, leginkább pedig, hogy a kivégzés óráját megtudjam. Nagy öröömre itt azt hallottam, hogy nemcsak levelet írhatott, hanem hogy gyermekei is bent voltak nála, sőt, hogy testvére éppen most van benn, s miután az örködő tiszt azt tanácsolá, hogy most már ne mennek be hozzá, s ezt én parancsnak vevém, a kivégzés órája felől tudakozódtam, míg nagy nehezen sikerült megtudnom, hogy másnap, azaz október 10-én reggeli hat órákor fog megtörténni.

Október 10-én reggeli öt órákor Luka úr és egyházfím társaságában indultam el hazulról. Sokáig váraкоztam, míg mintegy háromnegyed hatra beeresztettem hozzá. Ekkor már egészen felöltözve volt. „Hála Isten, hogy Ön eljött hozzám”, úgy szólított meg. „Lássa én egészen el vagyok készülve, de nem tagadhatom, nehezen esett, hogy az utolsó percekben egy szemet sem láttam, melyből legkevesebb részvétet olvashattam volna ki. Most boldogabb vagyok, s igazi jótéteménynek tartom, hogy éppen Ön, ki engem ismert, kit én tisztelek, s.a.t. jutott legvégső lelki-atyai társalgásomul.” Az őrt álló tiszt mellettünk volt, s helyfoglalásra szólított fel. Leültünk az asztal egyik sarkán, ő egyik, én másik felől, a tiszt pedig a közel álló ágyra ült, nemcsak szemmel tartva bennünket, de beszédünk közé vegyülve is. Többek közt kérdezte, hogy fia mióta szolgál, hogy mihamar tisztté lett, hogy ő mennyi év óta szolgál és mégis csak hadnagy. S ismét: az úrnak fia, tán szerencsésebb lesz, mint apja. „Szerencsésebb meglehet, vajon belsőképp boldogabb-é kétlem.” Ezt oly jellemző kifejezéssel és oly komolyan mondta, hogy a tiszt ezentúl elhallgatott, de még mindig ott maradt. Én a bárót imádkozásra szólítottam fel, s örömet hajlott kívánságomra. Teljes buzgósággal, és minden szót csaknem hallhatólag kiejtve imádkozott. Imádságunk alatt a tiszt felkelt, s távolabb állott, legalább az imádság végeztével nem ült az ágyon, hanem fel s alá járkált. Használva ezen körülményt, közel hajolva hozzám mintegy így szólt: „Ön hivatva lesz rólam, s végső órámról tanúságot tenni a haza előtt. Mondja meg azoknak, akiket illett, hogy én azt, amit tettem, halálom óráján sem bántam meg; hogy egyet sem tagadtam meg azon elvek közül, melyekért nemzetem annyi áldozattal és vérontással küzdött.” Ekkor a tiszt ismét közeledett, s a tárgy ugyanaz maradt, de némi tartózkodással folytattatott. Elismerte, hogy sok hibát tettünk, Kossuthot vádolta azon kicsinyes bosszantásokért, melyeket Görgein elkövetett, Görgeit vádolta, hogy személyes nehezteléseinek feláldozta a haza ügyét. „Jól jegyzi meg Ön, hogy a forradalom ritkán, vagy soha sem éldeheti gyümölcsét azon elveknek, melyekért küzdött, s Kossuthnak egyik hibája éppen az volt, hogy ő a gyümölcsöket szerette volna éldelni”. Én menekülhettem volna, mert az oroszok ótalmat ígértek, s hiszem, meg is tartották volna szavukat. De egyfelől nem hittem, hogy az osztrákok felülmúlni engednék magukat az oroszok által emberiség tekintetében, másfelől pedig azt hittem, hogy ha önként kezeikbe adom magamat, ezzel ítéletemet könnyebbíteni fogom. Nem reméltem, hogy ily keserűen fogok csalatkozni. Egyébiránt én azon hitben halok meg, hogy a haza sorsa jobbra fordul, mert Európában fel kell a lelkiismeretnek ébrednie, s ez a külső nemzeteket kényszeríteni fogja megtenni nemzetünkért azt, mit ezúttal nem, vagy meg nem tehettek, vagy megtenni elmulasztottak. Ekkor a tisztre függesztettem szememet, s ez kiolvasta belőlük kívánságomat, s elég emberséges volt, hogy egészen

kiment, és magunkra hagyott. Az alkalmat használandó elő akarám adni azokat, miket neje és rokonai szívemre kötöttek. De észrevevém, hogy jól esik neki a szólhatás, s hogy használni kívánja a tiszt távollétét, ünnepélyes, az érzelemtől átrezgett, könnyektől kísért, de mindig férfias méltósággal folytatott ily szavakat intézett hozzám, koronként kis szünettel: „Ön látni fogja azokat, kikkel én csak az öröklétben fogok találkozni. Vigye meg nekik utolsó kívánságaimat. Mondja meg nőmnek, hogy azon húsz éven keresztül, meddig együtt éltünk, nem emlékezem egy pillanatra is, melyet keserűvé tett volna; a mi házasságunk folytonos boldogság volt. Ezt köszönöm neki, s arra kérem, fordítsa mindazon szeretetet, mellyel irántam az életben viseltetett halálom után gyermekimre; ne kockáztassa férje feletti fájdalma által egészségét s életét, mert mi nyugodtá teszi halálomat, azon hit, hogy ő élni fog, s az ő kezei között gyermekeim jövődjét biztosítva látom. Mondja meg testvéremnek, hogy fogadja helyettem testvérül nőmet, s ruházza át ő reá azon gyengéd résztvevő szeretetet, mellyel engemet első gyermekségünk óta boldogított. Mondja meg gróf Forgácsné kedves napamnak, hogy bocsánatot kérek tőle, ha fiúi kötelességeimet nem teljesítettem volna iránta, noha igyekeztem mindég őt, mint anyámat szeretni. Megvallom Önnek, hogy reménységem nagy részét benne helyezem. Jóságaimat elveszik, s gyermekeimnek csak anyjok javai maradnak, én igyekeztem magzataimról gondoskodni, de ily körülmények között ő tehet érettök legtöbbet, s ő meg fogja tenni, mert nemes szívét ismerem. Gyermekeimnek atyai áldásomat küldöm, s azon kérelmemet, hogy maradjanak meg az erénynek útján. Ha lehet, alkalmazzák nézeteiket az uralkodó nézetekhez, de ha ki nem békülhetnek velők, vonuljanak vissza, és őrizzék meg lelköknek nyugalmát. Anyjokat szeressék, és legyenek neki engedelmesek. Samu sógoromat kérem, legyen helyettem gyermekeimnek atyja. Gyermekeimnek nevelője iránt fejezze ki köszönetemet, szeretném, ha tovább is családomnál maradna.” Ekkor az ajtó megnyílt, s beszéde félbeszakadt, tolongás és fel és alá futkosás volt a folyosón. Én ez alkalmat használva míg magunk lehetnénk, elmondtam neki neje és testvére üzeneteit, melyet október 9-én estve bíztak rám. Nagy illetődéssel hallgatta, s ez alatt kezét kezemen tartva koronkénti szorítás által adta tudtomra, mily édesen hatottak szavaim reá. Alig végeztem szavaimat, s vettem válaszát – melyet híven közlöttem nejével később –, belépett két tiszt és az auditor. Mi felkeltünk. Az auditor kérdezé, nem volna-e még valami kívánsága, szólna nyíltan, s ő azt jegyzőkönyvbe foglalná. Ekkor zsebébe nyúlván kivett két ötven forintost, az egyiket hagyta legszegényebb fogolytársainak, a másikat és még 45 krajcárt az öröknek és a profosznak; „mein Scharfrichter wird das seinige (zsebére mutatva) hier finden” [a hóhér itt találja a neki járó]. Végre hozzám fordulván, „Önnek – u.m. – fizessen meg az Ég, melynek nevében nálam megjelent, midőn elzárattam minden kedvesemtől, s melynek számára elkészítette lelkemet stb”. Ezzel kimentünk, s egy katonák által képzett négyszögbe léptünk. Karját karomba fűzte, s Csány is lelkészével hozzánk kísértetve megindulánk. A két férfi találkozása szívreható, de férfias méltósággal, s nemes elszántsággal teljes volt. Nem magukat sajnálták, hanem minket és a hazát. A vesztőhelyre érvén először báró Jeszenák szólított, a vas levétetett róla, az ítélet felolvastatt, s ő a hóhéroknak átadatott.

A lépcső legalsó fokán e szavakat mondá: csak azt akarom mondani: „Isten áldja meg a magyar hazát!” A lépcső legfelső fokán pedig ezt: „Megbocsátok ellenségeimnek!” Három másodperc múlva megszűnt lenni. Október 10-én, tehát a kivégzés napján – történt pedig a kivégzés egynegyed hétre – s mintegy 7 órakor Jeszenák nejéhez, most már özvegyéhez hívtam, s vigasztaltam őket, amint lehetett. Estve hat órakor a kórháznak egyik szobájában titkon beszenteltem a testet. Kilenc óra után ismét Telekynéhez hívtam, hol gróf Forgácsné, báró Jeszenák napa érkezett meg, kinek ismét el kellett beszélnem veje utolsó óráját. Ugyanakkor arra kértek meg, hogy másnap menjek ki Gyömrőre, hol Jeszenáknak egy 18 éves beteg lánya volt.

Október 11-én tehát vasúton Gyömrőre indultam déli 12 óra után. Három órakor megérkeztünk, és ott találtam az egész Teleky és Jeszenák családot. 4 órától hatig velők voltam. Vacsora után pedig mindegy tízig. Ekkor elmentem tőlük.

Október 17-én báró Jeszenákné ismét hivatott, s ekkor adta át emlékül férje azon gyűrűjét, melyet ez ipától, gróf Forgácstól halálos ágyán kapott, s melyben „† am 9. April 18.3”, ezen halál napját jelenti. A boldogult e gyűrűt kivégeztetése előtt egy nap-pal küldte át nejének, ki férje haját belé zárva nyújtotta át nekem.

(Székács József püspök visszaemlékezései. Szerkesztette, sajtó alá rendezte, jegyzetekkel ellátta, a névmagyarázatokat készítette és a bevezető tanulmányt írta Keresztész Botond. Budapest, 2008. 155-159. p.)

■ FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS IRODALOM

Az 1848–1849. évi első népképviselői országgyűlés történeti almanachja. Szerkesztette Pálmány Béla. Budapest, 2002.

Csány László kormánybiztosi iratai 1848–1849. I–II. kötet. Sajtó alá rendezte Hermann Róbert. Zalaegerszeg, 1998.

Felséges Első Ferdinánd Ausztriai Császár, Magyar- és Csehországnak e' néven Ötödik Koronás Királyától szabad királyi Pozsony városában 1839-dik évi június 2-kára rendeltetett Magyar Országgyűlésen a' Méltóságos Fő-rendeknél 1840. februarius 25-kétől majus 12-ig tartatott országos ülések naplója. Pozsony, 1840.

Felséges Első Ferdinánd ausztriai császár, Magyar- és Csehországnak e' néven Ötödik Koronás királyától szabad királyi Pozsony városában 1843-dik évi május 14-kén rendeltetett Magyar-országgyűlésen a' méltóságos Fő-rendeknél tartatott országos ülések naplója. 1–7. kötet. Pozsony, 1843–1844.

Felséges Első Ferdinánd ausztriai császár, Magyar- és Csehországok e' néven Ötödik Apost. királya által szabad királyi Pozsony városába 1847-ik évi november 7-ikére rendeltetett Magyar-országgyűlésen a' méltóságos Fő-rendeknél tartatott országos ülések naplója. Pozsony, 1847–1848.

Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöki, hadügyi és nemzetőri iratai. I–II. kötet. A dokumentumokat válogatta, a jegyzeteket készítette, az előszót írta Urbán Aladár. Budapest, 1999.

Hermann Róbert: I. Ferenc József és a megtorlás. Budapest, 2009.

Horváth Mihály: Magyarország függetlenségi harcának története 1848 és 1849-ben. 1–3. kötet. Genf, 1865.

Kacziány Géza: Magyar vértanúk könyve. Budapest, 1906.

- Kiss László: *Magyarellen szlovák fegyveres megmozdulások 1848–1849-ben*. Aetas, 2006/2–3. szám.
- Kossuth kormánybiztosa Csány László 1790–1849. Szerkesztette Molnár András. Zalaegerszeg, 1990.
- Kossuth Lajos Összes Munkái XII. Kossuth Lajos az első magyar felelős minisztériumban. Sajtó alá rendezte Sinkovics István. Budapest, 1957.
- Kossuth Lajos Összes Munkái XIII–XIV. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. I–II. kötet. Sajtó alá rendezte Barta István. Budapest, 1952–53.
- Kossuth Lajos Összes Munkái XV. Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai. Sajtó alá rendezte Barta István. Budapest, 1955.
- Közlöny 1848. évfolyam
- Küzdelem, bukás, megtorlás. Emlékiratok, naplók az 1848–49-es forradalom és szabadságharc végnapjairól. Válogatta és szerkesztette Tóth Gyula. Budapest, 1978.
- Kumlik Emil: *A szabadságharc pozsonyi vértanúi*. Szerkesztette, a függelék anyagát gyűjtötte, a névmutatót és az utószót írta Koncsol László. Pozsony, 1998.
- Papp Dénes: *A magyar nemzetgyűlés Pesten 1848-ban*. 1–2. kötet. Pest, 1866.
- Pálmány Béla: *A reformkori magyar országgyűlések történeti almanachja, 1825–1848*. 1–2. kötet. Budapest, 2011.
- Rabár Ferenc: *Lipótvár ostroma 1848–1849-ben*. Hadtörténeti Közlemények, 1988/2. szám.
- Széchenyi István: *Napló*. Válogatta, szerkesztette, a fordítást ellenőrizte, a jegyzeteket és a szerkesztői utószót írta Oltványi Ambrus. Budapest, 1982.
- Szilágyi Sándor: *A magyar forradalom férfiai 1848/49-ből*. Pest, 1850.
- Varga János: *Helyét kereső Magyarország. Politikai eszmék és koncepciók az 1840-es évek elején*. Budapest, 1982.
- Vértanúk könyve. *A magyar forradalom és szabadságharc mártírjai, 1848–1854*. Szerkesztette Hermann Róbert. Budapest, 2007.